

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS
LITUANISTINIŲ STUDIJŲ KATEDRA

Inesa Didikaitė
Taikomosios kalbotyros studijų kryptis

Spontaniškos kalbos tempas: socialinių ir kalbinių veiksnių tyrimas

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovė: doc. dr. Loreta Vaicekauskienė

Vilnius 2016

Turinys

1. Įvadas	3
2. Kalbėjimo tempo samprata.....	7
2.1. Kalbėjimo tempo sąvoka	7
2.2. Kalbėjimo tempas ir artikuliacijos greitis.....	10
3. Kalbėjimo tempo tyrimų metodai.....	13
4. Kalbėjimo tempo kalbiniai kintamieji.....	17
4.1. Pauzės.....	17
5.2. Redukcija, arba trumpinimas.....	19
5.2.1. Redukcija ir ekonomijos principas	24
5.2.2. Redukcija ir natūralumo principas	25
5.2.3. Redukcija ir žodžių dažnumas	26
6. Kalbėjimo tempo socialiniai kintamieji	27
6.1. Pokalbio situacijos.....	27
6.2. Amžius	30
6.3. Lytis.....	33
7. Paauglių ir suaugusiųjų kalbėjimo tempo tyrimo metodas	35
8. Kalbėjimo tempo socialiniai kintamieji paauglių pokalbiuose	39
8.1. Kalbėjimo tempas skirtingose pokalbių situacijose	39
8.1.1. Papildomų kognityvinių pastangų reikalaujanti veikla	40
8.1.2. Įprasti pasikalbėjimai	45
8.2. Amžius	47
8.3. Lytis.....	48
9. Kalbėjimo tempo socialiniai kintamieji suaugusiųjų pokalbiuose	50
9.1. Kalbėjimo tempas skirtingose pokalbių situacijose	50
9.1.1. Papildomų kognityvinių pastangų reikalaujanti veikla	51
9.1.2. Apkaltos.....	52
9.1.3. Įprasti pasikalbėjimai	53
9.2. Lytis.....	54
10. Paauglių ir suaugusiųjų kalbėjimo tempo socialinių kintamųjų palyginimas	55
11. Kalbėjimo tempo ir redukcijos koreliacija	57
12. Išvados.....	66
13. Literatūra ir šaltiniai	67

1. Įvadas

Kalbėjimo tempas – nevienareikšmis ir sudėtingas kalbos reiškiny, apimantis tiek kalbinius, tiek socialinius aspektus ir atliekantis įvairias funkcijas. Be to, šis reiškiny gali būti laikomas ir specifiniu diskurso bruožu, skiriančiu paauglių kalbos atmainą nuo suaugusiųjų kalbos. Šiame darbe remiantis spontaniškos Vilniaus paauglių kalbos tekstyno pokalbiais ir savarankiškai sukauptais bei iš Vilniečių interviu bazės¹ paimtais suaugusiųjų kalbos įrašais analizuojami socialiniai ir kalbiniai veiksniai, susiję su kalbėjimo tempu.

Naujumas ir aktualumas. Lietuvoje jaunimo spontaniška kalba daugiausia tiriama dėl jų kalbai būdingų ryškių leksinių ypatybių – slengo, žargono, keiksmažodžių (Lėgaudaitė, 2002; Zaikauskas 2008; Čekuolytė, 2010; Vyšniauskienė, 2012), o spontaniškos sakininės jaunimo kalbos diskurso ypatybės – tempas, pašnekovo pertraukimai, kalbėjimas vienu metu ir kitos – beveik netirtos. Apskritai lietuvių kalbėjimo tempą galima laikyti vienu iš vis dar nedaug dėmesio sulaukusių lietuvių kalbotyros objektų, nes jo tyrimų atlikta nedaug – apie tempą yra rašę vos keli mokslininkai. Pirmiausia minėtini Alekso Girdenio ir V. Lakienės „Šiaurės žemaičių kalbėjimo tempo tyrimas“ (1975) ir Astos Kazlauskienės su Kristina Veličkaite atliktas tyrimas „Pastabos dėl bendrinės lietuvių kalbos tempo“ (2003). Netiesiogiai apie kalbėjimo tempą yra užsiminusios Ingrida Balčiūnienė ir Inga Miklovytė („Lietuvių vaikų ir suaugusiųjų kalbos vidutinis pasakymo ilgis“, 2010). Kalbėjimo greitį, kaip vieną iš paveikių retorinės kalbos elementų, yra aptarusios Regina Koženiauskienė (2001) ir Janina Bielinienė (2000).

Kitų kalbų bendruomenių mokslininkai kalbėjimo tempą tiria įvairiais aspektais – vieni didesnę dėmesį kreipia į socialinių kintamųjų – šalies / regiono, amžiaus, lyties, pokalbio situacijos, sveikatos būklės ir pan. įtaką kalbėjimo tempui (Trouvain 2003; Quene 2008), o kiti – kalbiniais veiksniais – pauzėms ir redukcijai (Dankovičova 2001; Kendall 2010, 2013). Pastebėta, kad lytis laikoma nereikšmingu kalbėjimo tempo kintamuoju (Jacewicz, Fox, O’Neill, Salmons 2009), pokalbio situacijos poveikis priklauso nuo jos pobūdžio – kalbos produkavimas priklauso nuo tam tikrų užduočių ir gali kisti priklausomai nuo tam tikrų veiksnių – dėmesio sutelkimo, pasakymo suvokimo, pasakymo ilgio ir sintaksinio sudėtingumo (Nip, Green 2013), o dėl amžiaus mokslininkai vieningi – jaunesnieji kalbėtojai (iki 45 metų) kalba greičiau negu vyresnieji kalbėtojai (Jacewicz, Fox 2010; Quene 2013). Reikėtų išsiaiškinti, ar tai veikia ir lietuvių kalbėjimo tempą, nes iki šiol tai yra beveik netirinėta sritis (Kalzauskienė 2003; Dabašinskienė 2008).

Šis darbas yra naujas, nes kalbėjimo tempas aiškinamas remiantis socialiniais (pokalbio situacijos, amžiaus, lyties) ir kalbiniais (pauzėmis, redukcija) kintamaisiais, tiriami ir lyginami

¹ Vilniečių interviu bazę parengė LKI Sociolingvistikos skyrius. Interviu surinkti 2010–2014 m. vykdant projektus „Kalba Vilnius“. Bazę sudaro 120 interviu su įvairaus amžiaus ir profesijos suaugusiais. <http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt/?lid=1>

natūralūs paauglių ir suaugusiųjų spontaniški pokalbiai, lietuvių kalbotyroje iki šiol nebuvo atlikta tokių tyrimų.

Darbas aktualus dėl teorinės perspektyvos grynosios kalbotyros (fonetikos), sociolingvistikos, psicholingvistikos srities specialistams.

Darbo objektas. Natūralūs spontaniški pokalbiai. Kalbėjimo tempas tiriamas naudojantis CHILDES programa transkribuotais pokalbių įrašais. Darbe analizuojami ir spontaniškos kalbos redukcijos atvejai.

Hipotezė. Remiantis iki šiol atliktais tyrimais galima daryti prielaidą, kad kalbėjimo tempas gali būti susijęs ne tik su socialiniais kintamaisiais (pokalbio situacija, amžiumi, lytimi), bet ir kalbiniais kintamaisiais (pauzėmis, redukcija).

Tyrimo tikslas. Ištirti, kiek kalbėjimo tempas ir jo kitimas priklauso nuo socialinių kintamųjų ir redukcijos.

Darbo uždaviniai:

1. Atlikti kiekybinę paauglių ir suaugusiųjų kalbėjimo tempo analizę.
2. Taikant SPSS programos duomenų analizę, patikrinti gautų kalbėjimo tempo rezultatų statistinį reikšmingumą.
3. Išrinkti visus redukcijos atvejus ir nustatyti, kaip redukcija koreliuoja su kalbėjimo tempu.

Tiriamoji medžiaga. Šiame darbe buvo atliekami du savarankiški tyrimai. Pagrindinis – su paaugliais, kontrolinis (rezultatų skirtumui patikrinti) – su suaugusiaisiais.

Paauglių kalbėjimo tyrimo medžiaga imta iš Vilniaus paauglių kalbos tekstyno.² Buvo perklausyti visi parengti įrašai ir atsižvelgiant į pasirinktus kintamuosius atrinkta 60 pokalbių tolesnei analizei. Toks pokalbių skaičius buvo pasirinktas todėl, kad būtų po lygiai (po 20) pokalbių, atitinkančių pasirinktas pokalbių situacijas (veikla, reikalaujanti papildomų kognityvinių pastangų, apkalbos ir įprasti pokalbiai). Pokalbio situacijos laikytos svarbiausiu kalbėjimo tempo kintamuoju, nes klausantis paauglių kalbos įrašų pastebėta, kad jų pokalbiuose dominuoja apkalbos (apkalba laikomi neigiami vertinimai apie žmones, įvykius ar reiškinius), taip pat nemažai rasta pokalbių, kuriuose informantai ne tik kalba, bet ir užsiima tam tikra veikla, dažniausiai, ruošia namų darbus arba žaidžia. Šios pokalbio situacijos būdingos paauglių kasdienybei, todėl tikėtasi, kad kalba bus ypač natūrali ir leis gauti patikimus kalbėjimo tempo rezultatus. Taip pat atsižvelgta į amžių – kad

² Vilniaus paauglių kalbos tekstynas – tai 35 val. išrašytų paauglių laisvalaikio pokalbių su bendraamžiais. Tekstyną sudaro 77 savanorių (33 berniukų / vaikinų ir 44 mergaičių / merginų) pokalbiai, kuriuose vidutiniškai dalyvauja 2–3 kalbėtojai, taigi tekstynas reprezentuoja gerokai daugiau (beveik 200) kalbėtojų. Visi kalbėtojai yra davę sutikimą, kad jų kalba būtų įrašyta. Daugiau apie tekstyną žiūrėti – <http://www.sociolingvistika.lt/kalba-vilnius.htm>

būtų po lygiai jaunesniųjų (11–13 metų) ir vyresniųjų (14–16 metų) mergaičių ir berniukų įrašų³ – ir lyties aspektus. Kiekvienai pokalbio situacijai buvo atrinkta po 20 įrašų.

Dalis suaugusiųjų kontrolinio tyrimo medžiagos imta iš Vilniečių interviu bazės – atrinkti 4 interviu – ir dalis medžiagos kaupta savarankiškai⁴. Suaugusiųjų kalbėjimo tempo apimtis, kaip minėta, mažesnė nei paauglių – 30 suaugusiųjų informantų pokalbių pagal pasirinktus kintamuosius – pokalbio situacijas ir lytį. Pokalbiai rinkti taip, kad būtų po 10 skirtingų pokalbio situacijų – veiklos, reikalaujančios papildomų kognityvinių pastangų, apkalbų ir įprastų pasikalbėjimų. Lengviausia buvo surinkti pokalbius, kuriuose vyrauja apkalbos, nes suaugusieji, kaip ir paaugliai, mėgsta apkalbėti, neigiamai šnekėti apie tam tikrus žmones, situacijas ir pan.; veikla, reikalaujanti papildomų kognityvinių pastangų, buvo išskirta į dvi kategorijas – darbus, kuriems atlikti informantai jau turi susiformavusius įgūdžius (įrašai kirpyklose, grožio salonuose, kompiuterių ir automobilių taisykloje) ir interviu. Tikėtasi, kad privatūs, artimoje aplinkoje vykstantys pokalbiai bus natūralūs ir parodys tikslesnius spontaniškai kalbai būdingus kalbėjimo tempo rezultatus. Atrinkta po lygiai vyrų ir moterų pokalbių, kurių amžius 30 – 40 metų.

Tyrimo metodai. Darbe taikyta kiekybinė analizė, SPSS programa patikrintas statistinis kalbėjimo tempo rezultatų reikšmingumas. Aiškinami ir interpretuojami kalbėjimo tempo kintamieji. Tam, kad būtų gauti kuo tikslesni rezultatai, tyrimas buvo atliekamas dviem aspektais – norint iširti socialinius kintamuosius, buvo skaičiuojami skiemenys, išstarti per pasirinktą laiko tarpą (90 sek.), o norint iširti redukciją – žodžiai per pasirinktą laiką (90 sek.).

Paauglių kalbėjimo tempo socialiniai kintamieji – pokalbio situacijos, amžius ir lytis – pradėti tirti autorės bakalauro darbe (2010), jo tyrime skaičiavimo indeksu buvo pasirinkti skiemenys, išstarti per 90 sekundžių (skm. / 90 sek.), įtraukiant visus pakartojimus, mikčiojimus ir kitus nesklaidžius šnekamajai kalbai būdingus garsus, kurie tyrime laikyti atskirais skiemenimis. Taip pat buvo paliekamos užpildomosios pauzės⁵. Darbe buvo lyginamas pokalbio pradžios, vidurio ir pabaigos (kiekvieno segmento po 30 sek., iš viso 90 sek. kiekvieno informanto pokalbio) kalbėjimo tempas, nes pastebėta, kad pokalbio metu kalbėjimo tempas gali kisti, todėl norėta kuo tiksliau reprezentuoti vidutinį kalbėjimo tempą. Tyrime taikoma kiekybinė analizė, t. y. pateikiami kalbėjimo tempo ir jo kitimo rezultatai (skiemenys / 90 sek.) ir analizuojamas pokalbių turinys, santykis su atliekama veikla.

³Tie įrašai, kurie nebuvo atrinkti išrašyti projektui „Kalba Vilnius“, išrašyti specialiai šiam kalbėjimo tempo tyrimui.

⁴ Taip pat dėkoju šio darbo vadovei doc. dr. Loretai Vaicekauskienei už pasidalytus asmeninių pokalbių įrašus.

⁵ Užpildomosios pauzės – kalbinio signalo garsas, išstartas produkavimo metu. Tokiomis pauzėmis laikomi įvairūs kalbiniai užpildai, užtęsimai, garsažodžiai ir pan. (Trouvain 2013).

Šiame darbe papildomai imtas tirti ir suaugusiųjų kontrolinės grupės kalbėjimo tempas. Taip pat šiame darbe plačiau tiriamas ir kalbinis veiksnys – redukcija – bei jo koreliacija su kalbėjimo tempu. Analizei pasirinktas skaičiavimo indeksas – žodžiai, ištarti per 90 sekundžių (ž. / 90 sek.). Toliau metodas analogiškas kaip tiriant socialinius kintamuosius – imti pokalbio segmentai po 30 sek. iš kiekvieno pokalbio pradžios, vidurio ir pabaigos, iš viso – 90 sek. kiekvieno informanto pokalbio. Pateikiami kalbėjimo tempo ir jo kitimo rezultatai (žodžiai / 90 sek.) ir analizuojami redukcijos atvejai ir jos santykis su kalbėjimo tempu.

Paauglių ir suaugusiųjų kalbėjimo tempo rezultatai palyginami tarpusavyje.

Darbo apribojimai. Kalbėjimo tempui didelę įtaką daro pauzės ir intonacija. Apie pauzes darbe užsiminta buvo, tačiau neišsamiai. Intonacijos reikšmė neaparta.

2. Kalbėjimo tempo samprata

2.1. Kalbėjimo tempo sąvoka

Literatūroje kalbėjimo tempas dažniausiai apibrėžiamas kaip tam tikrų kalbos elementų (fonemų, skiemenų, žodžių ar pan.), išstartų per tam tikrą laiko tarpą (minutes ar sekundes), visuma (Kazlauskienė 2003: 49; Hilton, Schuppert, Gooskens 2011: 219; Voigt, Schuppert, Gooskens 2012: 320), tačiau kalbėjimo tempas, kaip kalbos reiškiny, yra nevienareikšmis ir sudėtingas, apimantis ir socialinius, ir kalbinius aspektus ir atliekantis įvairias (kalbines ir nekalbines) funkcijas, todėl jo sąvoką vertėtų apžvelgti išsamiau.

Lietuvių autorių publikacijose kalbėjimo tempas apibrėžiamas atsižvelgiant į tai, ką norima iširti – vienu jis laikomas intonacijos sudedamąja dalimi, intonacijos priemone (Girdenis 1975: 71), kitų – sėkmingą komunikaciją lemiančiu veiksmu, atskleidžiančiu individualias kalbėtojo būdo ypatybes, jo gebėjimą vartoti kalbą, dėstyti mintis, oratorinius įgūdžius (Koženiausienė 2001; Bielinienė 2000). Kalbos požiūriu tempas – tam tikrų kalbos vienetų (fonemų, skiemenų, žodžių) ištarimo greitis (Kazlauskienė 2003: 56). Vis dėlto išsamesnius kalbėjimo tempo apibrėžimus galima rasti kitų kalbų bendruomenių moksliniuose darbuose.

Pirmieji kalbėjimo tempo tyrimai buvo grindžiami pasakymo ištarimu per tam tikrą laiką. Pasakymas, kurį retai nutraukdavo tylą buvo laikomas greitu, o toks, kuriam būdingos pauzės ir mikčiojimai, lėtu kalbėjimo tempu (Goldman-Eisler 1956: 171). Kadangi įrodyta, kad prozodinės savybės daugiausia susijusios su pauzėmis, fonetinėmis ir fonologinėmis intonacijos savybėmis, todėl buvo manoma, kad greitas kalbėjimo tempas būtinai turi būti susijęs su mažesniu pauzių kiekiu ir jų trukme (Goldman-Eisler 1968; Lass 1970; Butcher 1981); tokie pastebėjimai nulėmė kalbėjimo tempo skirstymą į prozodinius vienetus: greitą kalbėjimą, įprastą kalbėjimą ir lėtą kalbėjimą. Be to, buvo teigiama, kad pauzės ir pasakymo ištarimas per tam tikrą laiką yra sąlygojamas kalbinės situacijos (Goldman-Eisler 1968; Dechert 1980). Ilgainiui kalbėjimo tempas pradėtas tyrinėti išsamiau, todėl jo sąvoka buvo plečiama ir pildoma įvairiais aspektais, atsirado daugiau kalbėjimo tempo apibrėžimų. Pavyzdžiui, kalbėjimo tempas apibrėžiamas kaip kalbos elementas, darantis didelę įtaką kalbos supratimui, t. y. jei per trumpą laiko tarpą buvo ištariama daug žodžių ir mažai pauzių, tai buvo vertinama kaip pasakymo supratimą sunkinanti aplinkybė (Tauroza, Allison 1990). Naujausi tyrimai taip pat rodo, kad kalbėjimo tempas, nustatomas pagal pasakymo greitį ir pauzes, yra svarbus veiksnys vertinant pasakymo aiškumą ir suprantamumą (Rodero 2012: 392).

Taip pat atlikta tyrimų, kuriais nustatyta kalbėjimo tempo norma: nuo 4 iki 6 skiemenų per sekundę (Goldman-Eisler 1961: 171) arba nuo 150 iki 190 žodžių per minutę (suaugusiųjų anglakalbių kalboje) (Tauroza, Allison 1990) kalbėjimo tempas laikomas standartiniu. Veikiausiai,

standartinio kalbėjimo tempo supratimas priklauso nuo pačios kalbos ir jos struktūros. *Patogiausias* (tiek kalbėti, tiek suprasti) kalbėjimo tempas, kaip teigiama, būtų nuo 150 iki 175 žodžių per minutę (Utterback 2000: 141). Įdomu paminėti, kad neseniai atliktas lyginamasis kalbėjimo tempo tyrimas patvirtino tokius rezultatus: japonų kalboje kalbėjimo tempas greičiausias – 8 skiemenys per sekundę, toliau mažėjimo tvarka – 7 skiemenys per sekundę – ispanų, prancūzų ir italų kalbos, 6 skiemenys per sekundę – anglų kalba, 5.5 skiemenys per sekundę – vokiečių kalba (Pellegrino 2011).

Tiriant kalbėjimo tempą, reikšmingais laikomi ir sociolingvistiniai veiksniai, apimantys kalbėtojo nuostatas, nuomonę apie klausytoją, pavyzdžiui, greitas kalbėjimo tempas buvo siejamas su tokiomis savybėmis kaip kompetencija, intelektas (Thakerar, Giles 1981; Thakerar, Giles, Cheshire 1982), socialinis patrauklumas (Smith 1975: 145), o lėtas kalbėjimo tempas – su didesniu įtaigumu (Apple 1979: 718). Taip pat nustatyta, kad aukštesnį (socialinį) statusą turintys kalbėtojai linkę kalbėti greičiau nei žemo (socialinio) statuso kalbėtojai (Thakerar, Giles 1981). Pažymėtina, kad kalbėjimo tempo kaita (kintamumas) gali priklausyti ir nuo pokalbio aktualumo bei pašnekovų interakcijos ypatybių (Norma Mendoza-Denton 1995), kalbėjimo tempui didelę įtaką gali daryti ir regiono bei lyties skirtumai (Amstrong, Clopper, Smiljanic 2008).

Tyrėjai iki šiol remiasi Laimduoto Ceplyčio atlikta kalbėjimo tempo klasifikacija (1974: 136–139). Jis ištyrė kalbėjimo tempo funkcijas ir suskirstė jį į tipus ir potipius:

1 lentelė. *Kalbėjimo tempas ir jo tipai (pagal Ceplytį 1974)*

Tempo tipas	Reikšmė	
Konstitucinis	Būdingas konkrečiai kalbos atmainai (pavyzdžiui, dialektui).	
Situacinis	Priklausantis nuo kalbėjimo aplinkybių – klausytojų kiekio, akustinių kalbos ypatybių ir pan.	
Individualusis	Lemiamas žmogaus asmeninių savybių, pavyzdžiui, temperamento.	
Intonacinis	Intelektualusis	Kai sąmoningai sulėtinama arba pagreitinama kalba, norint parodyti sakomo teksto svarbą arba jo nereikšmingumą.
	Emocinis	Būdingas emocijų raiškai. Svarbu pažymėti, kad emocijos – nevaldomas reiškinys, todėl ir šis tempo tipas sunkiai kontroliuojamas kalbėtojo.
	Vaizduojamasis	Kai išreiškiama veiksmo, apie kurį pasakoja kalbėtojas, vyksmo sparta arba mėgdžiojamas kito žmogaus tempas.

Kalbėjimo tempą suskirstydamas į konstitucinį, situacinį, individualųjį ir intonacinį, Ceplytis jį siejo su sakomo teksto turiniu, kalbine raiška ir kalbėjimo aplinkybėmis.

Kalbėjimo tempo tyrimų rezultatai rodo polinkį paskutinius kelis pasakymo žodžius ištarti lėčiau, kartais nurodoma, kad dėl tokio polinkio pradedama vartoti redukcija (Beckman, Edwards 1990). Ilgainiui buvo pradėta tirti kalbinius veiksnius, galinčius daryti įtaką kalbėjimo tempui, ir įrodyta, kad greitai kalbant kai kurios žodžių formos gali būti redukuotos, tačiau tai priklauso nuo paties kalbėtojo pasirinkimo – kada ir kokią žodžio formą redukuoti (Fougeron and Jun 1998: 46). Vėliau kalbinius veiksnius pradėta tirti plačiau: balsių trukmė ar balsių spektrinis dinamiškumas (monoftongizacija, diftongizacija) daro įtaką ne tik kalbėjimo tempui, bet ir klausytojo kalbėjimo tempo suvokimui (Wetzell 2000). Naujausi tyrimai (Dankovičova 2001; Yuan Liberman, Cieri 2006; Queene 2008 ir Kendall, Thomas 2010) pagrindė hipotezę, kad kalbėjimo tempas greitėja dėl polinkio trumpinti (redukuoti) žodžio galą (cit. iš Kendall 2013: 28). Nemažai kalbinių veiksnių, tokių kaip žodžio pozicija, žodžio ilgumas ir žodžio klasė (turinio ir funkcijos aspektai) ir jų įtaka kalbėjimo tempui, yra tyrusi Dankovičova (2001). Savo tyrimuose ji kritiškai žiūrėjo ir vertino (galima sakyti net sumenkino) socialinių kintamųjų įtaką kalbėjimo tempui (Dankovičova 2001: 112). Vis dėlto kiti tyrėjai socialinius kintamuosius laiko svarbiais – atlikta kalbėjimo tempo klasifikacija nurodo, kad kalbėjimo tempas gali būti žmogaus tapatybės žymiklis (Jacewicz, Fox, O’Neill, Salmons 2009: 234).

2 lentelė. *Kalbėjimo tempo klasifikacija (pagal Jacewicz, Fox, O’Neill, Salmons 2009)*

Tempo klasifikacija	Esmė
Socialinis	Susijęs su kalbėtojais ir jų santykiais, su regionine priklausomybe, socialiniu statusu.
Fizinis	Susijęs su amžiumi, lytimi, sveikatos būkle (t. y. sutrikimais, galinčiais paveikti kalbą ir jos raidą).
Psichologinis	Susijęs su psichologine žmogaus charakteristika ir emocine būseną.

Ši tipologija parodo, kad kalbėjimo tempas laikomas tapatybės raiškos forma, o tempo kaitos sąlygos suskirstomos pagal 3 žymiklius – socialinį (daugiausia susijusį su žmonių tarpusavio santykiais), fizinį (susijusį su amžiumi, lytimi, sveikatos būkle) ir psichologinį (susijusį su žmogumi ir jo psichologinėmis savybėmis). Kiekvienas iš šių tipų, gali būti pritaikytas ir lietuvių kalbėjimo tempui, tačiau kol kas tokių tyrimų atlikta nėra. Taigi atsižvelgiant į tokią klasifikaciją, kalbėjimo tempą galima apibrėžti kaip nevienareikšmį, susijusį su socialiniais, fiziniais ir psichologiniais kalbos požymiais, reiškinių (Jacewicz, Fox, O’Neill, Salmons 2009: 234).

Tiriant kalbinius veiksnys, darančius įtaką kalbėjimo tempui, svarbu paminėti, kad jis neatsiejamas nuo pauzių, tačiau pauzių reikšmė traktuojama skirtingai: viena vertus, jas pašalinus galima gauti tikslesnius kalbėjimo tempo rezultatus, nes skaičiuojami tik kalbos segmentai, bet neįtraukiamos specifinės kalbos savybės – nutrūkimai, pakartojimai, užpildai ir pan. (kurie įvardijami kaip viena iš pauzių grupių) (Logan, Byrd, Mazzocchi, Gillam 2010: 131), kita vertus, skaičiuojant kalbėjimo tempą, turi būti įtrauktos ir pauzės, nes būtent jų kiekis ir ilgis – didžiausias kalbėjimo tempo veiksnys (O’Neill 2008: 3; Quene 2008: 1104). Atkreiptinas dėmesys, kad tyrėjai, kurie pauzes laiko svarbiu kalbėjimo tempo kintamuoju, į kalbėjimo tempo skaičiavimą įtraukia ne visas pauzių grupes (plačiau apie pauzes ir jų įtaką kalbėjimo tempui žr. 4.1. poskyrį).

Tikslinga atkreipti dėmesį, kad pauzių buvimas ar nebuvimas pasakyme, turi atskiras apibrėžtis. Terminologiškai vertinant, pasakymas neįtraukiant pauzių, vadinamas **artikuliacijos greičiu**, o pasakymas, apimantis pauzes, vadinamas kalbėjimo greičiu (arba **kalbėjimo tempu**) (Hilton, Schuppert, Gooskens 2011: 219) ir nors pauzių raiška yra esminis skirtumas tarp artikuliacijos greičio ir kalbėjimo tempo, tačiau tai nebūtinai reiškia, kad skaičiuojant kalbėjimo tempą visada reikia įtraukti pauzes, nes kaip jau buvo minėta, esama tokių tyrėjų, kurie kalbėjimo tempo rezultatus, gautus neįtraukiant pauzių, laiko tikslesniais (Dankovičova 2001, Kendall 2013).

Kartais kalbėjimo tempą tyrinėjantys mokslininkai savo darbuose tiria artikuliacijos greitį kaip savarankišką reiškinį, vieną iš trijų pagrindinių kalbėjimo komponentų⁶. Tačiau yra ir tokių tyrėjų, kurie artikuliacijos greičio neatsieja nuo kalbėjimo tempo ir abu reiškinius laiko susijusiais, teigdami, kad kalbėjimo tempą atspindi tam tikri artikuliacijos segmentai. (Daugiau apie artikuliacijos greičio ir kalbėjimo tempo sąsajas žr. 2.2. poskyrį).

2.2. Kalbėjimo tempas ir artikuliacijos greitis

Tyrėjai išskiria du su pasakymo trukme susijusius lygius (*angl. level of durational control*) – išorinį (*angl. extrinsic*) ir vidinį (*angl. intrinsic*):

1. Vidinis: kalbos vienetų trukmė (leksemos, fleksiniai žodžiai, pastovūs pasakymai), kurie galimai susiję su mentaliniu žodynu, t. y. kalbinis segmentas, kuris susijęs su žmogaus kalbiniais gebėjimais, jo vartojamu žodynu.

2. Išorinis: apima didesnius vienetus – frazes, pasakymus – kurie yra „iššęsti“ arba „suspausti“ (redukuoti), atsižvelgiant į kalbėtojo poreikius.

⁶Pgrindiniais kalbėjimo komponentais laikoma: **fonacija** (kalbos padargų padėtis, tariant garsus), **artikuliacija** (kalbos garsų tarimas) ir **prozodija** (skiemenu, žodžių ar jų grupių tarimo kiekybinių fonetinių savybių (priegaidžių, kirčių, intonacijų) sistema) (Crystal 1990).

Tiek vidinis, tiek išorinis pasakymo trukmės lygis gali veikti kalbėjimo tempą (Zellner 1944: 49) ir yra susiję su artikuliuojamais kalbos garsais, todėl vertėtų apžvelgti ir artikuliacijos sampratą. Išanalizavus literatūroje (Jacewicz, Fox 2010; Hilton, Schuppert, Gooskens 2011; Voigt, Schuppert, Gooskens 2012 ir kt.) pateikiamų tyrimų rezultatus, galima sudaryti kalbėjimo tempo ir artikuliacijos greičio skirtumų ir panašumų lentelę:

3 lentelė. *Kalbėjimo tempo ir artikuliacijos greičio požymiai*

Kalbėjimo tempas	Artikuliacijos greitis
Vienodas skaičiavimo metodas, pasirenkant tam tikrą kalbinį vienetą, ištartą per pasirinktą laiko tarpą.	
Svarbi kanoninė (patvirtinta) ir reali (dažnai redukuota) kalbos garsų vartoseną žodyje.	
Priklauso nuo kalbėjimo stiliaus ir konteksto.	
Pauzės arba įtrauktos, arba neįtrauktos į pasakymą (pasirinktina).	Pauzės neįtrauktos į pasakymą.
Skaičiuojami visi pasakymo garsai (net ir nesklaidūs).	Esmė – sklandumas (ar sklandžiai ir aiškiai tariami garsai).
Fiksuoja kalbėjimo savybes (tokias kaip pakartojimai, juokas ir pan.).	Nefiksuoja išorinių kalbėjimo savybių.

Vienas iš veiksnių, kodėl kalbėjimo tempas siejamas su artikuliacijos greičiu – analogiškas abiemis reiškiniams ištirti taikomas metodas – skaičiuojami tam tikri kalbos elementai (fonemos, skiemenys, žodžiai ar moros – japonų kalbos skiemenys, reiškiama simboliais), ištarti per tam tikrą (pasirinktą) laiko tarpą (Jacewicz, Fox 2010: 838; Hilton, Schuppert, Gooskens 2011: 219; Voigt, Schuppert, Gooskens 2012: 320). Svarbu tai, kad artikuliacijos greitis gali būti suvokiamas dvejopai: į pasakymą įtraukiant **numanomus** kalbos garsus (angl. *intended phones*), pavyzdžiui kalbos garsus, pateikiamus „kanoniška“ (t. y. reguliaria, priimta ar patvirtinta) forma arba **faktinius**, realiai ištartus kalbos garsus (angl. *realized phones*), per sekundę (Koreman 2005: 582). Dažnai toks gretinimas, išskiriant „kanonišką“ (priimtą, patvirtintą) ir realią (išprodukuotą) kalbos garsų vartoseną žodyje, padeda palyginti artikuliacijos greitį ir kalbėjimo tempą, nustatyti jų rezultatų skirtumą (Koreman 2005: 582), tačiau verta paminėti, kad neretai toks gretinimas laikomas problemišku, nes „kanoniška“ forma dažnai apibrėžiama kaip leksinė (žodyninė) forma, tačiau nėra aišku, ar tai tikrai nėra susiję su mentaliniu žodyniu ir, ar nėra tapatu (vienoda) kiekvienam individualiam kalbėtojui (Bromberger, Halle 2000). Toks artikuliacijos greičio matavimas atspindi panaikintus, ištrintus netariamus (arba

kitaip – redukuotus) kalbos garsus, kurie yra susiję su kalbėjimo stiliumi, priklauso nuo konteksto (Koreman 2005: 582) ir koreliuoja su kalbėjimo tempu.

Kitas svarbus kriterijus, skiriantis sąvokas „kalbėjimo tempas“ ir „artikuliacijos greitis“ – sklandumas. Artikuliacijos greitis siejamas su sklandžiu kalbos garsų ištarimu, o kalbėjimo tempas siejamas su viso pasakymo, į kurį įtraukti visi, net ir nesklandūs, kalbą trikdančios garsai, ištarimu (Logan, Byrd, Mazzochi, Gillam 2011: 131). Pavyzdžiui:

(1) Eem jis jis jis jau eina namo.

Šio pavyzdžio kalbėjimo tempas būtų skaičiuojamas apimant visą pasakymą (t. y. nuo pirmo garsažodžio „Eem“ ir paskutinio žodžio – „namo“), išartą per tam tikrą laiką, o matuojant artikuliacijos greitį, būtų pasirenkamas vienas kalbos vienetas ir skaičiuojama jo sudedamųjų kalbos garsų (fonemų) trukmė (Logan, Byrd, Mazzochi, Gillam 2011: 131). Darytina išvada, kad artikuliacijos greitis nustato kalbos segmentų ištarimo greitį neatsižvelgiant į specifinius kalbos bruožus – mikčiojimus, pertarus ar pakartojimus bei jų įtaką viso pasakymo greičiui, o kalbėjimo tempui svarbu fiksuoti ir išorines kalbėjimo savybes – tam tikrų pauzių rūšių dažnumą, juoką, pakartojimus ar pokalbį „užpildančias“ frazes (Jacewicz, Fox, O’Neill ir Salmons 2009: 840–841).

Pažymėtina, kad kalbėjimo tempas laikomas svarbesniu negu artikuliacijos greitis, nes kinta dažniau ir atskleidžia daugiau kalbinės situacijos ypatybių (Trouvain, Koreman, Eriquez ir Braun 2011: 156). Kadangi teigiama, kad spontaniška kalba laikoma organiška, todėl natūralu, kad ilginamos pauzės, padažninami turinio nemotyvuoti sustojimai, skaldantys kalbos srautą į neilgas „frazes“ (Girdenis 1975: 73), dėl šios priežasties kalbėjimo tempą galima laikyti reikšmingesniu ir nusakančiu daugiau sakininės kalbos ypatybių ir jos funkcijų negu artikuliacijos greitis, nors kalbėjimo tempas beveik visada yra lėtesnis nei artikuliacijos greitis dėl visų į apibrėžtą laiką įtrauktų nesklandžių garsų ar ypatybių (Logan, Byrd, Mazzocchi, Gillam 2010: 132).

Svarbu atkreipti dėmesį ir į tam tikrus veiksnius, kurie veikia tiek artikuliacijos greitį, tiek kalbėjimo tempą:

1. **Ekstralingvistiniai veiksniai** (pavyzdžiui, nuotaika ar tuo metu užplūdę jausmai). Labiausiai ekstralingvistiniai veiksniai susiję su emocijomis (Zellner 1944: 49), o šios, kaip bus matyti iš toliau atlikto tyrimo rezultatų, veikia kalbėjimo tempą.

2. **Diskurso veiksniai.** Apima keletą sričių – kalbėtojus ir jų tarpusavio santykius, kontekstą, aplinką ir (ar) pasakymo turinį.

3. **Semantiniai veiksniai** (reikšmės sąmoningas pabrėžtinumas ir sakomos informacijos naujumas). Literatūroje, aprašančioje kalbėjimo tempą, dažnai nurodoma, jog perduodant naują (nežinomą) informaciją ar pabrėžiant sakomą mintį, pasakymas produkuojamas aiškiai ir žodžiai nėra redukuojami (Trouvain, Koreman, Eriquez ir Braun 2011: 152).

4. **Sintaksiniai veiksniai** (struktūrinis frazės ilgumas). Nuo pasakymo ilgio priklauso kalbėjimo tempas. Teigiama, kad spontaniškoje kalboje ryškus natūralumo principas, kurio esmė „natūraliau, vadinasi, trumpiau“ (Dabašinskienė 2008), todėl kalbėtojai artimoje, natūralioje aplinkoje linkę kalbėti arba vartoti savaime trumpesnius žodžius, arba redukuotus.

5. **Žodžio tarimo ypatumai** (žodžio galo trumpinimas). Pastebėta, kad greitesniam kalbėjimo tempui būdinga trumpinti žodžio galą (neretai ir visą žodžio galo skiemenį).

6. **Fonologiniai / fonetiniai veiksniai** (susiję su fonologine tiriamojo vieneto (garsinio segmento, skiemens ar pan.) trukme ir kirčiuota pozicija). Šis veiksnys taip pat siejamas su redukcija, polinkiu neartikuluotai tarti tam tikrus garsus arba išvis jų netarti (Zellner 1944: 49).

Apžvelgus šiuos veiksnius, akivaizdu, kad kalbėjimo tempas turi būti nustatomas atsižvelgiant į jį sąlygojančius veiksnius (Zellner 1994: 50). Visi minėti veiksniai apžvelgiami ir šiame tyrime, rezultatai bus aptarti plačiau.

3. Kalbėjimo tempo tyrimų metodai

Mokslininkai, tirdami kalbėjimo tempą, naudoja įvairius metodus. Vienam pirmųjų žemaičių kalbėjimo tempo tyrimui buvo taikomas **žvalgomasis metodas** – palygintas įprastinės kalbos greitis su telefoninių pokalbių kalbėjimo greičiu (Girdenis, Lakienė 1975). Tempo indeksu buvo pasirinktas vidutinis fonologinių skiemenų, išstartų per vieną sekundę, skaičius. Buvo paliktos pauzės ir naudojami statistiniai metodai – rezultatas išskaičiuojamas iš santykinai nedidelės statistinės visumos ir tam, kad dėl atsitiktinių priežasčių jis nebūtų iškreiptas, rezultato faktinė reikšmė buvo lyginama su kritine reikšme (Girdenis, Lakienė 1975). Labai panašų metodą naudojo ir Kazlauskienė – atrinktų informantų (taikomas amžiaus ir lyties kriterijus) prašė apie 20 min. kalbėti laisvai pasirinkta tema. Pokalbiai buvo įrašyti į diktofonus, o vėliau išrašyti. Kalbėjimo tempo indeksu pasirinktas vidutinis skiemenų, išstartų per vieną minutę, skaičius. Rezultatai parodė, kad kalbėjimo tempas gali būti veikiamas ir amžiaus, ir išsilavinimo, tačiau labiausiai – žmogaus psichologinių savybių, temperamento. Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį, kad šiuo atveju buvo tiriami monologai, o tai nėra natūralu.

Esama ir tokių tyrimų, kuriuose tiriamas vidutinis pasakymo ilgis, naudojant Sakytinės lietuvių kalbos tekstyną ir taikant **skersinio pjūvio** (t. y. skirtingų amžiaus grupių tyrimas ir lyginimas vienu metu) **ir tekstynų lingvistikos metodus** (Balčiūnienė, Miklovytė 2010). Rezultatai parodė, kad jauniems informantams (10 metų) būdingi ilgesni pasakymai nei paaugliams (nuo 14 metų). Verta paminėti, kad skersinio pjūvio metodas dažniausiai taikomas tiriant sutrikusią kalbos raidą. Juo naudojasi ir kitų kalbos bendruomenių mokslininkai (Logan, Byrd, Mazzochi, Gillam 2011: 133),

tirdami, koks kalbėjimo tempas būdingas mikčiojantiems vaikams, o koks – neturintiems jokių kalbos sutrikimų.

Taip pat dažnai pasirenkamas **lyginamasis metodas**. Pavyzdžiui, pasirenkami kalbėtojai iš dviejų skirtingų regionų ir jų prašoma pakalbėti norima tema, vėliau gauti rezultatai palyginami (Quene 2007: 1105). Kartais kalbėjimo tempas lyginamas su skaitymo greičiu (Trouvain, Koreman, Eriquez, Braun 2001: 155). Pavyzdžiui, atrinktų informantų prašoma perskaityti tyrėjų užrašytus sakinius, o vėliau tie patys informantai turi spontaniškai pakalbėti apie savo gyvenimą, šeimą, draugus ar laisvalaikį (Jacewicz, Fox 2010: 841–842).

Lietuvių paauglių kalbėjimo tempo tyrimas buvo atliktas autorės bakalauro darbe (2010), kuriame remiamasi Vilniaus paauglių kalbos tekstyno pokalbiais – jie išrašyti CLAN programa ir kiekybiškai analizuojami. Kalbėjimo tempo indeksu buvo pasirinkti skiemenys, ištarti per 90 sek. (po 30 sek. iš kiekvieno pokalbio pradžios vidurio ir pabaigos). Rezultatai parodė, kad kalbėjimo tempas gali priklausyti nuo pokalbio situacijos – paaugliai, kurie kalbėdami užsiiminėjo papildomų kognityvinių pastangų reikalaujančia veikla, kalbėjo lėčiau, apkalbinėdami kalbėjo greičiau, o įprastų pokalbių kalbėjimo tempas buvo laikomas vidutiniu. Amžius taip pat pasirodė esantis kalbėjimo tempą veikiantis veiksnys, o lytis kalbėjimo tempo neveikia. Tokius rezultatus buvo siekiama palyginti su kontroline suaugusiųjų grupe (6 informantais), kurie parodė paauglių polinkį kalbėti lėčiau nei suaugusiųjų (30–40) metų kalbėjimo tempas, tačiau tokiems rezultatams pagrįsti reikalinga tikslinti ir plėsti tyrimą pasirenkant didesnę informantų skaičių.

Literatūroje aprašomi skirtingi kalbėjimo tempo skaičiavimo metodai – žodžiai per minutę, skiemenys per sekundes, skiemenų trukmės vidurkis, kalbos garsas (fonema) per sekundę ar fonemos trukmės vidurkis per milisekundes (Trouvain 2003: 43). Paminėtina, kad žodis (matuojamas per minutę) ir skiemuo (matuojamas per sekundę) – labiausiai paplitę kalbėjimo tempo matavimo vienetai (Trouvain 2003: 47). Kiekvieną vertėtų aptarti atskirai.

Žodžiai

Žodis laikomas ne tik svarbiausiu reikšminiu kalbos vienetu, bet ir tiksliausiu bei dažniausiai pasirenkamu kalbėjimo tempo matavimo vienetu, nes yra lengvai apibrėžiamas ir suskaičiuojamas (Trouvain 2004: 43). Kalbėjimo tempo tyrimuose žodis apibrėžiamas kaip nuosekli kalbos ženklų (garsų ar rašmenų) seka, perteikianti tam tikrą reikšmę ir nepertraukta pauzės (arba skyrybos ženklo – rašytinėje kalboje), tačiau ilguose pasakymuose nereikšminiai žodžiai trumpinami (Trouvain 2004: 45).

Atkreiptinas dėmesys, kad skaičiuojant žodžius reikėtų atsižvelgti ir į kalbos struktūrą, nes kai kuriose kalbose vartojami labai ilgi (sudurtiniai) žodžiai (pvz., vokiečių

k.*Donaudampfschiffahrtskapitän*, angl. *Captain of a steamboat on the Danube*), kurie ištariami sunkiau ir jų tarimo trukmė – ilgesnė, o tai daro įtaką bendram žodžių, ištartų per tam tikrą laiką, skaičiui (Voigt, Schüppert & Gooskens 2012: 321).

Literatūroje nurodoma ir žodžio, kaip kalbėjimo tempo matavimo vieneto, problematika – nesutariama dėl grafinio žodžio ir leksinio (semantinio) žodžio atitikmens. Grafinio žodžio apibrėžimas prieštarauja standartiniams žodžio apibrėžimams, o leksiniai žodžiai ne visada išreiškiami kaip vienas grafinis žodis, pavyzdžiui, *San Franciskas*, todėl nėra bendro visiems tinkančio atsakymo kaip juos skaičiuoti (Trouvain 2003: 42).

Proklitikų grupės žodžiai (pavyzdžiui, angl. *I don't*) taip pat gali būti skaičiuojami įvairiai – kaip du arba kaip trys žodžiai. Neaiškumą kelia ir skaitmeninė žodžių raiška, pavyzdžiui, 17,50 € – du grafiniai žodžiai, bet sakininėje kalboje – trys leksiniai žodžiai (Trouvain 2003: 43).

Skiemenys

Teigiama, kad dauguma tyrėjų renkasi skaičiuoti skiemenis, ištartus per tam tikrą laiko tarpą, nes taip gaunami tikslesni kalbėjimo tempo rezultatai, vis dėlto pasirenkat skaičiavimo vienetą turi būti atsižvelgiama į tai, kokie veiksniai, darantys įtaką kalbėjimo tempui, tiriami (Voigt, Schüppert & Gooskens 2012: 321).

Skiemens, kaip kalbėjimo tempo matavimo vieneto, problematika susijusi su redukcija, t. y. skiemenys gali būti praleisti (arba visiškai susilieję), todėl dažnai sunku tiksliai apibrėžti šį tarimo vienetą ir jo skaičiavimo būdą (Trouvain 2003: 44). Mokslininkai palygino skirtingiems kalbos stiliams būdingus kalbėjimo tempo rezultatus, gautus matavimo vienetu pasirinkus žodžius ir skiemenis (Tauroza, Allison 1990: 47). Skiemuo laikomas geresniu kalbėjimo tempo išraiškos vienetu (įvairiuose stiliuose) negu žodžiai (Trouvain 2003: 47). Tačiau yra teigiančių kitaip – skiemuo pusiau universalus kalbėjimo tempo matavimo vienetas, nes tinkamas matuoti ne visoms kalboms (Voigt, Schüppert & Gooskens 2012: 320).

Garsinis segmentas (fonema)

Kalbos garsai (fonemos) dėl savo pagrindinio požymio (aut. past. kalbos garsinės sistemos mažiausias vienetas, skiriantis tos kalbos žodžius ar morfemas) dažniausiai pasirenkamos skaičiuojant artikuliacijos greitį, o ne kalbėjimo tempą (Koreman 2005: 582; Logan, Byrd, Mazzocchi, Gillam 2010: 132), nes jomis skaičiuojama kalbos garsų trukmė, o ne viso pasakymo ilgis. Svarbu paminėti, kad fonemos neskaiciuotinos kaip atskiras kalbos garsinės sistemos vienetas, gali būti skaičiuojama tik jų trukmė (Logan, Byrd, Mazzocchi, Gillam 2011: 131).

Priešingai nei žodžiai ar skiemenys, fonemos negali būti skaičiuojamos *rankiniu* būdu, jų trukmė apskaičiuojama pasitelkiant įvairias programas (populiariausia – PRAAT). Taip pat norint apskaičiuoti fonemų trukmę, turima atsižvelgti į keletą aspektų, vienas iš jų – fonemų klasifikavimo požymiai: skardžiųjų bei duslių garsų ir tylos intervalų nustatymą, balsingųjų garsų (sonorantų) nustatymą, balsių nustatymą, skardžiųjų priebalsių nustatymą, balso juostos nustatymą, nosinių garsų nustatymą, pusbalsių nustatymą, skardžiųjų friktyvinių priebalsių nustatymą, dusliųjų sprogstamųjų ir friktyvinių priebalsių nustatymą (Balbonas, Daunys 2005: 74). Atsižvelgiant į šiuos požymius, galima matyti, ar garsinis segmentas „kanoniškai“ realizuotas (išreikštas), ar redukuotas (sutrumpintas ar visai ištrintas).

4. Kalbėjimo tempo kalbiniai kintamieji

4.1. Pauzės

Pirmoji pauzių reikšmę pradėjo tirti Goldman-Eisler (1968), ji nurodė, kad pauzės vartojamos tam, kad būtų galima suprasti, kuri žodinės sekos dalis yra kalbinis įprotis, o kuri sukurta kalbėjimo metu (Goldman-Eisler 1968: 43). Pasak šios autorės, pauzės labiau tikėtinos ir jų trukmė ilgesnė tais atvejais, kai jos vartojamos prieš sunkiau nuspėjamą (atpažįstamą) žodį ar susidūrus su sudėtingesne kalbine užduotimi. Dėl šios priežasties pauzės laikomos stipriai susijusiomis su kalbėjimo tempo kitimu (Goldman-Eisler 1968: 45). Kad pauzės laikomos svarbiu elementu, leidžiančiu kalbėtojui keisti kalbėjimo tempą, patvirtino ir kiti mokslininkai (Trouvain, Koreman, Eriquez, Braun 2011: 156).

Vėlesniuose tyrimuose pradėtas kelti pauzės apibrėžimo problemiškas, nes norint tiksliai apibrėžti, kas yra pauzė, reikia tiksliai nustatyti, kada ir kokios trukmės „sustojimas“ yra laikomas pauze. Kai kuriuose straipsniuose teigiama, kad pauze laikomas ilgesnis nei 50 ms (Lee, Oh 1999) „sustojimas“, o kituose (ypač psicholingvistiniuose) tyrimuose, tylos pauzėmis yra laikomos ilgesnės nei 500 ms (O'Connell, Kowal 1983: 46), tačiau pauzėmis gali būti laikomos ir 200 ms (Grosjean, Collins 1979), ir 150 ms (Tsao, Weismer 1997), 130 ms (Trouvain 2004: 28), 100 ms (de Pijper, Sandermann 1994) trunkantys „sustojimai“. Vis dėlto ilgesnės nei 200 ms pauzės pastebimos labai retai (Zellner 1994: 45), natūraliausiomis laikomos tokios, kurios trunkan nuo 50 ms iki 150 ms (Rose 1998: 6). Tokios pauzės gali būti veikiamos tam tikrų fiziologinių veiksnių arba sąlygojamos kognityvinių procesų (Zellner 1994: 45). Tyrėjai, kurie kalbėjimo tempą tiria įtraukdami pauzes, dažniausiai pašalina tokias pauzes, kurios trunka ilgiau nei 150 ms, nes laikoma, kad tokios pauzės yra ilgesnės nei tipinis „sustojimas“ užbaigiant mintį ir tai mažiausia sustojimo riba, kuri nėra laikoma reikšminga (Tsao & Weismer 1997: 861).

Kalbėjimo tempą, jo kintamuosius ir kitimo tendencijas aprašančiuose tyrimuose užsimenama, kad svarbu atkreipti dėmesį ir į pauzių klasifikaciją – jos gali būti susijusios ir su kalbėtoju (kalbos produkuotoju) (Zellner 1994: 42), ir su pačiu kalbėjimu (Rose 1998: 7; Trouvain 2003: 27). Atsižvelgiant į pastarąją klasifikaciją, galima pauzes išskirti į tipus:

4 lentelė. Pauzių tipai (pagal Trouvain 2003)

Pauzės tipas		Esmė
Fizinės / fiziologinės pauzės	Suvokiamos pauzės	Kalbos „nutūkimai“, trunkantys nuo 50 ms iki 150 ms.
	Kvėpavimo pauzės	Kai kalbėjimo srautas yra nutraukiamas tylos dėl fiziologinių veiksnių – noro įkvėpti oro, nuryti seiles.
Psicholingvistinės pauzės	Susijusios su ištisu kalbos aktu, sakiniais, žodžiais	užpildomosios pauzės
		neužpildomosios pauzės arba tylos pauzės
		Kalbinio signalo garsas, ištartas produkavimo metu. Tokiomis pauzėmis laikomi įvairūs kalbiniai užpildai, užtęsimai, garsažodžiai ir pan.
		Tylos fragmentas. Atsiranda gramatiškai reikšmingose vietose. Kai kurios gali būti susijusios su kvėpavimu.

Lentelėje pateikta spontaniškai kalbai būdingų pauzių klasifikacija, kuri parodo, kad atsižvelgiant į kalbėtoją pauzės gali būti išskirtos į fiziologines ir psicholingvistines, o atsižvelgiant į patį kalbėjimą – į suvokiamas (kai sąmoningai tylima), kvėpavimo, užpildomąsias (susijusias su fonetiniais komponentais – *am, um, eem*; leksiniais posakiais) ir neužpildomąsias pauzes (atsirandančios gramatiškai reikšmingose vietose – tarp pastraipų, punktų, žodžių ir pan.).

Literatūroje nurodoma, kad fizinės / fiziologinės pauzės priklauso nuo lingvistinio konteksto: žodžio viduje tarp garsinių segmentų esančios pauzės (angl. *Intra-segmental pauses*) ir tarp žodžių esančios pauzės (angl. *Inter-lexical*) (Zellner 1994: 43), o psicholingvistinė pauzių klasifikacija išskiriama į:

1. Neužpildomąsias pauzes – garsinį srautą nutraukianti tyla, atsirandanti gramatiškai reikšmingose kalbėjimo vietose.

2. Užpildomąsias pauzes – kalbinio signalo garsas, ištartas produkavimo metu. Tokios pauzės laikomos diskurso žymikliu ir apima įvairius užtęsimus (angl. *drawls*), pakartojimus (angl. *repetitions*), žodžius, skiemenis, garsus, neteisingas pradžias (angl. *false starts*), t. y. kai kalbama ir sakinio viduryje sustojama – arba norint permąstyti, kas buvo pasakyta, arba norint „pasukti“ pokalbį kita linkme ar tema (Grosjean and Deschamps 1975; Bloodstein 1981; Zellner 1994: 44). Tiriant kalbėjimo tempą dažnai kyla klausimas, ar užpildai (*eee, em*) laikomi žodžiais, ar ne, bet dažniausiai prieinama prie išvados, kad tai priklauso nuo užpildų fonetinio turinio.

Pažymėtina, kad kalbos (ar sveikatos) sutrikimų neturintis žmogus psicholingvistines pauzes naudoja *tarp* žodžių (Kendall 2010: 77).

Įdomu paminėti, jog pauzės atlieka tam tikras funkcijas – pauzių raiška priklauso nuo konteksto (kalbėjimo aplinkybių), pavyzdžiui, paaugliai, kalbėdami suaugusiųjų auditorijai, žymiai dažniau vartoja pauzes nei tie, kurie kažką pasakoja savo bendraamžiams (Levin, Silverman 1965) ir nuo kalbėjimo stiliaus (Čapkova, Megyesi 2002: 1).

Nustatyta, kad pauzės daro įtaką kalbėjimo tempui – jis kinta priklausomai nuo vartojamų pauzių dažnumo ir jų trukmės / ilgumo (Rose 1998: 25). Kuo greitesnis tempas, tuo mažiau pauzių, ir atvirkščiai (Rose 1998: 26), tačiau tokį pauzių paaiškinimą pripažįsta ne visi kalbėjimo tempo tyrėjai – manoma, kad vienoms kalboms pauzės būdingesnės nei kitoms, todėl kartais pauzės ir pertraukimai nėra įtraukiami į kalbėjimo tempo skaičiavimus (Voigt, Schüppert & Gooskens 2012: 321). Be to, kaip jau buvo minėta, būtent pauzės skiria kalbėjimo tempą nuo artikuliacijos greičio, t. y. kalbėjimo tempas matuojamas paliekant pauzes, o artikuliacijos greitis – be pauzių (Koreman 2005: 582). Šiame tyrime laikomasi nuomonės, kad tiriant kalbėjimo tempą, pauzės į pasakymą turėtų būti įtrauktos iš dalies, t. y. tie pauzių tipai, kurie nurodo, kad kalbėjimo metu garsai yra produkuojami (*užpildomosios pauzės*), turėtų būti palikti, o trukmės kriterijus (šiuo atveju, tyla)– pašalintas. Toks pasirinkimas tikslingiausias dėl to, kad parodo kalbėjimo tempo skirtumą tarp pokalbio situacijų, kurios gali būti įprasti kasdieniai pašnekesiai arba papildomų kognityvinių pastangų reikalaujantys pokalbiai (kai tuo pačiu metu šnekama ir užsiimama kokia nors papildoma veikla).

5.2. Redukcija, arba trumpinimas

Žodžių redukcija yra paplitęs reiškinys daugelyje kalbų (Carter, Clopper 2002: 321; Burki, Fougeron, Gendrot, Frauenfelder 2010: 280) ir dažnai apibrėžiama skirtingai, akcentuojant skirtingas jos reikšmes. Vienų tyrėjų teigiama, kad redukcija nėra vien chaotiškas procesas, leidžiantis bet kokius pokyčius, ji turi savas taisykles (Kohler 1998). Kiti tyrėjai atskleidė, kad redukcija yra laikoma viena ryškiausių spontaniškos kalbos tendencijų ir siejama su greitakalbe, spontaniškumu, informacijos kiekiu ir patogumu (cit. iš Dabašinskienės 2008: 109). Dažnai redukcija įvardijama kaip kompleksiškas reiškinys, išskiriant ne tik įvairius jos tipus (nustatomus pagal tai, koks kalbos garsas ištrinamas ar „sušvelninamas“ variant), bet ir funkcijas bei reikšmę kalbėjimui, todėl šį reiškinį vertėtų aptarti išsamiau.

Veikiausiai, svarbiausiu kriterijumi tiriant redukciją galima laikyti kalbą ir jos struktūrą, nes pagal kalbinę produkciją, redukcija susijusi su žodžio, pasakymo ir (ar) viso sakinio supaprastinimu ir skirstoma į:

1. Morfosintaksinę produkciją: daugumos kalbų atžvilgiu kalbėtojas gali pasirinkti tarp pilnos ir sutrauktos (sutrumpintos) žodžio formos.

2. Sintaksinę produkciją: kalbėtojas gali pasirinkti tarp pilnos ir redukuotos pasakymo sudėtinės dalies.

3. Semantinę / pragmatinę produkciją: kalbėtojas dažnai gali praleisti visas sudedamąsias dalis (Byrd 1994: 40).

Matyti, kad toks redukcijos skirstymas susijęs ne tik su kalba ir jos struktūra, bet ir su individualiu kalbėtojo pasirinkimu – jis gali pasirinkti ir paskirstyti savo numatomą / norimą pasakyti žinutę į vieną ar kelis sakinius (Jaeger 2010: 25).

Tokie kintamieji kaip kalbėjimo tempas ar žodžio ilgis taip pat daro įtaką redukcijai, t. y. atsižvelgdami į tai žmonės renkasi redukuotą arba neredukuotą variantą (Burki, Fougeron, Gendrot, Frauenfelder 2010: 286). Vis dėlto analizuojant redukcijos reiškinių išsamiau, pagal jos sąsają su kalba ir tarimo pobūdį, ji išskiriama į tam tikrus tipus ir potipius.

5 lentelė. Redukcijos klasifikacija (pagal Byrd 1994)⁷

Redukcijos tipas (ir potipis)		Esmė	
Priegaidės redukcija (<i>angl. accent reduction</i>)		Ilgojo kirčiuoto skiemens tarimo susilpnėjimas, neištarimas.	
„Atpalaiduotas“ tarimas (<i>angl. relaxed pronunciation</i>)		Neartikuliuotai tariami žodžio skiemenys (<i>angl. slurring of syllables</i>).	
Žymimojo žodžio (artikelio) redukcija (<i>angl. definite article reduction</i>)		Kai kuriose kalbose (pavyzdžiui, anglų) vartojamų žymimųjų artikelių sutrumpėjusių balsių formos.	
	„iškirpimas“ (<i>angl. clipping</i>)	Priešakinis (<i>angl. fore-clipping</i>)	Panaikinamas pirmasis žodžio skiemuo: <i>autobusas – busas</i> ;
		Užpakalinis (<i>angl. back clipping</i>)	Panaikinamas žodžio galo skiemuo: <i>šian – šiandien</i> ; <i>geografija – geo</i> ; <i>foto – fotografija</i> ; <i>telefonas – telas ir pan.</i>
		Mišrusis (<i>angl. mixed clipping</i>)	Paliekamas žodžio vidurys, o žodžio pradžia ir (arba) pabaiga – netiriamos.
		Sudurtinis (<i>angl. compound</i>)	Sudurtiniai sutrauktiniai žodžiai: <i>maitinblokis – maitinimosi blokas</i> ; <i>kūncė – kūno kultūra</i> ; <i>mikro autobusas – mikrūškė ir pan.</i>

⁷ Lentelėje pateikti pavyzdžiai imti iš šio darbo tyrimo.

Elizija (<i>angl. elision</i>)	Balsio praleidimas žodžio pabaigoje prieš kitą žodį, prasidedantį tokiu pat balsiu.
Begarsė raidė (<i>angl. silent letter</i>)	Raidės, kurios netiriamos (tokia tendencija labai ryški anglų k.).
Schwa garsas (<i>angl. schwa</i>)	Sutrumpintas balsis nekirčiuotoje pozicijoje (anglų k. atitikmuo – ə: <i>about</i> [ə'baʊt]).
Nekirčiuotas balsis (<i>angl. unstressed vowel</i>)	Sakytinėje kalboje matomas polinkis nekirčiuotus balsius trumpinti, o kirčiuotus ilginti.

Kaip jau buvo minėta, redukcijos suskirstymas labai priklauso ir nuo pačios kalbos ir jos struktūros. Tokie redukcijos tipai kaip *priegaidės redukcija*, kuri susijusi su susilpnėjusiu skiemens tonu, balso spūdzium ar trukme, „*atpalaiduotas*“ tarimas, kai neartikuliuotai tariami žodžio skiemenys yra labiau susiję ne su kalbėjimo ypatybėmis, o su tarimu, „švelniau“ ištariamam garsu. Šio darbo tyrime tokie variantai nebuvo įtraukti, nes norimt juos ištirti reikalingos specialios programos, galinčios apskaičiuoti balsio trukmę (ar ilgumą). *Žymimojo žodžio (artikelio) redukcija* būdinga tik toms kalboms, kurios jį turi. Paminėtina, kad lietuviškų tyrimų šioje apžvalgoje trūksta, tėra A. Rosino teoriniai pagrindai, rodantys, kad parodomieji įvardžiai *tas, ta* yra laikomi artikelinės prigimties. Paašškinti tokią teoriją galima pateikiant pavyzdį:

(2) *Ona turėjo tris sūnus: Petrą, Povilą ir Joną. Jonas buvo geriausias. Tą sūnų ji labiausiai mylėjo.*

Sakinys (*Tą sūnų ji labiausiai mylėjo*), kuriame pirmą kartą vartojamas įvardis *tą*, turi parodomąją funkciją – išskiria vieną sūnų (*Joną*) iš trijų (Rosinas 1976: 151). Kalbininkas pabrėžia, kad tik sakinio (*Tą sūnų ji labai mylėjo*) *tą* atlieka *artikelio* funkciją: „Abiejose frazėse *tą sūnų* galima pakeisti įvardžiais *ji, ši*, bet pirmojoje vietoj *tą sūnų* negalima vartoti *sūnų*, nes frazė būtų dezinformuojanti. <...> kur *parodomasis įvardis + daiktavardis* gali būti pakeistas daiktavardžiu, ir dėl to frazė nėra dezinformuojanti, *tas* įvardis laikytinas *artikeliu* <...>“ (Rosinas 1976: 151). Nors šiuolaikiniai tyrimai analizuoja tokią tendenciją, tačiau, kaip minėta, mes tokių tyrimų neturime, o šiame darbe panašių pavyzdžių rasta labai mažai, todėl nei patvirtinti, nei paneigti, kad lietuvių kalboje artikeliu laikomo įvardžio redukavimas susijęs su kalbėjimo tempu, negalime.

Dar vienas išskiriamas redukcijos tipas – *iškirpimas*, kuris skirstomas į priešakinį, užpakalinį, mišrųjį, sudurtinį, priklausomai nuo to, kuri žodžio vieta yra redukuojama. Kalbant apie *iškirpimą* pastebėta, kad daugiaskiemeniai žodžiai yra trumpinami panaikinant paskutinįjį skiemenį, o trumpuose žodžiuose kalbėtojai dažniausiai panaikina vidurinį žodžio skiemenį ar segmentą (Carter, Clopper 2002: 326).

Nagrinėjant balsių redukciją, išskiriami ir jos potipiai: elizija (kai praleidžiamas balsis žodžio pabaigoje prieš kitą žodį, prasidedantį tokiu pat balsiu), begarsė raidė (kai vizualiai žodyje raidė yra, tačiau ji netariama), „schwa“ garsas (kai sutrumpinamas balsis nekirčiuotoje pozicijoje) ir nekirčiuotas balsis (kai linkstama trumpinti nekirčiuotus balsius). Nekirčiuotų balsių redukcija, silpnesnė ji ar stipresnė, būdinga visoms kalboms (Zinder 1979: 181), tik vienos kalbose balsiai redukuojami mažiau, kitose – daugiau. Grinaveckis yra teigęs, kad būtent kirčio atitraukimas iš žodžio galo į pradžią galėjo lydėti galūnių nykimą, redukciją (Grinaveckis 1961: 105). Apskritai lietuvių bendrinės kalbos nekirčiuoto vokalizmo artikuliacija ir akustika labai mažai tirta – darbų, nagrinėjančių nekirčiuotų balsių balsių spektro sklaidą, beveik nėra – tik vienintelė J. Urbelienė yra šiek tiek lyginusi lietuvių bendrinės kalbos kirčiuotų ir nekirčiuotų ilgųjų balsių spektrą (Urbelienė 1971). Vėliau lietuvių kalbos balsių ilgumas tirtas tam tikromis sąlygomis – įprastu šnekamosios kalbos tempu ir kiek galima neutralėsne intonacija (Kaukėnienė 2002: 43). Tyrimas parodė, kad didžiausią kokybinę redukciją lietuvių kalboje patiria žemutinio pakilimo ilgieji balsiai ir aukšutinio pakilimo balsiai (Kaukėnienė 2002: 58). Šiuo atveju, redukcija gali būti išskirta į dalinę redukciją, t. y. kiekybinę (pavyzdžiui, balsių trumpinimas) ir kokybinę (ilgumo ir trumpumo kaita, silpnas / neapibrėžtas balsis) redukciją, tiesa, pastaroji nėra priežastis visai panaikinti / ištrinti garsinį segmentą, ji nedaro įtakos realizuotam kalbos garsui (Koreman 2005: 582).

Apžvelgus literatūrą, matyti, kad redukcijai įtakos turi ir žodžio pozicija. Dažniausiai aprašomas galūnių trumpėjimas, kuris yra dvejopas: fonetinis ir morfologinis (Grinaveckis 1985). Fonetinis trumpėjimas suvokiamas kaip ilgųjų balsių trumpinimas ir trumpųjų balsių iškritimas ar vertimas murmamaisiais garsais nekirčiuotose galūnėse (Zinkevičius 1980: 101; Bacevičiūtė 2010: 237). Dėl fonetinio trumpėjimo skiemenų skaičius vardažodžių ir veiksmažodžių paradigose paprastai nesikeičia. Tuo tarpu morfologiniu trumpėjimu tyrėjai (Grinaveckis 1959: 97; Zinkevičius 1966: 111–114; Bacevičiūtė 2006: 34–35) linkę įvardyti trumpinamas tas vardažodžių linksnių ir veiksmažodžių asmenų galūnes, kurios lyginant su kitomis tos pačios linksniavimo ar asmenavimo paradigmos formomis yra ilgesnės, dažniausiai, net skiemeniu, kitaip tariant trumpinamos tos formos, kurios turi ilgesnes galūnes negu kitos linksnių ar asmenų formos (cit. iš Subačiaus 2014: 41). Morfologinis trumpėjimas būdingas tik kai kurių linksnių, asmenų ir kitų formų galūnėms, o fonetinis galūnių trumpėjimas nuo morfologinių formų nepriklauso (Grinaveckis 1985). Žodžio gale pagal tam tikrus dėsnius išnyksta ar sutrumpėja balsiai ar dvibalsiai. Lietuvių kalboje dažniausiai redukuojami balsiai /i/, /e/ (Dabašinskienė 2008; Grinaveckis 1985). Verta paminėti, kad kalbininkai vienu svarbiausiu požymiu, siejančiu fonetinį ir morfologinį galūnių trumpėjimą, laiko abiejų reiškinių rezultata – galūnių sutrumpėjimą. Svarbiausias skirtumas – morfologinio trumpėjimo metu veiksmažodžio ar vardažodžio forma netenka vieno skiemens, t. y. sutrumpėja, o fonetinio trumpėjimo metu skiemenų skaičius paprastai išlieka toks pats (Subačius 2014: 41).

Taip pat, žvelgiant į smulkesnį fonetinį redukcijos skirstymą, ją būtų galima išskirti pagal priebalsius ir balsius, t. y. balsių redukciją ir priebalsių asimiliaciją (Byrd 1994: 41). Dažnai spontaniškoje kalboje atsiranda atskirų garsų redukcijos, kurie gali būti susiję su priebalsių /t/ ir /d/ redukcija žodžių viduryje, tačiau tai nėra universali tendencija, o veikiau specifiška, būdinga ir taikoma tam tikroms (pavyzdžiui, germanų) kalboms (Hume 2006). Įrodyta, kad šį procesą lemia žodžių atpažįstamumas, nes žinomi žodžiai tariami ne taip pabrėžtinai kaip nežinomi, taip pat greičiau tariant žodžius, dingsta daugiau garsų (Rupeikienė 2009: 15). Tačiau toks polinkis redukuoti žodžius dažniausiai siejamas su tarmėmis ar kalbėjimu, būdingu tam tikriems regionams (Bacevičiūtė 2010: 237).

Lietuvių kalbai galima analogiškai pritaikyti nemažai redukcijos tipų – *žymimojo žodžio redukcija*, *iškirpimą* su visais jo potipiais, *balsių redukciją*, ypač *nekirčiuoto balsio* redukavimo atvejus, ir *eliziją*. Kiti tipai ir potipiai negali būti pritaikyti dėl lietuvių kalbos struktūros, garsinės raiškos neatitikimo. Be to, norėtusi apžvelgti lietuvių kalbai būdingus pagal redukcijos stiprumą skiriamus kelis jos lygius:

1. Dažnų žodžio formų redukcija, kai nukertama žodžio dalis: *škia* (reiškia), *žėk* „žiūrėk“.
2. Žodžių, atsiduriančių dažnuose žodžių junginiuose, sutraukimas: *tskant* „taip sakant“.
3. Redukcija, vykstanti platesniame kontekste dėl palankių intonacijos, fonetinių sąlygų, kitaip sakant, kai sakinyje pirmasis žodis baigiasi tokiu pat skiemeniu, koku prasideda antrasis žodis, tai pirmojo pabaiga redukuojama, suliejama suantruojama žodžiu (Gorbova 2008).

Neretai literatūroje aptariama balsių redukcijos sąsaja su kalbėjimo tempu (Kazlauskienė 2013: 22), tačiau tyrėjų ji vertinama skirtingai – vieni nurodo, kad balsių redukcija susijusi tik su greitu kalbėjimo tempu (Byrd 1994: 41; Hilton, Schuppert, Gooskens 2011: 218), kiti teigia, kad balsių redukcija žodyje savaime nėra greito kalbėjimo tempo reiškinys (Burki, Fougeron, Gendrot, Frauenfelder, 2010: 286), ji gali būti būdinga lėtam kalbėjimo tempui ir būti susijusi su atidžiu tarimu (Burki, Fougeron, Gendrot, Frauenfelder, 2010: 286).

Kad kalbėjimo greitis ir redukcija yra tarpusavyje susiję ir neatskiriami reiškiniai nurodo ir kiti mokslininkai (Byrd 1994: 41; Koreman 2005: 582; Hilton, Schuppert, Gooskens 2011: 218), teigdami, kad, jei kalbėjimo tempas didėja, redukcijos atvejų daugėja (Trouvain 2004: 79). Taip yra dėl to, kad artikuliuoti reikia greitai ir skiemenys yra trumpinami arba panaikinami (Voigt, Schuppert & Gooskens 2011: 322). Be to, didesnis redukcijos vartojimas leidžia ištarti daugiau skiemenų per tą patį laiko tarpą, t. y. greičiau perduoti daugiau informacijos (Voigt, Schuppert & Gooskens 2011: 322). Kitaip tariant, esant didesniam kalbėjimo tempui ir redukuojamas pasakymo fonologinis turinys, ir mažėja pasakymo trukmė (Hilton, Schuppert, Gooskens 2011: 218). Pažymėtina, kad žodis gali būti trumpinamas dėl to, kad skiemenyje yra per didelis nereikšminių segmentų skaičius (Trouvain 2004: 36). Vadinasi, pasakymo ilgis veikia kalbėjimo tempą (Trouvain 2004: 35), nes

didesnis skiemenų skaičius didina pasakymo ilgį, t. y. veikia ekonomijos principas, kai vieno žodžio sakiniui būdingas lėtesnis pasakymas, o šešių žodžių sakiniui – greitesnis pasakymas (Trouvain 2004: 36). Verta paminėti, kad redukcija yra susijusi ne tik su minėtu ekonomijos principu, bet ir su natūralėjimu, žodžių dažnumu, todėl kiekvieną iš jų reikėtų aptarti išsamiau.

5.2.1. Redukcija ir ekonomijos principas

Ekonomijos principas susideda iš minimalių pastangų, reikalingų maksimaliam rezultatui pasiekti (Vincentini 2003). Palyginti su vartojimu – trumpi žodžiai pasirenkami vartoti dažniau, todėl ir linkstama trumpinti žodžio priesagą, šaknį ar galūnę, pavyzdžiui, *busas* „autobusas“, *kompas* „kompiuteris“. Tai vyksta, dėl garsų susilpnėjimo arba visiško jų ištrynimo (Fenk-Oczan 2001). Be to, ilgesni žodžiai redukuojami dar ir dėl to, kad trumpesni atpažįstami lengviau ir ištariami greičiau (Rupeikienė 2008: 9), t. y. atpažinimo ir semantinio žymėtumo normomis veikiamas ekonomijos principas. Įrodyta, kad dažniausiai trumpinami tie ilgi žodžiai, kurie turi daugiafonemes fleksijas – kadangi trumpi žodžiai vartojami dažniau, tai galima teigti, kad dažnumas lemia redukciją (apie tai daugiau žr. 5.2.3 poskyrį). Dar viena iš priežasčių, kodėl ilgas žodis redukuojamas dažniau – jo nenatūralumas, todėl tam, kad jis pritaptų prie bendrosios kalbos sistemos, yra redukuojamas (Rupeikienė 2008: 12).

Svarbu paminėti, kad kalbos ekonomijos principas veikia visus sakininės kalbos lygmenis (Rupeikienė 2008: 26):

1. morfologinį – šiuo atžvilgiu redukuojamos įvairių kalbos dalių galūnės, kurios yra daugiafonemės. Be to, ištirta, kad morfologinis galūnių redukavimas yra labiausiai paplitęs (Grinaveckis 1985). Trumpesne forma yra vartojami daiktavardžiai, skaitvardžiai, veiksmažodžiai.

2. fonetinį – šiuo aspektu žodžių redukavimas susijęs su patogumu – svarbu, kad garsų deriniai būtų patogūs tarti, nesusidarytų kelių balsių ar priebalsių sandūros.

3. leksinį – skoliniai, žargonizmai, semantizmai, įvairūs naujos darybos žodžiai, kurie vartojami dėl įvairių aspektų.

4. sintaksinį – sakinių, diskurso trumpinimas. Šiuo aspektu, redukavimas priklauso ir nuo paties kalbėtojo: nuo jo išsilavinimo, temperamento, lyties, amžiaus. Trumpiniais yra siekiama greičiau išreikšti mintį, vengiant ilgų žodžių, pasakymų.

Kalbėtojo požiūriu, kalbant naudojamas ekonomijos principas didina artikuliacines pastangas, kurių pakaktų žodžiams, sudarantiems svarbią informaciją, pavyzdžiui, reikšminiai žodžiai (angl. *content words*) ir mažinantys artikuliacines pastangas – funkciniai žodžiai (angl. *function words*) (Bergem 2000: 97). Tai rodo polinkį redukuoti fonemas nekirčiuotuose skiemenyse (Bergem 2000: 97).

Kaip jau buvo minėta, ekonomijos principas gali turėti sąsają ir su natūralumo teorija – vienos morfologinės struktūros yra sunkiau suprantamos nei kitos, o tai priklauso nuo natūralumo. Be to, natūralumas yra nulemtas sąveikos principų: žymėtumo, trumpumo, ikoniškumo, kurie siejami ir su kalbos ekonomijos principu (Karpf 1990: 117). Šiuo aspektu natūralumą reikėtų apžvelgti plačiau.

5.2.2. Redukcija ir natūralumo principas

Natūralumo teorija yra susijusi su kognityvinės veiklos sąnaudomis bei kognityviniu pažinimu, pavyzdžiui, (neuro)psichologiniais suvokimo ir atminties ribojimais. Šiuo atžvilgiu natūraliosios teorijos principas gali būti trumpai apibūdintas kaip kažkas, kas yra „daugiau ar mažiau įprasta“, „daugiau ar mažiau lengva suvokti“ (Dressler 1987: 11). Vadinasi, vienos morfologinės struktūros yra sunkiau suprantamos nei kitos ir tai priklauso nuo jų natūralumo. Natūralesni žodžiai yra lengviau įsisavinami nei mažiau natūralūs.

Kaip jau buvo užsiminta, trumpinimas gali būti siejamas su natūralumu: trumpėja, vadinasi, *natūralėja*. Tokį aiškinimą galėtume pagrįsti dar vienu įrodymu: kalboje daug dažniau trumpinami tie žodžiai, kurie susideda iš daugiau nei dviejų skiemenų – trijų, keturių, penkių ir daugiau (Dabašinskienė 2008: 113).

Pasitelkę natūralumo teorijos, teigiančios kalbos elementų natūralumą, susijusį su žmogaus proto veikla ir kognityvinėmis sistemomis, argumentus, galime išsiaiškinti, kodėl tam tikros formos linkusios trumpėti (Dressler 1985).

Viena vertus, apie natūralumą reikėtų kalbėti apžvelgiant linksnius – gramatiniai linksniai, turėdami mažafonemes fleksijas, nėra trumpinami ir, atvirkščiai, konkretieji – su daugiafonemėmis fleksijomis – linkę trumpėti (Dabašinskienė 2008: 114). Tokia tendencija galėtų būti grindžiama sakinio modeliu – sakiniui formuoti lietuvių kalboje svarbiausi yra gramatiniai linksniai: vardininkas, kilmininkas ir galininkas, reiškiantys pagrindinius subjektinius ir objektinius santykius, vadinasi, gramatiniai linksniai yra pirminiai, svarbūs ir dažniausiai vartojami sakiniui formuoti, todėl natūraliai reikalingi kalboje, o šių linksnių fleksijos yra mažafonemės (Dabašinskienė 2008: 114). Jeigu teigtume, kad gramatinių linksnių funkcijos yra pirminės, o konkrečiųjų – antrinės, todėl ne tokios reikšmingos ir natūralios, ir trumpesnes jų formas laikytume natūraliomis ir dažnesnėmis, o ilgesnes – ne tokiomis natūraliomis ir dažnomis, išryškėtų reikšmės ir formos sąsaja, leidžianti teigti, kad nepagrindinę reikšmę gali lemti jos forma. Neatsitiktinai dažniausi žodžiai kalboje yra trumpiausi, vienamorfemiai, susidedantys tik iš dviejų ar trijų fonemų (Dabašinskienė 2008: 114; Utkā 2004).

Antra vertus, W. U. Dressleris (1985) teigia, kad tokie procesai, kaip balsių redukcija, priebalsių praleidimas, monoftongizacija, asimiliacija, palengvina artikuliaciją ir yra įprasti

kasdienėje greitoje kalboje, tačiau šiuo aspektu verta paminėti ir *dažnumą*. Redukcijos procesai šnekamojoje kalboje dažniausiai vyksta dažniau vartojamuose žodžiuose (Dabašinskienė 2008: 114).

5.2.3. Redukcija ir žodžių dažnumas

Dažnumą galima laikyti natūraliai ryškiu kintamuoju mėginant aptarti formos trumpėjimo tendencijų ir reikšmės ryšį (Dabašinskienė 2008: 112).

Visų pirma, remiantis apžvelgtais kognityvinės sistemos kintamaisiais, tokiais kaip informacijos pažįstamumas, prieinamumas, nuspėjamumas, galima pamėginti paaiškinti dažnumo poveikį lingvistinei formai (Fenk-Oczon 2001). Lingvistinių elementų (skiemenu, žodžių, frazių) dažnumas nedaro jokios tiesioginės įtakos kalbos struktūrai, bet lemia kognityvinius procesus – dažnesnis kokio nors elemento vartojimas lemia geresnį jo pažįstamumą, o kognityvinės sąnaudos, reikalingos tam elementui suprasti ar vartoti, mažėja (Dabašinskienė 2008: 115; Jaeger, 2010: 24). Pastebėjimas, kad dažni žodžiai dažniausiai vartojami sutrumpinta forma yra svarbus įrodymas, kad žmogaus elgesys yra veikiamas pirmenybės sumažinti žmogaus vidutinės kalbėjimo sąnaudas per tam tikrą laiką (Jaeger 2010: 24).

Naujesni tyrimai rodo, kad žodžio ilgis (skaičiuojant fonemas ar skiemenis) yra stipriai susijęs su nuspėjamų žodžių vidurkiu, t. y. kuo labiau tikėtinas (nuspėjamas) žodis iš konteksto, tuo mažiau informacijos jis suteikia (tuo mažiau reikalingas) (Jaeger 2010: 24). Ryšys tarp žodžio nuspėjamumo ir fonologinių formų susijęs su pateikiama informacija: reikšmingi žodžiai (suteikiantys naujos informacijos) turi ilgesnę fonologinę formą (Jaeger 2010: 24).

Tikslinga paminėti ir aptarti pagrindines kalbos dalis, kurios kalbėjimo metu redukuojamos dažniausiai – veiksmazodis, daiktavardis ir įvardis, tačiau redukcija gali būti būdinga būdvardžiui bei skaitvardžiui (Dabašinskienė 2008: 111).

Minėtų kalbos dalių redukavimas būdingiausias naudininko, įnagininko ir vietininko linksniams (žr. Dabašinskienę 2008):

Naudininkas. Šio linksnio sutrumpėjusios formos būdingos daiktavardžio ir įvardžio daugiskaitai, tiek vyriškajai, tiek moteriškajai giminei.

Įnagininkas. Šis linksnis trumpinamas beveik visose moteriškosios giminės daugiskaitos formose. Asmeniniai įvardžiai trumpinami ir vienaskaitos, ir daugiskaitos formose, tačiau vienaskaitoje trumpinimas dažnesnis nei daugiskaitos sutrumpinta forma.

Vietininkas. Daiktavardžio, būdvardžio, įvardžio ir net skaitvardžio vietininko formos trumpinamos. Dažniausiai linkstama redukuoti daiktavardžio moteriškosios giminės vienaskaitos formas ir kelintinių skaitvardžių vienaskaitos moteriškosios ir vyriškosios giminės formas.

Tokie rezultatai atskleidžia, kad redukuojamos yra tos vienaskaitos formos, kurių fleksijos susideda iš trijų fonemų. Tai natūralu, nes lietuvių kalboje dominuoja fleksijos, susidedančios dažniausiai iš vienos ar dviejų fonemų, o fleksijos, turinčios daugiau fonemų, patiria redukciją ir tampa trumpesnės (Dabašinskienė 2008: 110–112), tačiau dažniau redukuojamos daugiskaitos formos. Ir vardažodžių, ir veiksmažodžių fleksijose redukuojami galiniai /e/ ir /i/. Vardažodžių daugiskaitoje redukuojamas ir galinis /s/ dėl susidariusios priebalsių sandūros /ms/, kuri artikuliacijos požiūriu yra nepatogi tarti (Dabašinskienė 2008: 114).

6. Kalbėjimo tempo socialiniai kintamieji

6.1. Pokalbio situacijos

Viena populiariausių paauglių veiklų – išskiriamų ir mokslininkų darbuose (Čekuolytė 2012) – laiko praleidimas prie kompiuterio, buvimas kieme, su draugais, namų darbų ruošimas (tiesa, tokia veikla įvardijama kaip reta), todėl ir šiame darbe viena iš pokalbio situacijų bus kalbėjimas, kurio metu užsiimama papildomų kognityvinių pastangų reikalaujančia veikla (žaidžiama, ruošiami namų darbai). O suaugusiųjų kalboje atitinkamai atrinkti jų kasdienybei būdingi pokalbiai – darbas (dažniausiai toks, kuriam susiformuoja įgūdžiai ir jis atliekamas per daug apie tai negalvojant) ir intelektinė veikla (interviu ar pan.). Kalbėjimo tempas nurodo ryšį tarp kognityvinių gebėjimų ir kalbos (Schnoebelen 2009: 11).

Svarbi bendravimo žodžiu ypatybė – pritaikyti savo kalbą prie pokalbio situacijos (pavyzdžiui, žaisdami gali skubėti, todėl ir kalba dažniau trumpinama tam, kad greičiau būtų pasakyta reikiama informacija arba tam, kad išreikštų emocijas, apimančias gresiantį laimėjimą / pralaimėjimą) (Tuomainen, Lee, Granlund, Hazan : 1).

Šnekamosios kalbos produkavimas yra susijęs su tam tikromis užduotimis ir gali kisti priklausomai nuo tam tikrų veiksnių – dėmesio sutelkimo, pasakymo suvokimo, pasakymo ilgio ir sintaksinio sudėtingumo (Nip, Green 2013: 1325). Visi šie veiksniai priklauso nuo pokalbio situacijos.

Kalbėjimo tempo kitimas gali priklausyti nuo pasakojimo turinio: vienus dalykus pasakojame greičiau, kitus – lėčiau (Kazlauskienė, Veličkaitė 2003: 58).

Pokalbio situacijoms svarbiausia – patiriamos emocijos, nulemiančios kalbėjimo tempą. Kazlauskienė daro prielaidą, kad emocijos turi įtakos kalbėjimo tempui tik tuo atveju, kai slopinamas loginis mąstymas, todėl, pavyzdžiui, sukelta stresinė būklė veikia kalbėjimo tempą ir jai būdingas pagreitėjęs arba sulėtėjęs mąstymas (Kazlauskienė 2003: 56), tačiau esama tyrimų, įrodančių, kad tik greitas kalbėjimo tempas gali būti siejamas su emocijų kaita (Schnoebelen 2009: 9). Iširta, kad kalbėjimo greičiui emocijos daro didelę įtaką (Feldstein, Dohm, Crown 2001: 785; Schnoebelen

2009: 5). Emocijos yra laikomos greitai praeinančiu socialiniu reiškiniu, apimančiu individualų situacijos įvertinimą ir dažniausiai interpretuojamos kaip bruožas, kurį sukelia tam tikra situacija. Agresyviau kalbama, kai pažeidžiami asmeniniai interesai, todėl kalbinė išraiška turi atspindėti, kaip asmuo suvokia pyktį sukėlusią situaciją, kaip ji veikia jį (Lukošiūnienė 2001: 85). Artikuliacinės savybės priklauso nuo emocinės raiškos – aktyvios emocijos, tokios kaip baimė ar pyktis, didina kalbėjimo tempą, o pasyvios emocijos, tokios kaip liūdesys ar abejingumas, siejamos su lėtu kalbėjimo tempu (Apple, Streeter, Krauss 1979: 145).

Norėdami ištirti, kaip ir kiek emocijos veikia kalbėjimo greitį, tyrėjai dažnai pasirenka tris emocijų grupes – teigiamas, neigiamas ir neutralias (Fernández-Lansac, Crespo 2015: 1).

Esama dviejų būdų savo jausmams ir emocijoms išreikšti – pasakymo turiniu nusakyti savo jausmus / išgyvenimus, t. y. tiesiogiai žodžiais pasakyti kaip jaučiasi, arba pasitelkus paralingvistinius elementus, tokius kaip kalbėjimo tempas ar balso savybės, pavyzdžiui, intonacija. Kalbėjimas, kuriam būdingas greitas tempas, dažniausiai žymės teigiamas emocijas (laimę, linksnumą), o lėtas kalbėjimo tempas – neigiamas emocijas (liūdesį, nepasitenkinimą) (Morton, Trehub 2001: 834; Fernández-Lansac, Crespo 2015: 12). Dažnai emocijos pasirenkamos ir požiūriui perteikti (pavyzdžiui, kalbėtojas vertina tam tikrą situaciją, ją apibūdina) (Morton, Trehub, 2001: 834).

Kalbėjimo tempas gali priklausyti ir nuo temos asmeniškumo, sudėtingumo ar rimtumo, liečiančio klausytojo ar kalbėtojo interesus (Sturm, Seery 2007: 50). Svarbu paminėti, kad nuo temos priklauso garsėnis nei įprastai kalbėjimas, pakeltas balso tonas, būdingi greitam kalbėjimo tempui (Apple, Streeter, Krauss 1979: 716).

Kalbėtojai keičia savo kalbėjimo tempą numatydami laiką, kurio prireiks, kad klausytojas apdorotų pasakytą informaciją. Vadinasi, svarbi ir iš anksto nenumatyta informacija pasakoma lėčiau (Quene 2006: 353). Kalbos srautas turi būti produkuojamas tokiu greičiu, kad klausytojas sugebėtų suskaidyti ir suvokti šnekos tėkmę kaip organizuotą semantinių vienetų seką, nes kalbėtojai kalba tam, kad būtų suprasti, todėl verta paisyti retorikos patarimo – kalbėti lėčiau, kai pateikiama svarbi informacija (Quene 2006: 353). Natūralioje kalbos situacijoje, klausytojas gali naudoti įvairaus kalbos lygmens žinias – fonetines, fonologines, morfologines, gramatines, semantines ir pragmatines – kuriomis vadovaujantis galima pasirinkti nuspėjamumo (angl. *prediction*) arba pašalinimo (angl. *elimination*) strategijomis (Bergem 2000: 97). Nuspėti žodžius įmanoma, kai klausytojas žino apie ką yra pokalbis, todėl jis gali dėmesį sutelkti į mažą žodžių grupę / dalį, kurie didelė tikimybė atsirado iš konkrečiau / tam tikro pokalbio subjekto (Bergem 2000: 97).

Analizuojant pokalbio situacijų įtaką kalbėjimo tempui, vertėtų atsižvelgti ir į kalbos produkavimo modelius, kurių išskiriami du – hiperartikuliacija ir hipoartikuliacija – priklausantys nuo komunikacinės situacijos (Tuomainen, Lee, Granlund, Hazan :1):

1. **Hiperartikuliacija** įvyksta, kai kalbėtojas susiduria su komunikaciniais barjeriais (tokiais kaip aplinkos triukšmas), tokiu atveju artikuluojamus žodžius stengiamasi sakyti aiškiau ir tai susiję su akustinėmis – fonetinėmis ypatybėmis, sustiprintomis / padidintomis kalbėtojo pastangomis – ilgesnės trukmės pasakymais (Tuomainen, Lee, Granlund, Hazan :1). Tokios ypatybės lėtina kalbėjimo tempą.

2. **Hipoartikuliacija** įvyksta tokiose pokalbio situacijose, kuriose kalba / pateikiama informacija iš anksto žinoma arba nuspėjama (pavyzdžiui, nauja informacija ir jau žinoma informacija). Šiuo atveju įtraukiami mažiau aiškiai ištarti žodžiai, susiję su redukcija – trumpesnė segmentų trukmė, redukuotas balsis arba fonemų elizija. Toks veiksnys greitina kalbėjimo tempą. Lemiamas skirtumas tarp lingvistinės balsių redukcijos ir artikuliacinės redukcijos yra kalbėtojo tikslas (Bergem 2000: 101). Be to, visoms artikuliacinėms pastangoms įtaką daro kalbėjimo stilius (formalus / neformalus), kalbėjimo tempas ir socialinis statusas (Bergem 2000: 98).

Dar viena kalbėjimo tempą veikianti pokalbio situacija – apkalbos. Literatūroje teigiama, kad žmonių grupėse veikia vadinamasis socialinio psichologinio „užkrėtimo“ reiškinys, kurio metu perduodamos įvairios emocijos: džiaugsmas, panieka, nusivylimas ir pan. Šios emocijos perduodamos mėgdžiojimu, įtaiga, apkalbomis (Jacikevičius 1995), todėl galima teigti, kad nuo pokalbio pobūdžio priklauso emocijų raiška, kuri daro tiesioginę įtaką kalbėjimo tempui. Buržinskienė teigia, kad kasdieniame bendravime reikšmingas gali būti ne tik apkalbos turinys, bet ir įvairūs sociolingvistiniai aspektai: akcentas, intonacija ir kalbėjimo tempas, tam tikrai situacijai parinkti žodžiai ar netgi kalbos klaidos (Buržinskienė 2008: 42). Verta paminėti ir sociologų atliktą tyrimą, įrodžiusį, jog socialinių grupių imlumą apkalboms lemia puoselėjami prioritetai ir interesai (Pruskus 2007: 104). Spontaniškos paauglių ir suaugusiųjų kalbos tyrime taip pat daugiausia buvo randama su laisvalaikiu susijusių apkalbų, t. y. buvo apkalbami įvairūs žmonės, reiškiniai ar veikla, būdinga laisvalaikiui, pramogoms.

6.2. Amžius

Amžius – plačiai tiriamas elementas, kaip teigiama, turintis didelę reikšmę tempo svyravimui (Schnoebelen 2009: 2). Dažnai minima, jog amžiaus įtaka kalbėjimo tempui siejama su fiziniu žymikliu – senėjimu, tačiau tokia priežastis tinkama ne visada, todėl tiriant amžiaus įtaką kalbėjimo tempui, labai svarbu apibrėžti amžiaus ribas.

Paauglystės tarpsnį tyrinėja daug Lietuvos (M. Barkauskaitė, L. Bulotaitė, A. Vaičiulienė, N. Sturlienė, A. Petrulytė, R. Želvys, V.J. Černius, A. Gučas, G. Navaitis ir kt.) ir užsienio (E. Sprangeris, E. Eriksonas, CH. Buler ir kt.) mokslininkų, jie dažniausiai pateikia skirtingą paauglystės amžiaus tarpsnio sampratą ir jos chronologines ribas, nes kiekvieno žmogaus raida – individuali (Sturlienė 2007).

Suaugusiųjų atveju, kalbėjimo tempas yra didesnis iki 45 metų, o po to – lėtėja (Jacewicz, Fox 2010: 845). Tokį kalbėjimo tempo polinkį galima sieti su lėtėjančiais kognityviniais / pažintiniais procesais. Pavyzdžiui, vyresniems žmonėms būdinga ilgesnė balsių ir priebalsių trukmė, taip pat ilgesnės pauzės, o tai daro tiesioginę įtaką artikuliacijos greičiui (jeigu neskaičiuosime pauzių) ir kalbėjimo tempui (jeigu skaičiuosime pauzes) (Jacewicz, Fox 2010: 846). Vertinant kalbėjimo tempo atžvilgiu, vyresnius nei 45 metų informantus galima priskirti vyresnės kartos kategorijai. Taip pat teigiama, kad kalbėjimo tempo pokyčius lemia tai, kad vyresnieji dažniau turi sveikatos sutrikimų, jų aktyvumas sumažėjęs, atmintis prastesnė, todėl jie ilgiau užtrunka rinkdami žodžius (Jacewicz, Fox, O'Neill, Salmons 2009: 236; O'Neill 2008: 10; Kazlauskienė 2003: 54). Skaičiuojant ilgesnes pauzes lyginamiesiems rezultatams tai gali turėti įtakos.

Šiame darbe pagal turimą tam tikrą paauglių informantų amžių, jis suskaidytas į dvi grupes – jaunesnius (10–13 metų) ir vyresnius (14–16 metų) ir šios grupės atitinka psichologų skaidymą:

6 lentelė. Paauglystės tarpsniai (pagal Sturlienę 2007)

Paauglystės tipas	Esmė
Ankstyvoji	Trunka nuo 10 iki 13 metų.
Vidurinioji	Trunka nuo 14 iki 18 metų.
Vėlyvoji	Trunka nuo 18 iki 20 metų.

Teigiama, kad paauglių kalbėjimo tempas kinta atsižvelgiant į paauglystės periodizaciją – vyresnieji paaugliai kalba greičiau negu jaunesnieji, nes jų kalbėjimo ypatybės skiriasi (Logan, Byrd, Mazzochi, Gillam 2010: 136), o tiek leksinės, tiek akustinės–fonetinės kalbos ypatybės (taip pat ir redukcija) daro įtaką kalbos produkavimui (Tuomainen, Lee, Granlund, Hazan :1).

Viena svarbiausių ir daugiausia aprašytų priežasčių, darančių įtaką kalbėjimo tempui – amžiaus lemiamas pasakymo ilgis (O’Neill 2008: 13). Ilgesni pasakymai dažniausiai ištariami greičiau negu trumpesni (Logan, Byrd, Mazzocchi, Gillam 2010: 143; Trouvain, Koreman, Eriquez, Braun 2001: 157). Tokį polinkį Quene vadina „išankstiniu trumpinimu“, t. y. kai kalbėtojas numato, ką nori pasakyti ir todėl trumpina skiemenų skaičių, kartu padidindamas kalbėjimo tempą. Tai siejama su noru greičiau pasakyti norimą informaciją, skubėjimu (Quene 2008: 1104). Įrodyta, kad nuo 11 metų, pasakymo ilgis pradeda mažėti (t. y. jaunuoliai pradeda kalbėti trumpesniais žodžiais, stengiasi trumpiau išreikšti savo mintis), nes paauglių kalba nuo šio amžiaus pereina į naują raidos etapą. Tai gali būti susiję su pažintiniais procesais, natūralia kalbos raida ir kalbos panašėjimu į įprastą suaugusiųjų kalbą, kuriai būdingi nutrukę pasakymai, perdengimai, pertraukimai ir kt. pokalbio normų pažeidimai (Balčiūnienė, Miklovytė 2010: 310). Kitas veiksnys, kodėl vyresnieji kalbėtojų pasakymo ilgis mažėja – kognityvinė galia ir kalbinė patirtis, t. y. išraiškingesni, įmantresni žodžiai, kuriuos vartoti labiau linkę vyresnieji (Quene 2008).

Vis dėlto dažniausiai pasakymo ilgis siejamas su kalbėtojų polinkiu trumpinti (redukuoti) pasakymus (Jacewicz, Fox 2010: 839; Trouvain, Koreman, Eriquez, Braun 2001: 156) – toks polinkis pastebimas tiriant vyresnius kalbėtojus (Jacewicz, Fox, O’Neill, Salmons 2009: 236; O’Neill 2008: 13). Literatūroje teigiama, kad tiek paaugliai, tiek suaugusieji linkę trumpinti daugiaskiemenius žodžius – jie išsaugo pagrindinį žymėtą žodžio skiemenį, bet trumpina silpniau žymėtą ar išvis nežymėtą skiemenį (Carter, Clopper 2002: 324). (Carter, Clopper 2002: 324).

Be to, kadangi įrodyta, jog jaunesnieji paaugliai (10–13m.) linkę produkuoti ilgesnius žodžius, jiems taip pat būdinga ir ilgesnė pasakymų trukmė nei suaugusiems (Tuomainen, Lee, Granlund, Hazan :1). Vis dėlto kalbėtojų amžiaus sąsaja su redukcija akivaizdi visose amžiaus grupėse – kuo jaunesnis kalbėtojas, tuo mažiau jis redukuoja savo pasakymus (Trouvain 2004: 11), todėl jaunų kalbėtojų kalbėjimo tempas dažniausiai būna lėtesnis negu vyresniųjų. Suaugusiųjų kalboje yra kitaip: čia vyresnieji kalbėtojai (kurių amžiaus vidurkis daugiau nei 45 metai) kalba lėčiau negu jaunesnieji kalbėtojai (kurių amžiaus vidurkis apie 30 metų).uoja ir kalba lėčiau, priešingai nei jaunesieji kalbėtojai (Trouvain 2004: 11).

Nėra abejonių, kad kalbėjimo tempas gali sietis su psichofiziologinėmis žmogaus savybėmis, pavyzdžiui, su žmogaus temperamentu, neurofiziologinių procesų vyksmo greičiu (senėjimu ar depresija), darančiais įtaką kalbėjimo tempo kitimui (Kazlauskienė 2003: 56; Green, Nip 2013: 1324). Tačiau yra ir tokių tyrimų rezultatų, kuriuose greitas jaunuolių kalbėjimo tempas siejamas su biologiniais faktoriais (anatominiu augimu, brendimu) ir susiformavusiais kalbiniais įgūdžiais, lemiančiais greitesnį šnekamosios kalbos tempą (sukauptos semantinės, leksinės ir fonologinės žinios) (Nip, Green 2013: 1324).

Nors vyresni kalbėtojai kalba lėčiau negu jaunesni, tačiau pastebėta, kad kalbėjimo tempas pradėjo didėti per pastaruosius dešimtmečius ir tai veikiausiai susiję arba su kalbėtojo artikuliaciniais ir kognityviniais gebėjimais, arba su kitais skirtumais, atsirandančiais dėl amžiaus – išsilavinimo lygio, pasakymo ilgio ir leksinio skirtumo (Quene 2013: 1). Be to, pastebėta, kad kalbėtojai produkuoja ilgesnius pasakymus, kai susiduria su produkavimo sunkumais, taip pat sunkesnius pasakymus rodo ir vartojami „perkrauti“ (angl. *restarts*) sakiniai (pavyzdžiui, *Aš ne ne ne nežinau ką jam pasakyt*) ir užpildančios pauzės (pavyzdžiui, *eee, eem, am*) (Jaeger, 2010: 33).

6.3. Lytis

Egzistuoja du kalbėjimo tempo ir lyties veikimo aspektai, veikiausiai, labiausiai priklausantys nuo pačios kalbos, kalbėjimo kultūros. Viena vertus, teigiama, kad vyrų kalbėjimo tempas yra greitesnis (Quene 2008: 1104), o moterų tempas ypač sulėtėja, kai bendraujama mišrioje lyčių grupėse (Schnoebelen 2009: 5), taip yra todėl, kad vyrai kalbėdami dažniau vartoja balsių redukciją ir eliziją, trumpesnius sakinius ir trumpesnę garsų trukmę negu moterys (Ericsson and Ericsson 2001; Simpson and Ericsson 2003; Weirich, Simpson 2014: 1), kurios dažniau vartoja pauzes, jų kalbėjimui būdingi ilgesni sakiniai, mažiau balsių redukcijos ir elizijos (Weirich, Simpson 2014: 1). Šiuo atveju, vertėtų priminti, kad paauglių kalboje yra atvirkščiai – mergaitės dažniau redukuoja negu berniukai (Tuomainen, Lee, Granlund, Hazan 2003: 3). Antra vertus, esama ir tokių tyrimų, kurie nurodo, jog moterys kalba greičiau negu vyrai (Jacewicz, Fox 2010: 844). O treči teigia, kad lytis neveikia kalbėjimo tempo ir rastas skirtumas nėra statistiškai reikšmingas (moterys – 5.82 skiemenys per sekundę, o vyrai – 5.48 skiemenys per sekundę) (Kazlauskienė, Veličkaitė 2003: 56; Trouvain 2004: 12). Todėl, ar tikrai tam tikra lytis daro įtaką kalbėjimo tempui vis dar išlieka atviras klausimas.

Veikiausiai, vertinant kalbėjimo tempą ir jam įtaką darančius veiksnius, reikėtų atkreipti dėmesį į mąstymo ypatumus, pauzių dažnumą ir kalbines ypatybes (Jacewicz, Fox, O'Neill, Salmons 2009: 236). Literatūroje teigiama, kad labiausiai susijęs su lytimi ir darantis įtaką kalbėjimo tempui – pauzės (Jacewicz, Fox, O'Neill, Salmons 2009: 236; Trouvain, Koreman, Eriquez, Braun 2001: 156). O'Neill teigimu, pauzių kiekis ir ilgis – didžiausias kalbėjimo greičio veiksnys (O'Neill 2008: 3) ir jos dažniau vartojamos moterų nei vyrų (O'Neill 2008: 6). Tačiau jaunuoliams apskritai būdingas pauzių mažinimas (arba nebuvimas) (Nip, Green 2013: 1325).

Svarbus ir psichologinis aspektas – greitesnis kalbėjimo tempas asocijuojasi su perduodamu vyriškumu (Quene 2006: 360). Kalbėjimo greitis gali būti siejamas su kalbėtojo noru įtikinti klausytoją. Norėdami parodyti savo argumentų patikimumą, kalbėtojai turi parinkti tinkamą kalbėjimo tempą, pavyzdžiui, lėčiau kalbantys vyrai laikomi mažiau patikimi, labiau pasyvesni, o greičiau kalbantys vertinami kaip protingesni, daugiau žinantys ir objektyvesni. Apie moteriškąją lytį tokių išvadų daryti negalima (Apple, Streeter, Krauss 1979: 724–725; Feldstein, Dohm, Crown 2001: 787).

Be to, įdomu paminėti, kad nuo lyties priklauso pasirenkamos pokalbio strategijos, susijusios su kalbėjimo tempu, – moterų subkultūrai būdingas bendradarbiavimas, o vyrų – konkuravimas, pažymima, kad pokalbio metu moterys dažniau linkusios rinktis tokias bendravimo strategijas, kuriomis skatinamas bendradarbiavimas, o vyrai tokias, kuriomis gali atskleisti savo dominavimą ir pasiekti aukštesnį statusą (Galinskaitė 2011: 2). Nuo strategijos priklauso pasirenkamos kalbos ypatybės, kurios daro tiesioginę įtaką kalbėjimo tempui.

Nors kai kuriose kalbose neišryškėja skirtumas tarp lyčių produkuojamų skiemenų trukmės ar redukuotų atvejų, tačiau matomas akivaizdus skirtumas tarp produkuojamų pasakymų ilgio (Trouvain 2004: 12) ir nors lyties poveikis kalbėjimui tirtas daugeliu atžvilgiu, tačiau kaip lytis veikia (ir ar iš tiesų veikia) kalbėjimo tempą sutariama nėra, tai diskutuoti klausimai.

7. Paauglių ir suaugusiųjų kalbėjimo tempo tyrimo metodas

Šiame darbe kalbėjimo tempas tiriamas dviem aspektais – socialinę ir kalbinę, kurios išskirstytos į papildomus veiksnius.

Paauglių kalbėjimo tyrimo medžiaga imta iš Vilniaus paauglių kalbos tekstyno.⁸ Buvo perklausyti visi parengti įrašai ir atsižvelgiant į pasirinktus kintamuosius atrinkta 60 pokalbių tolesnei analizei. Toks pokalbių skaičius buvo pasirinktas todėl, kad būtų po lygiai (po 20) pokalbių, atitinkančių pasirinktas pokalbių situacijas (veikla, reikalaujanti papildomų kognityvinių pastangų, apkalbos ir įprasti pokalbiai). Pokalbio situacijos laikytos svarbiausiu kalbėjimo tempo kintamuoju, nes klausantis paauglių kalbos įrašų pastebėta, kad jų pokalbiuose dominuoja apkalbos (apkalba laikomi neigiami vertinimai apie žmones, įvykius ar reiškinius), taip pat nemažai rasta pokalbių, kuriuose informantai ne tik kalba, bet ir užsiima tam tikra veikla, dažniausiai, ruošia namų darbus arba žaidžia. Šios pokalbio situacijos būdingos paauglių kasdienybei, todėl tikėtasi, kad kalba bus ypač natūrali ir leis gauti patikimus kalbėjimo tempo rezultatus.

7 lentelė. Paauglių pokalbio situacijos

60 pokalbių (iš viso)			
20	20		20
Apkalbos	Papildomų kognityvinių pastangų reikalaujantys pokalbiai		Įprasti pokalbiai
	10	10	
	Namų darbų ruošia	Žaidimai	

Taip pat atsižvelgta į amžių – kad būtų po lygiai jaunesniųjų (11–13 metų) ir vyresniųjų (14–16 metų) mergaičių ir berniukų įrašų⁹ – ir lyties aspektus. Kiekvienai pokalbio situacijai buvo atrinkta po 20 įrašų.

⁸ Vilniaus paauglių kalbos tekstynas – tai 35 val. išrašytų paauglių laisvalaikio pokalbių su bendraamžiais. Tekstyną sudaro 77 savanorių (33 berniukų / vaikinų ir 44 mergaičių / merginų) pokalbiai, kuriuose vidutiniškai dalyvauja 2–3 kalbėtojai, taigi tekstynas reprezentuoja gerokai daugiau (beveik 200) kalbėtojų. Visi kalbėtojai yra davę sutikimą, kad jų kalba būtų įrašyta. Daugiau apie tekstyną žiūrėti – <http://www.sociolingvistika.lt/kalba-vilnius.htm>

⁹ Tie įrašai, kurie nebuvo atrinkti išrašyti projektui „Kalba Vilnius“, išrašyti specialiai šiam kalbėjimo tempo tyrimui.

8 lentelė. Paauglių amžiaus ir lyties kintamieji

60 pokalbių (iš viso)		
20	20	20
Apkalbos	Papildomų kognityvinių pastangų reikalaujantys pokalbiai	Įprasti pokalbiai

Iš jų 30 mergaičių ir berniukų,
30 jaunesniųjų ir vyresniųjų informantų

Suaugusiųjų kalbėjimo tempo tyrimui surinkta 10 val. pokalbių. Dalis suaugusiųjų kontrolinio tyrimo medžiagos imta iš Vilniečių interviu bazės – atrinkti 4 interviu – ir dalis medžiagos kaupta savarankiškai¹⁰. Suaugusiųjų kalbėjimo tempo apimtis, kaip minėta, mažesnė nei paauglių – 30 suaugusiųjų informantų pokalbių pagal pasirinktus kintamuosius – pokalbio situacijas ir lytį. Pokalbiai rinkti taip, kad būtų po 10 skirtingų pokalbio situacijų – veiklos, reikalaujančios papildomų kognityvinių pastangų, apkalbų ir įprastų pasikalbėjimų. Lengviausia buvo surinkti pokalbius, kuriuose vyrauja apkalbos, nes suaugusieji, kaip ir paaugliai, mėgsta apkalbėti, neigiamai šnekėti apie tam tikrus žmones, situacijas ir pan.; veikla, reikalaujanti papildomų kognityvinių pastangų, buvo išskirta į dvi kategorijas – darbus, kuriems atlikti informantai jau turi susiformavusius įgūdžius (įrašai kirpyklose, grožio salonuose, kompiuterių ir automobilių taisykloje) ir interviu. Tikėtasi, kad privatūs, artimoje aplinkoje vykstantys pokalbiai bus natūralūs ir parodys tikslesnius spontaniškai kalbai būdingus kalbėjimo tempo rezultatus. Atrinkta po lygiai vyrų ir moterų pokalbių, kurių amžius 30 – 40 metų.

9 lentelė. Suaugusiųjų pokalbio situacijos

30 pokalbių (iš viso)		
10	10	10
Apkalbos	Papildomų kognityvinių pastangų reikalaujantys pokalbiai	Įprasti pokalbiai
	5	5
	Intelektualūs pokalbiai	Suformuotų įgūdžių veikla

¹⁰ Taip pat dėkoju šio darbo vadovei doc. dr. Loretai Vaicekauskienei už pasidalytus asmeninių pokalbių įrašus.

Intelektualiems pokalbiams buvo priskirti pokalbiai, kurių metu braižoma, rašoma, piešiama, rengiamos užduotys, taisomas kompiuteris ir dalis įrašų paimti iš projektui „Kalba Vilnius“ surinktų vilniečių interviu duomenų bazės. Suformuotų įgūdžių veiklai buvo priskiriami pokalbiai, daryti atliekant manikiūrą, kerpant plaukus, vairuojant. Taip pat žiūrėta, ar lytis – kalbėjimo tempo kintamasis.

Kaip minėta, šiame kalbėjimo tempo tyrime tiriami socialiniai kintamieji ir jų įtaka kalbėjimo tempui bei redukcijos koreliacija su kalbėjimo tempu, todėl tyrimas atliekamas dvejais aspektais – skaičiuojant skiemenis, išstartus per 90 sek., ir žodžius, išstartus per 90 sek..

Norint iširti socialinius kintamuosius, pasirinkta skaičiuoti skiemenų skaičių, išstartą per 90 sekundžių, nes, visų pirma, skiemuo laikomas kalbos srauto atkarpa, esančia tarp dviejų mažiausių kalbos padargų įtempimo tarpsnių¹¹, antra, jo fliuktuacija (t. y. atsitiktinis nuokrypis nuo bendro vidurkio) yra viena mažiausių palyginti su sakiniu, žodžiu, morfema ar kitu elementu (Kazlauskienė, Veličkaitė 2003: 150).

Norint iširti žodžių redukcijos įtaką kalbėjimo tempui, pasirinkta skaičiuoti žodžių, išstartų per 90 sekundžių, skaičių, nes žodis¹² lengvai apibrėžiamas ir suskaičiuojamas, todėl yra laikomas naudingiausiu ir dažniausiai pasirenkamu kalbėjimo tempo matavimo vienetu. Be to, spontaniškoje kalboje linkstama žodžius trumpinti, todėl norint iširti, kiek viename pasakyme pasakytų žodžių sudaro redukuoti variantai, reikalingas skaičiuoti žodžius (o ne skiemenis). Taikant abu skaičiavimo būdus, imti po 30 sek. trunkantys segmentai iš pokalbio pradžios, vidurio ir pabaigos (iš viso 90 sek. vieno kalbėtojo). Pažymėtina, kad kaip vienas žodis buvo laikomi tokie leksiniai variantai kaip *po to*, *iš karto*, *kažkur tai*, *šiaip tai* ir pan., kurie atrodo kaip du leksiniai vienetai, tačiau yra lekšiška reikšmingi tik kai yra kartu. Skaičiuojant žodžius, išstartus per 90 sek., nebuvo įtraukiami kalbos riktai, mikčiojimai, nebaigti skiemenys, tokie kaip *ma-* (*mama*), *Lie-* *Lie-* (*Lietuvos*), tačiau kelis kartus išstarti tie patys leksiniai vienetai skaičiuojami kaip keli: *ten, ten, ten* (*3 žodžiai*); *jis, jis, jis* (*3 žodžiai*); *irir* (*2 žodžiai*) ir pan.

Taip svarbu paminėti, kad atrenkant pokalbius taip pat buvo kreipiamas dėmesys į pokalbių kokybę ir trukmę – stengtasi imti ne trumpesnius nei 4 minučių pokalbius. CLAN programa įrašai buvo išrašomi paraidžiui, t. y. paliekami žodžių / skiemenų pakartojimai, klaidingai išstarti žodžiai (riktai), pertarai „aaa“, „eee“, „mmm“, paliekamos šnekamosios kalbos formos.

¹¹ Tariant skiemenį, iš pradžių kalbos padargų įtempimas didėja, kol pasiekia viršūnę, o po to silpnėja. Garsai, tariami padargų įtempimo viršūnėje, sudaro skiemens centrą ir vadinami skiemeniniais, arba skiemens sudaromaisiais, garsais. Tokie garsai lietuvių kalboje yra balsiai, dvibalsiai ir dvigarsiai. Pagal skiemens centrą sudarančius garsus skiriami ilgieji ir trumpieji skiemenys, pagal priebalsių padėtį skiemenyje – atvirieji, uždarieji ir pridengtieji skiemenys (Kalbotyros terminų žodynas 1990: 186).

¹² Žodžiu laikomas svarbiausias reikšminis kalbos vienetas.

Tiriant redukciją iš pokalbių fragmentų buvo surinkti visi redukuotų žodžių variantai. Vėliau apskaičiuota kiek procentų redukuotų žodžių yra kiekviename pasakyme.

Minėtas metodas buvo taikomas abejoms žmonių grupėms (paaugliams ir suaugusiems).

8. Kalbėjimo tempo socialiniai kintamieji paauglių pokalbiuose

8.1. Kalbėjimo tempas skirtingose pokalbių situacijose

Suskaičiavus visų trijų pokalbio situacijų rezultatus, gautus išanalizavus paauglių pokalbius, gauti tokie rezultatai:

11 lentelė. Pokalbio situacijos

	Pradžia (visų pokalbių fragmentų vidurkis)		Vidurys (visų pokalbių fragmentų vidurkis)		Pabaiga (visų pokalbių fragmentų vidurkis)		Vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.		
Papildoma kognityvinė veikla	105	57.6	95.3	49.6	98	50.4	99	52.5
Įprasti pokalbiai	129	69	117.4	61.8	114	59.6	120	63.5
Apkalbos	132	67.4	134.8	71.7	122	65.1	130	68

Tiek skiemenys, skaičiuoti per pasirinktą laiką, tiek žodžiai, skaičiuoti per pasirinktą laiką, parodė tokį patį polinkį kalbėjimo tempą pritaikyti prie pokalbio situacijos. Laikyta, kad įprasti pasikalbėjimai reprezentuoja vidutinį kalbėjimo tempą, kurio vidurkis 63.5 ž. / 90 sek., arba 120 skm. / 90 sek. Mažiausias kalbėjimo tempas pasirodė esąs būdingiausias paaugliams, kurie kalbėdami dar užsiima veikla, reikalaujančia papildomų kognityvinių pastangų – žaidžia arba atlieka namų darbus – 52.5 ž. / 90 sek., arba 99 skm. / 90 sek. O greičiausias kalbėjimo tempas būdingas apkalboms – 68 ždž. / 90 sek., arba 130 skm. / 90 sek. Įrodyta, kad toks kalbėjimo tempo rezultatų skirtumas yra statistiškai reikšmingas, tačiau pasirinktų situacijų kalbėjimo tempo polinkis per visą pokalbį kisti – pokalbio pradžioje kalbėti greičiau, antroje pokalbio pusėje – kiek lėčiau – nėra statistiškai reikšmingas.

Viena iš svarbiausių ir būdingiausių kiekvienai pokalbio situacijai ypatybių, lemianti kalbėjimo tempą – emocija, priklausanti nuo kalbėtojo individualaus situacijos vertinimo ir pokalbio temos (Feldstein, Dohm, Crown 2001: 785; Schnoebelen 2009: 5). Kitaip tariant kalbėjimo tempas atskleidžia kokias emocijas ar jausmus kalbėtojai kėlė pokalbio pobūdis. Nors tai nėra tyrimo tema, dar įdomu paminėti, kad kiekvienai situacijai paaugliai pritaiko atitinkamą intonaciją. Kadangi kalbėjimo tempas laikomas viena iš pagrindinių intonacijos ypatybių, tai kiekvienai pokalbio

situacijai ji yra labai svarbi: preliminariais duomenimis, matyti, kad aukštesnė intonacija būdinga apkalbų situacijoms.

8.1.1. Papildomų kognityvinių pastangų reikalaujanti veikla

8.1.1.1. Žaidimai

Žaidimai apima daug veiklos sričių, žaidžiant pasitelkiami išgyvenimai, jausmai ir mintys, o bet kokia sukelta emocija daro poveikį kalbėjimo tempui. Empirinėje medžiagoje buvo aptikta dviejų rūšių žaidimų: virtualūs, kuriems būdingi dėmesio sukonzentravimo reikalaujantys kompiuteriniai žaidimai ir realūs, kuriems reikalingi ilgesnio bendravimo įgūdžiai. Kalbėjimo tempas labiausiai priklauso nuo žaidimo tipo. Pavyzdžiui, kompiuteriniams žaidimams, kuriuose reikia atlikti tam tikras užduotis, būdingas mažesnis ištariamų žodžių skaičius negu tuose žaidimuose, kuriuose reikia daugiau bendrauti. 4 lentelėje pateikti duomenys rodo, kiek rasta pokalbių, kuriuose žaidžiama kompiuterinius žaidimus, ir koks kalbėjimo tempas jiems būdingiausias.

12 lentelė. *Virtualūs ir realūs žaidimai bei jų kalbėjimo tempas*

Žaidimo pobūdis	Virtualūs	Realūs
Iš viso žodžių arba skiemėnų / 90 sek.	165 ž. / 90 sek. arba 320 skm. / 90 sek.	138 ž. / 90 sek. arba 228 skm. / 90 sek.
	177 ž. / 90 sek. arba 294 skm. / 90 sek.	160 ž. / 90 sek. arba 329 skm. / 90 sek.
	100 ž. / 90 sek. arba 171 skm. / 90 sek.	187 ž. / 90 sek. arba 363 skm. / 90 sek.
	116 ž. / 90 sek. arba 221 skm. / 90 sek.	178 ž. / 90 sek. arba 318 skm. / 90 sek.
	143 ž. / 90 sek. arba 260 skm. / 90 sek.	206 ž. / 90 sek. arba 411 skm. / 90 sek.
Vidurkis	140.2 ž. arba 253.2 skm. / 90 sek.	173.8 ž. arba 329.8 skm. / 90 sek.

Rezultatai parodė, kad virtualiems žaidimams būdingas lėtesnis (140.2 ždž. / 90 sek. arba 253.2 skm. / 90 sek.) kalbėjimo tempas negu realiems žaidimams (173.8 ždž. / 90 sek. arba 329.8 skm. / 90 sek.), veikiausiai dėl to, kad jie reikalauja labiau koncentruoto dėmesio ir daugiau mąstymo pačiam žaidimui, o ne kalbėjimui.

Įdomu būtų patyrinėti ir atskirų informantų pokalbių, kuriuose jie žaidžia realius ir virtualius žaidimus, kalbėjimo tempo skirtį nuo įprastinės kalbos.

13 lentelė. *Realūs žaidimai ir jų kalbėjimo tempas*

	Pradžia (vidurkis)		Vidurys (vidurkis)		Pabaiga (vidurkis)		Bendras vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 90 sek.	ž. / 90 sek.
Įprasti pokalbiai	128	65	116.8	61.8	113.9	59.6	119.6	62.13
Virtualūs žaidimai	92	50.8	89.2	48.2	85	48.2	88.7	49.1
Realūs žaidimai	121.6	67	102.8	50	104	52.2	109.5	56.5

Pastebėta, kad paauglių kalba žaidžiant virtualius (88.7 skm. / 90 sek. arba 49.1 ž. / 90 sek.) arba realius žaidimus (109.5 skm. / 90 sek. arba 56.5 ž. / 90 sek.) stipriai pakinta nuo įprastinių pokalbių (119 skm. / 90 sek. arba 62.13 ž. / 90 sek.) – jis žymiai mažesnis. Be to, reikšmingas skirtumas tarp realių ir virtualių žaidimų. Visų pirma, realių žaidimų bendras kalbėjimo tempo vidurkis daug didesnis negu virtualių žaidimų. Antra, per visą pokalbį kalbėjimo tempo vidurkis kinta – iš pradžių būdingas greitas (121,60 skm. / 30 sek. arba 67 ž. / 30 sek.), vėliau jis lėtėja (vidurys: 102,80 skm. / 30 sek. arba 50 ž. / 30 sek., pabaiga: 104 skm. / 30 sek. arba 52.2 ž. / 30 sek.). Realių žaidimų vidurkiai rodo, kad būdingiau yra pradžioje kalbėti greičiau, o pabaigoje – lėčiau, o virtualiuose žaidimuose toks polinkis neišryškėjo – kalbėjimo tempas per visą pokalbį maždaug vienodas.

Vis dėlto, įdomu pasamprotauti, kaip žaidimų pobūdis veikia kalbėjimo tempą. Virtualius žaidimus galima aiškinti kaip tokius, kurie turi siužetą ir ypatingą herojų, dažniausiai dėl kažko kovojantį ar kažką ginantį, jaunuoliai į jį įsikūnija, įsijaučia į jo mintis ir veiksmus, todėl stipriai pakinta jų kalba – atsiranda keiksmažodžių, siejamų su vyriškumu, noru nugalėti, būti lyderiu grupėje arba su kova ir net pykčiu, jeigu žaidimas pralaimimas. Kuo stipresnė neigiama emocija, kuo labiau ji paveikia kalbėtoją, tuo jo kalbėjimo tempas lėtėja. Tai galima laikyti pagrindine virtualiems žaidimams būdinga kalbėjimo tempą lemiančia priežastimi. Tuo tarpu realiams (dažniausiai komunikaciniams) žaidimams (kortelių žaidimas „Alias“, užduočių kūrimas draugams arba įvairūs klausimų – atsakymų žaidimai) būdingas spartesnis kalbėjimo tempas nei virtualiems, veikiausiai dėl to, kad jie reikalauja bendravimo, t. y. žaidimo pagrindas yra komunikacija. Realių žaidimų rezultatai priešingi virtualių žaidimų rezultatams – realių žaidimų pradžioje kalbėjimo tempo vidurkis didesnis negu pabaigoje, virtualių žaidimų – nekintantis. Veikiausiai, žaisdami realius žaidimus, norėdami, kuo greičiau pradėti žaidimą, o taip pat dar neišsijautę į pačią žaidimo situaciją, jaunuoliai kalba greitai. Nuo pokalbio vidurio tempas pradeda lėtėti, todėl galima daryti prielaidą, kad taip yra dėl

mąstymo apie pačią žaidimą, o ne apie kalbą. Žaidimo pabaigoje tempas vėl pradeda greitėti, tokius rezultatus galima sieti su emocijomis – laimėjimu arba pralaimėjimu.

Dažnai cituojamas žaidimų tyrėjas Danilas Elkoninas žaidimus laikė žmonių bendravimo būdu ir teigė, kad žaidimas leidžia laisvai, natūraliai elgtis, emociškai bendrauti su žmonėmis (Žvironaitė 2005: 6). Tai galima sieti ir su kalbos natūralėjimu ir ekonomijos principu. Viena vertus, ekonomijos principas susideda iš minimalių pastangų, reikalingų maksimaliam rezultatui pasiekti (Vincentini 2003), todėl kuo dažnesnis žodis, tuo jis trumpesnis ir tuo greičiau ir lengviau nuspėjamas, tad atpažinimo pastangos mažėja. Antra vertus, manoma, kad žaisdami vaikai elgiasi natūraliai, nes žaidimas – įprasta, kasdienė jų veiklos sritis, todėl jie ir kalba taip, kaip yra įpratę, nesivaržydami ir nerinkdami žodžių, spontaniškai (Žvironaitė 2005: 7). Vis dėlto galima daryti prielaidą, kad dažniausiai dėmesį jaunuoliai koncentruoja į žaidimą, o ne pačią kalbą, todėl galima teigti, kad žaidimo pobūdis nulemia kalbėjimo tempą. Jei žaidžiama tokį žaidimą, kuris reikalauja sukonzentruoto dėmesio, kalbėjimo tempas žymiai sulėtėja (vertėtų priminti, kad informantų, žaidžiančių kompiuterinius žaidimus, kalbėjimo tempo vidurkis buvo 88 skm. / 30 sek. arba 49.1 ždž. / 30 sek.), kalboje atsiranda semantinio turinio neturinčių garsų, pertarų, tokių kaip „mmm“, „eee“, „aaa“. Garsiniai pertarai reikalingi tam, kad tarp pašnekovų neįsivyrautų tylą. Skaičiuojant žodžius per pasirinktą laiko tarpą, tokie kalbiniai intarpai žaidžiant virtualius žaidimus lėtina kalbėjimo tempą. O realiuose žaidimuose pastebėta nemažai skiemenų ar net viso žodžio pakartojimų, kurie rodo greitą kalbėjimo tempą, siejamą su skubėjimu:

(3) *kad aš su tuo žmogum nu ne žmogum o su tuo ta ta ta grupe kitaip sakant pažaisiu [...].*

(4) *jeigu reikėtų rinktis tarp dviejų keliavimų než- nežinau aš nežinau ko jūsų klausti aš aš aš [...].*

Galima daryti prielaidą, kad tokios kalbinės ypatybės būdingos arba kai tuo pačiu metu atliekami keli darbai – mąstoma apie žaidimą ir kalbama su draugu, arba kai skubama pateikti informaciją, bet nenorima daryti tylos pauzių, į kurią galėtų įsiterpti pašnekovas, arba kai sunkiau sekasi suformuluoti mintį, rasti tinkamą žodį. Tačiau akivaizdu, kad kalbėjimo turinys, t. y. visi minėti pakartojimai ir kalbos riktai, būdingi užsiimant papildomų kognityvinių pastangų reikalaujančia veikla. Jie lemia didesnę skiemenų, išstartų per 90 sek., skaičių, bet mažesnę žodžių, išstartų per 90 sek., skaičių.

8.1.1.2. Namų darbai

Antrasis papildomų kognityvinių pastangų reikalaujantis veiklos tipas – namų darbai. Jų kalbėjimo tempo rezultatai priskiriami prie bendro su papildoma kognityvine veikla susijusio kalbėjimo tempo vidurkio (žr. 11 lentelę). Prie namų darbų ruošos buvo priskiriamos visos užduotys, kurios užduodamos atlikti namuose, pasirošimai kontroliniams darbams, nusirašinėjimai (ypač būdingi pertraukų metu) ir įvairios kūrybinės užduotys – plakatų darymas, trafaretų karpymas, piešimas. Verta paminėti, kad užsiimdami kūrybine veikla (kuria dažniausiai reikia atlikti porose), informantai dažnai vienu metu daro kelis darbus – piešia, karmo ir kartu perjunginėja muziką, naudojami socialiniu tinklalapiu „Facebook“ – komentuoja tam tikrus bendraklasių veiksmus ar išvaizdą, todėl kalbėjimo tempas labai dažnai kinta – priklauso nuo užsiėmimo.

14 lentelė. *Papildoma kognityvinė veikla – namų darbai*

	Pradžia (vidurkis)		Vidurys (vidurkis)		Pabaiga (vidurkis)		Bendras vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 90 sek.	ž. / 90 sek.
Namų darbai	107.1	57.4	97	51.5	99.5	49.6	101.2	52.8

Rezultatai pasiskirstė taip pat kaip ir bendroje papildomos kognityvinės veiklos lentelėje – pokalbio pradžioje kalbėjimo tempo vidurkis greičiausias – 107.1 skm. / 30 sek arba 57.4 ž. / 30 sek., o nuo vidurio lėteja – 97 skm. / 30 sek. arba 51.4 ž. / 30 sek., pabaigoje – 99.5. skm. / 30 sek. arba 49 ž. / 30 sek. Svarbu tai, kad šiuo atveju lyginant skiemenų, išstartų per tam tikrą laiką, skaičių, jis nėra daug didesnis negu išstartų žodžių skaičius. Vadinasi, atliekant namų darbus nėra vartojami tylą užpildantys garsai, neturintys semantinės reikšmės, veikia sakoma tik tai, kas svarbu ir reikalinga užduočiai atlikti. Taip pat svarbu yra atkreipti dėmesį į atliekamos užduoties tipą, nes ji daro įtaką kalbėjimo tempui. Pavyzdžiui, tokiuose pokalbiuose, kuriuose informantai daugiau mąsto apie atliekamą užduotį, tempas – lėtesnis ir tai galima sieti su tuo, jog dėmesys skiriamas atliekamai užduočiai, o ne pačiam kalbėjimui. O namų darbų, susijusių su kūrybinių užduočių atlikimu, kalbėjimo tempas greitesnis, nes tokie užsiėmimai arba nereikalauja daug mąstymo ir žinių, arba kelia diskusijas, todėl informantai daugiau dėmesio skiria pasikalbėjimui su draugu. Be to, yra ir tokių užduočių, ypač atliekamų žodžiu, kurias atlikdami informantai labai įsijaučia, ginčijasi, todėl ir jų kalbėjimo tempas – padidėja. Vis dėlto toks vertinimas prieštaringas, nes ne visų informantų kalbėjimo tempo rezultatai atitinka užduoties pobūdį, todėl veikiausiai kalbėjimo tempas labiau priklauso nuo paties kalbėtojo susikaupimo, mąstymo, o ne nuo užduoties tipo.

8.1.2. Apkalbos

Atskira situacija, kurioje tempas žymiai greitesnis nei įprastų pasikalbėjimų ar užsiimant papildomų kognityvinių pastangų reikalaujančia veikla, būtų apkalbos. Paaugliai apkalba ne tik pažįstamus, draugus, bet ir tam tikrus reiškinius, situacijas; tokiems pokalbiams būdingas emocionalumas ir intonacinio tempo tipai – emocinis ir vaizduojamasis. Emocija yra nuolat kintantis ir sunkiai valdomas reiškinys, todėl ir pačių paauglių tempas viename pasakyme gerokai kinta.

15 lentelė. *Apkalbų situacija*

	Pradžia (vidurkis)		Vidurys (vidurkis)		Pabaiga (vidurkis)		Bendras vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 90 sek.	ž. / 90 sek.
Apkalbos	131	67.5	134.81	71.8	121.63	65.2	129.46	68.2
Įprasti pokalbiai	128	65	116.8	61.8	113.9	59.6	119.6	62.13

Tyrimo rezultatai rodo, kad kalbėjimo tempo vidurkis daugmaž išlieka nekintantis per visą pokalbio fragmentą – 131.95 skm. / 30 sek. arba 67.5 ž. / 30 sek., vėliau 134.81 skm. / 30 sek. arba 71.8 ž. / 30 sek., pabaigoje – 121.63 skm. / 30 sek. arba 65.2 ž. / 30 sek. Apskritai apkalbų kalbėjimo tempo rezultatus lyginant su įprastų pokalbių kalbėjimo tempo rezultatais, jie statistiškai reikšmingi – greitesni. Veikiausiai, taip yra dėl patiriamų emocijų, nes apkalbant įsijaučiama į pasakojimą, kuris dažnai siejasi su asmeniškumu arba paliečia pačio kalbėtojo interesus. Vaizduojamasis tempo tipas taip pat geriausiai atsiskleidžia apkalbų situacijose. Dažnai jaunuoliai perteikdami baimę ar išgąstį sukėlusią situaciją savo kalbėjimo tempu perteikia atlikto veiksmo vyksmo spartą. Pavyzdžiui:

(5) [...] *paška sako ai nieko šiaip šiaip apsižvalgom čianai ai o paskui pasakė tipo ten pinigų mėtosi dafiga ir tas eina eina ir jau kiša ranką atidarinėt tipo dureles ir žiūriu kažkas pradeda rėkt nelįsk prie mašinos o ten ant mūsų rėkė nes mes ten lindom jo ir tas toksai toksai o blemba eik kalbėk [...]. (Visos ištraukos tempas 145 skm. / 30 sek.)*

Tokioms įtampą keliančioms apkalbamoms situacijoms būdingas greitas kalbėjimo tempas. Tai galima sieti su tuo, jog ir pati situacija reikalavo greito veiksmo, greito reagavimo į susidariusią padėtį, todėl ją pasakojanti informantė kalba labai greitai. Greitą kalbėjimo tempą rodo ir iš skubėjimo kelis kartus pavartoti tie patys žodžiai (pavyzdyje jie paryškinti). Pasitaikė ir tokių pokalbių, kuriuose apkalbama kito žmogaus kalba, pamėgdžiojant tiek jo intonaciją, tiek kalbėjimo tempą ir kitas kalbines ypatybes:

(6) [...] kalbėjom ten apie tas buvusias ir sako sako tai buvo ten kelis kartus kad ir tipo jos tėvų nebūdavo ir tipo mes pas ją visą naktį [...]. (Visos ištraukos tempas 177 skm. / 30 sek.)

Informantė apkalba savo draugo elgesį, kartu pamėgdžiodama ir jo kalbą. Situacija, kurią ji pasakoja, yra susijusi su pačia informante ir sukelia jai daug emocijų, todėl tikėtina, kad tai ir didina kalbėjimo tempą.

Be to, analizuojant pokalbius, kuriuose kas nors apkalbama, pastebėta, kad juose vyrauja žodžių pakartojimai, kalbos riktai, semantinio turinio neturintys žodžiai, pertarai, vartojamas iš įpročio, kai greitai kalbant pateikiama norima informacija, bet negalvojama apie kalbinę pasakojimo raišką. Pavyzdžiui:

(7) draugė draugė ne bendri ne bendri o dieve va šitas va **mmm** ką aš žinau kodėl nesveikas šiaip turi psichinių problemų [...]. (Visos ištraukos kalbėjimo tempas 119 skm. / 30 sek.)

arba

(8) ach tu parazite tipo sako tipo tai va kam tu čia man tuos pinigus davinėji ir tipo sako tipo žiūri ten visokias [...]. (Visos ištraukos kalbėjimo tempas 139 skm. / 30 sek.)

Tokios kalbinės ypatybės būdingos beveik kiekvienam apkalbančiajam ir tai galima sieti su skubėjimu, noru greičiau papasakoti savo istoriją arba su emocijomis, stipriai paveikusiomis kalbėtoją.

Taigi apkalbų situacijoms būdingiausios emocijos, nes bet kokia neigiamai apkalbama situacija vienaip ar kitaip būna palietusi ar paveikusi ir patį pasakotoją, todėl jo kalbėjimo tempas – greitas.

8.1.3. Įprasti pasikalbėjimai

Įprasti, neutralaus turinio, pokalbiai pasirinkti dėl kontrolinio pokalbio situacijų palyginimo.

Norint išanalizuoti įprastus pasikalbėjimus ir jiems būdingą kalbėjimo tempą bei jų nulemiančius kalbinius veiksnius, reikėtų atsižvelgti į paauglių ir suaugusiųjų kalbėjimo specifiką, taip pat į jų amžiaus ir pokalbio situacijų (ypač temas, kuriomis kalbama) kintamuosius.

16 lentelė. *Įprasti pokalbiai*

	Pradžia (vidurkis)		Vidurys (vidurkis)		Pabaiga (vidurkis)		Bendras vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 90 sek.	ž. / 90 sek.
Įprasti pokalbiai	128	65	116.8	61.8	113.9	59.6	119.6	62.13

Pokalbio pradžioje paaugliai linkę kalbėti greičiau – 69.1 ždž. / 30 sek., o vėliau kalbėjimo tempas nežymiai bet lėtėja – 59.7 ždž. / 30 sek. Vadinasi, pradėdami kalbėti paaugliašiek tiek i kalba ekspresyviau, greičiau, galbūt nori greičiau kažką pasakyti, vėliau – ekspresyvumas mažėja. Tai galima laikyti standartinio kalbėjimo tempo tendencija.

Įdomu būtų palyginti bendrą paauglių įprastose pokalbių situacijose pavartotą žodžių skaičių su literatūroje laikoma kalbėjimo tempo norma, t. y. standartinio kalbėjimo tempu.

17 lentelė. *Įprastų paauglių pokalbių kalbėjimo tempo palyginimas su anglakalbiais*

	Žodžių skaičius	
	Paauglių kalbėjimo tempo vidurkis	Standartiniu laikomas suaugusiųjų kalbėjimo tempas
Įprasti pokalbiai	190.2 ž. / 90 sek.	225 – 270 ž. / 90 sek.

Visų pirma, atsižvelgiant į tai, kad standartinio tempu suaugusiųjų kalboje laikoma 150 iki 190 žodžių per 60 sek. (suaugusiųjų anglakalbių kalboje) (Tauroza, Allison 1990), reikėtų apskaičiuoti, koks kalbėjimo tempas būtų laikomas standartinio per 90 sek.:

$$190 / 2 = 80 \text{ ž. / 30 sek. (apskaičiuojamas trūkstantų 30 sek. žodžių skaičius).}$$

$$190 + 80 = 270 \text{ ž. / 90 sek.}^{13}$$

Akivaizdu, kad paauglių kalbėjimo tempas įprastose situacijose žymiai lėtesnis nei suaugusiųjų standartinio laikomas kalbėjimo tempas. Veikiausiai, standartinio kalbėjimo tempo supratimas priklauso nuo pačios kalbos ir jos struktūros – čia lygintina lietuvių ir anglų kalbos, kurios iš esmės skiriasi – anglų kalboje daug artikių ir pan.

¹³ Kadangi standartinio kalbėjimo tempo norma buvo nustatoma pasirenkant mintės (60 sek.) atkarpą, tai imamas kalbėjimo tempo rezultatas padalijamas iš dviejų tam, kad būtų gautas 30 sek. rezultatas. Vėliau prie vidutinio kalbėjimo tempo per minutę pridėdamas gautą 30 sek. kalbėjimo tempas tam, kad būtų vienodas laiko intervalas ir būtų galima lyginti suaugusiųjų standartinį kalbėjimo tempo rezultatą su paauglių kalbėjimo tempo rezultatu.

8.2. Amžius

Amžius – svarbus elementas, darantis įtaką ne tik kalbos turiniui, bet ir kalbėjimo tempui. Tyrimo rezultatai parodė, kad jaunesnieji (11–13 m.) kalba kiek lėčiau negu vyresnieji (14–16 m.).

18 lentelė. *Amžius – kalbėjimo tempo kintamasis*

	Pradžia (vidurkis)		Vidurys (vidurkis)		Pabaiga (vidurkis)		Bendras vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 90 sek.	ž. / 90 sek.
Jaunesnieji (11–13 metų)	116.7	61.6	108.8	59.5	104.8	53.9	110.1	58.3
Vyresnieji (14–16 metų)	126.4	67.8	120.9	62.6	117.1	62.8	121.5	64.4

Iš kalbėjimo tempo vidurkio galima matyti, kad jaunesniųjų (11–13) paauglių kalbėjimo tempas (110.1 skm. / 90 sek. arba 58.3 ž. / 90 sek.) lėtesnis nei vyresniųjų (14–16) paauglių (121.5 skm. / 90 sek. arba 64.4 ž. / 90 sek.). Tačiau išryškėja įdomus polinkis – nors skiemenų per 90 sek. vyresnieji ištaria daugiau negu jaunesnieji, tačiau žodžių skaičiaus skirtumas labai nedidelis. Tai, kad jaunesnieji kalba lėčiau galima sieti, visų pirma, su jų kalbos ir pažintine raida. Jaunesniesiems informantams būdingi trumpesni, mažesnę semantinę reikšmę turintys pasakymai, kurie daro įtaką kalbėjimo tempui, tačiau tokią ypatybę galima sieti ir su kalbine patirtimi – jaunesnieji vartoja nesudėtingus žodžius. Galima daryti prielaidą, kad kalbos turinys nors ir nežymiai, bet gali lemti kalbėjimo tempą – vyresnieji kalba greičiau ir jų kalboje daugiau kalbinių ypatybių, tokių kaip pertarai, pakartojimai, riktai, o jaunesnieji – lėčiau ir jų kalboje mažiau šių kalbinių ypatybių.

19 lentelė. *Kalbos ypatybės*

Kalbos ypatybės	Kalbos ypatybių skaičius jaunesniųjų (11–13 m.) informantų pokalbiuose	Kalbos ypatybių skaičius vyresniųjų (14–16 m.) informantų pokalbiuose
Pertarai	49	56
Žodžių / skiemenų pakartojimai	16	24
Riktai	6	6
Vidurkis	23,6	28,6

Vyresniųjų kalboje dažniau aptinkama specifinių kalbos ypatybių – pertarų (įvairių semantinio turinio neturinčių žodžių, garsažodžių), žodžių ir skiemenų pakartojimų. Vyresnieji informantai linkę dažniau vartoti semantinio turinio neturinčius žodžius „nu“, „tipo“, „ta prasme“, dažniau pakartoja tą patį žodį ar jo skiemenį. Šios ypatybės neturi semantinio krūvio, yra automatizuotos, todėl galima daryti prielaidą, kad jos daro kalbėjimo tempą greitesnį. Jaunesnieji informantaitokius šnekamosios kalbos elementus vartoja rečiau, veikiausiai todėl ir jų kalbėjimo tempas – lėtesnis (žr. 8 lentelę). Riktai pasiskirstę vienodai, tačiau pastebėta, kad jie būdingesni tik tiems pokalbiams, kuriuose daugiau daugiaskiemenių žodžių, todėl šią kalbinę ypatybę veikiausiai galima sieti su skubėjimu.

Taigi šie, nors ir nedideli skirtumai, rodo polinkį jaunesniesiems paaugliams kalbėti kiek lėčiau nei vyresniems paaugliams.

8.3. Lytis

Informantų lytis – dar vienas kalbėjimo tempo kintamasis. Nors mokslinėje literatūroje esama dviejų nuomonių apie suaugusiųjų lyties ir kalbėjimo tempo sąsajas – vieni teigia, kad vyrai kalba greičiau (Quene 2008), kiti teigia, kad priešingai – kad moterys kalba greičiau negu vyrai (Jacewicz, Fox 2010: 844), o treči, kad lytis nėra žymus kintamasis ir nelemia kalbėjimo tempo (Kazlauskienė, Veličkaitė 2003: 56).

Ištirus paauglių spontaniškos kalbos tempą, rezultatai parodė, kad lytis kalbėjimo tempo iš esmės neveikia.

20 lentelė. *Lytis – kalbėjimo tempo kintamasis*

	Pradžia (vidurkis)		Vidurys (vidurkis)		Pabaiga (vidurkis)		Bendras vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 90 sek.	ž. / 90 sek.
Mergaitės	128.1	68.6	119.6	63.3	111.3	58.5	119.6	63.5
Berniukai	115.1	60.8	109.9	58.9	110.7	58.3	111.9	59.3

Atrodytų, kad skiemenų per 90 sek. mergaitės ištaria daugiau, o žodžių, ištartų per 90 sek., skaičius nėra statistiškai reikšmingas.

Svarbiausia ypatybė, aptinkama skirtingų lyčių kalbėtojų pokalbiuose, lemianti berniukų ir mergaičių kalbėjimo tempo skirtumą (nors ir statistiškai nereikšmingą), – daugiaskiemeniai žodžiai, kurie būdingi tik greitam kalbėjimo tempui ir tik moteriškajai lyčiai.

21 lentelė. *Daugiaskiemieniai žodžiai, užsiimant papildoma kognityvine veikla*

Informantas ¹⁴	Kalbėjimo tempas. Skm. / 90 sek. (vidurkis)	Daugiaskiemenių žodžių skaičius pasakyme	Informantas	Kalbėjimo tempas. Skm. / 90 sek. (vidurkis)	Daugiaskiemenių žodžių skaičius pasakyme
MV_R7	137	18	BJ_ND14	119	15
MJ_ND13	119	16	BV_ND	114	15
MJ_ND12	116	16	BV_V1	106	27
MV_R9	109	15	BJ_ND18	102	10
MJ_R6	106	11	BJ_V2	98	13
MV_ND11	95	11	BV_V5	98	9
MV_ND19	93	11	BV_ND15	90	10
MV_ND17	90	11	BJ_ND	88	7
MV_ND16	79	7	BV_V4	76	7
MJ_R8	73	7	BJ_V3	57	6
Vidurkis	101,7	12,3	Vidurkis	94,2	11,9

Tyrimo duomenys parodė, kad didžiausiam kalbėjimo tempui – 137 skm. / 90 sek. tenka 18 daugiaskiemenių žodžių, tačiau su mažėjančiu tempu, mažėja ir daugiaskiemenių žodžių vidurkis pasakyme – mažiausiam tempui – 73 skm. / 90 sek. tenka 7 daugiaskiemieniai žodžiai.

Šiame tyrime daugiaskiemeniais žodžiais buvo laikomi tokie, kuriuos sudaro trys ir daugiau skiemenų. Kadangi jau yra ištirta (Santos 2006: 375–376), kad daugiausia klystama produkuojant keturių ir penkių skiemenų žodžius, tai galima pritaikyti ir šio tyrimo informančių kalbėjimui. Nors kitų kalbos bendruomenių mokslininkų duomenimis – kuo daugiau skiemenų pasakyme, tuo greičiau jie ištariami, paauglių kalboje tai veikia tik vienoje situacijoje – kai užsiimama papildomų kognityvinių pastangų reikalaujančia veikla. Tokią prielaidą daryti leidžia jų pasakymams būdingi žodžių ar skiemenų pakartojimai, t. y. kuo daugiau daugiaskiemenių žodžių pavartojama, tuo dažniau suklystama ir visas žodis arba dalis to žodžio skiemenų pakartojami dar kartą – tai galima sieti su skubėjimu ir jam būdingu didesniu kalbėjimo tempu. Tai įdomi koreliacija, tačiau jai reikėtų papildomų tyrimų.

¹⁴Informantų koduotė: lytis (B – berniukas, M – mergaitė), amžiaus grupė (J – jaunesnieji, V – vyresnieji), papildomos kognityvinės veiklos pobūdis (R – realūs žaidimai, V – virtualūs žaidimai, ND – namų darbų ruoša) ir įrašo numeris.

Atkreiptinas dėmesys, kad daugiaskiemenių žodžių skaičiaus ir kalbėjimo tempo santykis priklauso ne tik nuo pokalbio situacijos, bet ir nuo lyties, todėl lyginant daugiaskiemenių žodžių vidurkį, reikia atsižvelgti, ar jie ištariami berniuko, ar mergaitės, nes, kaip parodė tyrimo rezultatai, berniukų vartojami daugiaskiemieniai žodžiai įtakos kalbėjimo tempui neturi, tačiau mergaičių kalboje – kuo didesnis tempas, tuo daugiau pavartojama daugiaskiemenių žodžių.

22 lentelė. *Kalbiniai pertarai ir pakartojimai spontaniškoje kalboje*

Kalbos ypatybė	Mergaitės	Berniukai
Pertarai	15	23
Pakartojimai	22	18

Galima daryti prielaidą, kad nuo kalbos turinio, ištariamų žodžių, kaip parodė paauglių kalbos tyrimas, priklauso ir kalbėjimo tempas.

Iš pateiktų duomenų matyti, kad nuo lyties priklauso kalbinių ypatybių vartojimas labai nežymiai veikiantis kalbėjimo tempą, tačiau esminio skirtumo tarp mergaičių ir berniukų kalbėjimo tempo rezultatų nėra.

9. Kalbėjimo tempo socialiniai kintamieji suaugusiųjų pokalbiuose

9.1. Kalbėjimo tempas skirtingose pokalbių situacijose

Suaugusiųjų kalbėjimo tempo tyrimo rezultatai atskleidė tą patį polinkį kaip paauglių kalbėjimas.

23 lentelė. *Suaugusiems būdingų pokalbio situacijų kalbėjimo tempo tendencijos*

	Pradžia (visų pokalbių fragmentų vidurkis)		Vidurys (visų pokalbių fragmentų vidurkis)		Pabaiga (visų pokalbių fragmentų vidurkis)		Vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 90 sek.	ž. / 90 sek.
Papildoma kognityvinė veikla	122	64.6	121.9	67	126	70.9	123	67.5
Įprasti pokalbiai	132	71.3	146.2	79	126	70.7	135	73.7
Apkalbos	141	78.5	146.5	75.1	139	77.1	142	76.9

Įprastų pokalbių kalbėjimo tempas (73.3 ž. / 90 sek. arba 135 skm. / 90 sek.) laikomas vidutiniu. Mažiausias (67.5 ž. / 90 sek. arba 123 skm. / 90 sek.) kalbėjimo tempas pasirodė esąs būdingiausias suaugusiems, kurie kalbėdami dar užsiima veikla, reikalaujančia papildomų kognityvinių pastangų, o greičiausias (76.9 ž. / 90 sek. arba 142 skm. / 90 sek.) kalbėjimo tempas būdingas apkalboms.

Išanalizavus suaugusiųjų pokalbius, kurių metu užsiimama papildomų kognityvinių pastangų reikalaujančia veikla, paaiškėjo, kad tikslinga juos sugrupuoti pagal specifiką. Suaugusiems būdinga veikla, kuriai atlikti jie jau turi susiformavusius įgūdžius (pavyzdžiui, tai gali būti susiję su jų nuolatinio darbu, profesija – kirpimas, plaukų dažymas, manikiūro darymas ir pan., kurių atlikimo metu informantai kalba su klientais) arba intelektinė veikla (čia priskirtini interviu ir veikla, iš dalies susijusi su mokymusi, pavyzdžiui, braižymas). Kiekvieną iš šių grupių būtų įdomu aptarti kiek plačiau.

9.1.1. Papildomų kognityvinių pastangų reikalaujanti veikla

Pokalbiai, kurių metu užsiimama papildoma kognityvinių pastangų reikalaujančia veikla, buvo suskirstyti į tokius, kuriems atlikti informantai turi susiformavusius įgūdžius ir tokius, kurie susiję su intelektine veikla.

24 lentelė. *Kalbėjimo tempas užsiimant veikla, kuriai atlikti turimi susiformavę įgūdžiai*

Veikla, kuriai atlikti turimi susiformavę įgūdžiai	Žodžiai / 90 sek.
Dažo plaukus	248
Kerpa plaukus	189
Daro manikiūrą	196
Taiso automobilį	241
Taiso kompiuterį	163
Vidurkis	207,4

Veiklai, kuriai atlikti informantas turi susiformavusius įgūdžius, buvo priskirtina: plaukų dažymas (vidutinis kalbėjimo tempas – 248 ždž. / 90 sek.), plaukų kirpimas (vidutinis kalbėjimo tempas – 189 ždž. / 90 sek.), manikiūro darymas (vidutinis kalbėjimo tempas – 196 ždž. / 90 sek.), automobilio taisymas (vidutinis kalbėjimo tempas – 241 ždž. / 90 sek.) ir kompiuterio taisymas (vidutinis kalbėjimo tempas – 163 ždž. / 90 sek.). Tokia veikla išskirta sąmoningai, nes norėta pažiūrėti, koks kalbėjimo tempas būdingas pokalbiams, kurių metu informantai atlieka kažkokį darbą.

Atsižvelgus į gautus rezultatus, darytina išvada, kad kalbėjimo tempas užsiimant veikla, kuriai atlikti jau yra susiformavę įgūdžiai, greitas, bendras jo vidurkis – 207.4 ždž. / 90 sek. Tokie rezultatai gali būti pagrindžiami tuo, kad informantas automatiškai atlieka išmoktą savo darbą, negalvodamas apie jį, bet koncentruodamasis tik į tai, ką sako. Be to, paslaugas teikiantys žmonės bendrauja su klientais dažniausiai nesudėtingomis temomis, dalinasi gyvenimiškais, situacijomis, įvykiais, aktualijomis, todėl jų kalbama natūrali, susijusi su kasdienybe – per daug negalvojama kaip ką pasakyti, todėl kalbėjimo tempas – greitas.

Atskirai buvo tirti tokie suaugusiųjų pokalbiai, kuriuose užsiimama intelektine veikla – atliekamas interviu ir braižomas statybų planas, komentuojama kaip tą padaryti.

25 lentelė. *Kalbėjimo tempas užsiimant intelektine veikla*

Intelektinė veikla	Žodžiai / 90 sek.
Interviu_1	226
Interviu_2	171
Interviu_3	210
Interviu_4	188
Braižo planą (statybų)	193
Vidurkis	163,9

Rezultatai parodė, kad interviu kalbėjimo tempas varijuojantis – nuo 171 ždž. / 90 sek. iki 226 ždž. / 90 sek. Kalbėjimo tempas braižant statybų planą, taip pat niekuom nesiskyrė nuo interviu kalbėjimo tempo rezultatų.

Bendras kalbėjimo tempo vidurkis 163.9 ždž. / 90 sek., todėl laikytinas mažesniu negu tų pokalbių, kuriuose užsiimama papildoma veikla, kuriai atlikti turimi susiformavę įgūdžiai. Tokius rezultatus galima pagrįsti tuo, kad informantas kalbėdamas (atsakydamas į jam užduodamus klausimus, besidalindamas sava patirtimi ir išgyvenimais) galvoja, ką sako, kitaip tariant, daugiau dėmesio kreipiama į pasakymo turinį, tai, ką pasakyti, o ne į tai kaip pateikiama informacija.

9.1.2. Apkalbos

Suaugusiųjų pokalbiai ką nors apkalbant išsiskiria greitu kalbėjimo tempu ir yra sietini su emocijomis – kaip ir paauglių pokalbiai ką nors apkalbant.

Įdomu pasižiūrėti, kiek suaugusiųjų apkalbų kalbėjimo tempas skiriasi nuo suaugusiems įprastų pokalbių kalbėjimo tempo.

26 lentelė. *Suaugusiųjų kalbėjimo tempas apkalbų situacijose*

	Pradžia (vidurkis)		Vidurys (vidurkis)		Pabaiga (vidurkis)		Bendras vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 90 sek.	ž. / 90 sek.
Apkalbos	140.8	78.5	146.5	75.1	139.3	77.1	142.2	76.9
Įprasti pokalbiai	131.9	71.3	146.2	79	126.4	70.7	134.8	73.6

Rezultatai rodo, kad apkalboms būdingas nors ir nežymiai greitesnis kalbėjimo tempas, tačiau šis skirtumas statistiškai reikšmingas.

9.1.3. Įprasti pasikalbėjimai

Įprasti, neutralaus turinio, pokalbiai kaip ir paauglių pokalbių situacijose, pasirinkti dėl kontrolinio pokalbio situacijų palyginimo.

27 lentelė. *Suaugusiųjų kalbėjimo tempas įprastų pokalbių situacijose*

	Pradžia (vidurkis)		Vidurys (vidurkis)		Pabaiga (vidurkis)		Bendras vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 90 sek.	ž. / 90 sek.
Įprasti pokalbiai	131.9	71.3	146.2	79	126.4	70.7	134.8	73.6

Tendencija šiek tiek kitokia nei paauglių kalbėjimo – pokalbio pradžioje suaugusieji linkę kalbėti greičiau (71.3 ž. / 30 sek. arba 71.3 ž. / 30 sek.), pokalbio viduryje kalbėjimo tempas didėja (79 ž. / 30 sek. arba 126.4 skm. / 30 sek.), o pabaigoje lėtėja (70.7 ž. / 30 sek. arba 126.4 skm. / 30 sek.). Veikiausiai, suaugusieji labiau įsijaučia į pokalbį, todėl pokalbio viduryje ekspresyviau reiškia savo mintis ir kalba greičiau.

Įdomu būtų palyginti bendrą suaugusiųjų įprastų pokalbių situacijoje pavartotą žodžių skaičių su literatūroje laikoma kalbėjimo tempo norma, t. y. standartiniu kalbėjimo tempu.

28 lentelė. *Lietuvių suaugusiųjų standartinio kalbėjimo tempo palyginimas su anglakalbiais*

	Žodžių skaičius
--	------------------------

	Suaugusiųjų lietuvių kalbėjimo tempo vidurkis	Standartinis anglakalbių suaugusiųjų kalbėjimo tempas ¹⁵
Įprasti pokalbiai	221 ž. / 90 sek.	225 – 270 ž. / 90 sek.

Lietuvių suaugusiųjų kalbėjimo tempas įprastose situacijose atitinka anglakalbių suaugusiųjų standartiniu laikomą kalbėjimo tempą.

9.2. Lytis

Suaugusiųjų atveju, vyrų ir moterų kalbėjimo tempas visiškai nesiskiria.

29 lentelė. *Lytis – kalbėjimo tempo kintamasis suaugusiųjų pokalbiuose*

	Pradžia (vidurkis)		Vidurys (vidurkis)		Pabaiga (vidurkis)		Bendras vidurkis	
	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 30 sek.	ž. / 30 sek.	skm. / 90 sek.	ž. / 90 sek.
Moterys	131.9	72.1	140	76	128.7	71.7	133.5	73.3
Vyrai	131.4	70.8	136.4	71.5	132.1	74.1	133.3	72.1

Rezultatai parodė, kad tiek moterų tiek vyrų kalbėjimo tempo vidurkis – vienodas – apie 133 skm. / 90 sek. arba moterų pavartoti 73 ž. / 90 sek., o vyrų – 72 ž. / 90 sek.

¹⁵ Skaičiavimo metodą žr. 7.1.3. poskyrį (15 išnaša).

10. Paauglių ir suaugusiųjų kalbėjimo tempo socialinių kintamųjų palyginimas

Palyginus paauglių ir suaugusiųjų spontaniško kalbėjimo tempą paaiškėjo, kad pagrindiniai kintamieji – lytis ir pokalbio situacija – jaunuolius ir suaugusiuosius veikia vienodai: iš esmės nėra skirtumo tarp berniukų ir mergaičių ir tarp vyrų ir moterų kalbos, o pokalbio situacijos poveikis suaugusiųjų atveju yra toks pat kaip paauglių.

Pokalbio situacijos panašiai veikia tiek paauglius, tiek suaugusiuosius, tačiau visais atvejais suaugusieji kalba greičiau.

30 lentelė. Pokalbio situacijų statistinis reikšmingumas kalbėjimo tempui

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
Situacija	222,467	11,005		20,216	,000
	-15,283	5,094	-,305	-3,000	,004

a. Dependent Variable: Žodžiai per 90 sek.

SPSS programa tikrintas paauglių ir suaugusiųjų kalbėjimo tempo rezultato statistinis reikšmingumas parodė, kad pokalbių situacija turi įtakos kalbėjimo tempui $t = -3$, $p < 0,05$ ($p = 0,004$). Pokalbių, kurių metu užsiimama papildomų kognityvinių pastangų reikalaujančia veikla, kalbėjimo tempas mažiausias ($m = 168$) palyginti su apkalbomis ($m = 199$) ir įprastomis pokalbio situacijomis ($m = 209$).

Galima daryti prielaidą, kad kalbėjimo tempas gerokai skiriasi dėl skirtingų papildomos kognityvinės veiklos užduočių – jaunuolių užsiėmimas reikalauja daugiau dėmesio sukonzentravimo, žinių ir mąstymo, o suaugusiųjų papildoma kognityvinė veikla priklauso nuo jau susiformavusių įgūdžių, todėl jie dirba spontaniškai ir gali daugiau dėmesio skirti kalbėjimui.

Ištyrus paauglių ir suaugusiųjų spontaniškos kalbos tempą, rezultatai parodė, kad lytis kalbėjimo tempo neveikia, patikrintas gautų rezultatų statistinis reikšmingumas.

31 lentelė. Lyties statistinis reikšmingumas kalbėjimo tempui

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	210,133	13,656		15,387	,000
Lytis	-12,156	8,637	-,148	-1,407	,163

a. Dependent Variable: Žodžiai per 90 sek.

Remdamiesi koeficientų lentelės duomenimis nustatome, jog lytis neturi įtakos kalbėjimo tempui $t = -1,407$, $p > 0,05$ ($p = 0,163$).

Tačiau palyginus moterų ir mergaičių kalbėjimo tempą, rezultatai parodė, kad moterys kalba greičiau negu mergaitės, o vyrai kalba greičiau negu berniukai, tačiau tokį lyčių kalbėjimo tempo skirtumą galima sieti su amžiumi.

Amžiaus kintamasi pasirodė reikšmingas, tačiau, priešingai nei tikėtasi, kontrolinio suaugusiųjų tyrimo rezultatai parodė, kad visais atvejais suaugusiųjų kalbėjimo tempas yra ne lėtesnis, bet greitesnis.

Tokie rezultatai parodė, kad amžius yra statistiškai reikšmingas kalbėjimo tempui.

32 lentelė. *Amžiaus statistinis reikšmingumas kalbėjimo tempui*

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	156,814	10,677		14,687	,000
Amžius	17,641	4,960	,354	3,556	,001

a. Dependent Variable: Žodžiai per 90 sek.

Remdamiesi koeficientų lentelės duomenimis nustatome, jog amžius turi įtakos kalbėjimo tempui $t = 3,556$, $p < 0,05$ ($p = 0,001$).

Suaugusių tempas ($m = 217$) yra statistiškai didesnis nei jaunesnių paauglių ($m = 177$) ir vyresnių paauglių ($m = 182$); $p < 0,05$ ($p = 0,002$ $p = 0,000$). Tačiau lyginant kalbėjimo tempą tarp paauglių amžiaus grupių (jaunesniųjų ir vyresniųjų), rezultatas nesiskiria $p > 0,05$ ($p = 0,943$). Nors akimis matomas rezultatas rodytų, kad jaunesnieji (11–13 m.) paaugliai kalba lėčiau negu vyresnieji (14–16 m.) paaugliai, abiejų amžiaus grupių tempo kintamumas vienodas – pokalbio pradžioje kalbama greičiausiai, o vėliau kalbėjimo tempas lėtėja.

Tokius rezultatus galima pagrįsti kitų kalbos bendruomenių mokslininkų tyrimu – iki 45 metų kalbėjimo tempas greitėja, o nuo 45 metų – lėtėja ir tai galima sieti su kalbine patirtimi, sveikatos pokyčiais (Jacewicz, Fox 2010: 845). Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį, kad suaugusiais šiam tyrimui buvo laikomi vidutinio amžiaus žmonės, o labai pagyvenusių žmonių pokalbių ieškomoms situacijoms sakinės kalbos tekstyne rasta nebuvo. Palyginti jaunas suaugusiųjų kalbėtojų amžius galėjo veikti tyrimo rezultatus.

11. Kalbėjimo tempo ir redukcijos koreliacija

Redukcija nėra chaotiškas procesas, ji turi savas taisykles ir yra pasirenkama kalbėtojo nuožiūra, t. y. kalbėtojas gali redukuoti:

1. dažnų žodžių formas, kai nukertama žodžio dalis: *žėk* „žiūrėk“; *foto* „fotografija“, *procas* „procesas“; *geo* „geografija“; *telas* „telefonas“ ir pan.
2. sutraukti žodžius, atsiduriančius dažnuose žodžių junginiuose: *tskant* „taip sakant“, *kūncė* „kūno kultūra“; *mobas* „mobilusis telefonas“, *pirmąsyk*, *visąlaik*, *iškart* ir pan.
3. redukuoti žodžius atsižvelgdamas į palankias intonacijas, fonetines sąlygas tam, kad būtų patogiau ištarti visą žodį. Šiuo atveju galima minėti paauglių dažnai vartojamas vardų santrumpas: *Robei* „Robertai“, *Patrei* „Patricijai“, *Kornai* „Kornelijai“, *Augis* „Augustas“ ir pan.

Redukcija visais atvejais koreliuoja su kalbėjimo tempu. Vertėtų aptarti ir sakytinės kalbos lygmenis, kuriuose veikia minėtas kalbos ekonomijos principas susijęs su žodžių redukavimu:

1. **Fonetinis lygmuo.** Žodžių redukavimą galima sieti su patogumu – svarbu, kad garsų deriniai būtų patogūs tarti, nesusidarytų kelių balsių ar priebalsių sandūros. Pastebėta, kad šiame tyrime dažniausiai įvardžių daugiskaitoje redukuojamas galinis /s/ dėl susidariusios priebalsių sandūros /ms/, kuri artikuliacijos požiūriu yra nepatogi tarti. Pavyzdžiui, *mum*, *jom*, *jiem*.

2. **Morfologinis lygmuo.** Redukuojamos įvairių kalbos dalių (dažniausiai veiksmažodžių, daiktavardžių, įvardžių ar skaitvardžių) galūnės, kurios yra daugiafonemės. Pokalbių analizė parodė, kad morfologinis galūnių redukavimas yra labiausiai paplitęs iš visų lygmenų. Pavyzdžiai rodo, kad dažniausiai redukuojami balsiai /i/, /e/: *suvyniot*, *apverst*, *nesusipažinom*, *padėt*, *paskaityt*, *iškept*, *pašnekėt*, *nuvarysit*, *valgyt*, *atiduokit*, *kūrėm*, *sėdim*, *planavom* (daugiau pavyzdžių žr. 33–34 lentelės). Tačiau šiuo atžvilgiu tai gali būti siejama tiesiog su spontaniškai kalbai būdingu polinkiu trumpinti galūnes.

Paminėtina, kad neretai ir literatūroje aptariama balsių redukcijos sąsaja su kalbėjimo tempu (Kazlauskienė 2013: 22). Nors tyrėjų toks reiškinys vertinamas skirtingai – vienu, kad balsių redukcija susijusi tik su greitu kalbėjimo tempu (Byrd 1994: 41; Hilton, Schuppert, Gooskens 2011: 218), kitų – kad balsių redukcija su atidžiu tarimu susijęs reiškinys, būdingas lėtam kalbėjimo tempui (Burki, Fougeron, Gendrot, Frauenfelder, 2010: 286), tačiau šis tyrimas parodė, kad paaugliai ir suaugusieji redukuoja skirtingai, ir redukcijos kiekis priklauso nuo kalbėjimo tempo, t. y. paaugliai tiek greičiau, tiek lėčiau kalbėdami redukuoja panašiai, o suaugusieji greičiau kalbėdami redukuoja mažiau negu kalbėdami lėčiau.

3. **Leksinis lygmuo.** Redukuojami skoliniai, žargonizmai, semantizmai, įvairūs naujos darybos žodžiai, kurie ypač būdingi paauglių kalbai: *tūlikas*, *maitinblokis*, *kompas*, *procas*, *fotkė*,

technos, teliko (daugiau pavyzdžių žr. 33–34 lenteles). Tačiau norėtuši išskirti kelis redukavimo būdus aptinkamus žargonų daryboje:

3.2. **Žodžio dalies redukcija:** *kompą* (: kompiuterį); *kontru* (:kontrolinių), *matieka* (: matematika), *fotkę / foto* (: fotografiją), *teleafas / telas* (: telefonas), *dyrikė* (: direktorė); *Robei* (: Robertai); *Kornai* (: Kornelijai); *Patrei* (: Patricijai) – dažniausiai priesagų sancaupa apsunkina tarimą, prailgina žodį, todėl jos redukuojamos.

3.3. **Priesagos ar žodžio dalies keitimas kita**, dažnai nevertotina morfema: *triešos* (: treniruotės), *gieša* (: geografija); *mokšė* (: mokykla).

3.4. **Ilgesnio sudurtinio žodžio ar kelių žodžių sutraukimas**, naujadarų kūrimas: *kūncė* (kūno kultūra); *mikrūškė* (: mikro autobusas); *mobas* (: mobilusis telefonas).

3.5. **Žodžio galūnės, šaknies pakeitimas:** *kašį* (: krepšinį).

Tokia trumpinimo tendencija veikia pasakymo turinį – per tą patį laiko vienetą (šiuo atveju, 90 sek.) pasakoma daugiau informacijos.

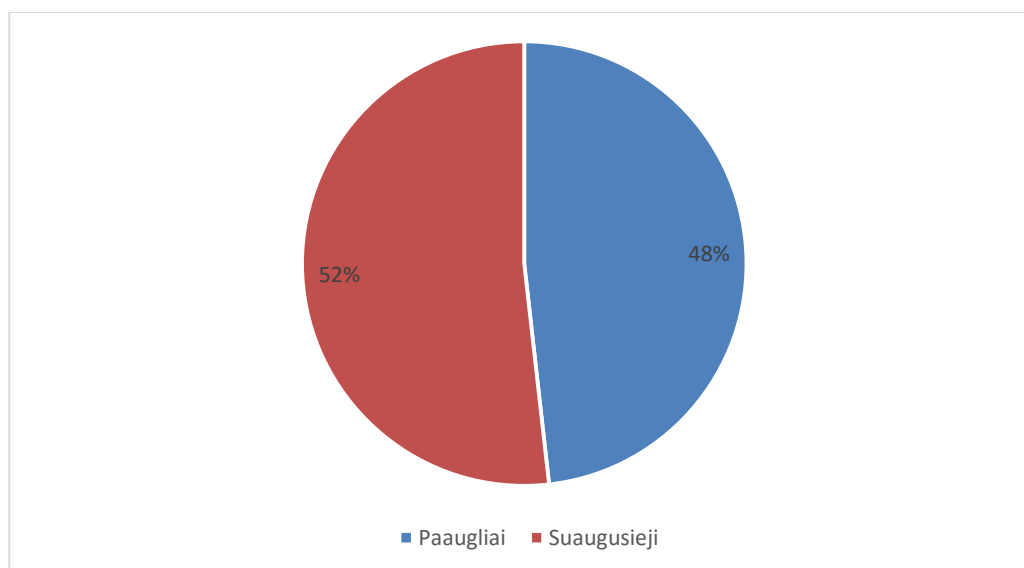
4. **Sintaksinis lygmuo.** Sakinių, diskurso redukavimas. Šiuo aspektu tikslinga pateikti visą redukuojamą pasakymą:

(9) *Kamuolį!*

Toks atitinkamiems sakinės kalbos lygmenims būdingų sakinių redukavimas susijęs su siekiu greičiau išreikšti mintį, vengiant ilgų žodžių, pasakymų. Todėl kalbant tokiais trumpais pasakymais, per 90 sek. pasakoma žymiai daugiau žodžių negu vartojant pilnus pasakymus. Tai akivaizdžiai didina kalbėjimo tempą, nes viename pasakyme „telpa“ daugiau turinio.

Visų pirma, buvo siekiama iširti redukciją kaip reiškinį būdingą spontaniškai kalbai ir koreliuojantį su kalbėjimo tempu, todėl iš visų surinktų paauglių ir suaugusiųjų pokalbių buvo išrinkti visi redukuotų žodžių atvejai.

1 diagrama. *Redukcijos atvejai paauglių ir suaugusiųjų pasakymuose*

Taigi lygindami visuose paauglių ir suaugusiųjų pokalbiuose pavartotus redukuotus atvejus matome, kad rezultatai skiriasi ir yra statistiškai nereikšmingi – paaugliai vartoja daugiau redukcijos negu suaugusieji. Galima daryti prielaidą, kad linkstama kalbėti trumpesniais pasakymais, renkamsi trumpinti žodžius, kurie turi daugiafonemes fleksijas. Kadangi trupmi žodžiai lietuvių spontaniškoje kalboje vartojami dažniau, tai galima teigti, kad dažnumas lemia redukciją, o ši veikia kalbėjimo tempą, leisdama per tą patį laiką pasakyti daugiau žodžių, pateikti daugiau informacijos.

Dar viena priežastis, kodėl paaugliai vartoja daugiau redukcijos – specifinė leksika, t. y. paaugliams būdingi žargonai, slengas, kurie dažnai padaromi suduriant du savarankiškus žodžius, pakeičiant jų priesagą, galūnę arba išvis panaikinant žodžio dalį. Suaugusiųjų kalboje toks polinkis neužfiksuotas, veikiausiai todėl, kad jų kalboje matyti tik sakytinei kalbai būdinga ypatybė – redukuoti žodžio galą, ypač balsius *\i* ir *\e*, kurie dažniausiai netariami dėl kalboje vykstančio natūralėjimo proceso – „trumpiau, vadinasi, natūraliau“..

Tam, kad būtų įvertinta, ar tuomet, kai kalbėjimo tempas didėja, redukcijos atvejų taip pat daugėja, visų pirma, buvo nustatytas paauglių ir suaugusiųjų pokalbių vidutinis kalbėjimo tempas (vidurkis), būdingas įprastiniams pokalbiams. Tyrimo rezultatai rodo, kad paaugliai vidutiniškai pasako 190.2 ž. / 90 sek. Taigi iš visų surinktų paauglių pokalbių buvo atrinkti greičiausiai kalbėjimo tempą turintys pokalbiai, kuriuose per 90 sek. pasakoma daugiau kaip 200 žodžių ir suskaičiuoti jame pavartoti redukcijos atvejai bei nurodyta, kiek procentų redukcijos pavartojama viename pokalbyje.

33 lentelė. *Redukcijos koreliacija su greitu kalbėjimo tempu paauglių pokalbiuose*

Žodžiai / 90 sek.	Redukuotų atvejų pasakyme (per 90 sek.)	Redukuotų atvejų % pasakyme	Pavyzdžiai
222	15	6.8	suvyniot, apverst, nesusipažinom, padėt, paskaityt, iškept, pašnekėt, pasakot (2), pripratus, sėdėt, pem, šnekėt, nemačius, vilniuj
247	15	6.1	pradžioj, ane, tūliką (2), išgert, gerti, apsikabinus, bėgt, verkt, pamatyt (2), einam (2), dvam, kalbam
225	15	6.7	gulim, gaudyt, darot, rėkt, eikit, sulaužėm, kitoj pusėj, išleist, daryt, varyt, dvam, užkimt
257	10	3.9	antakalny, kompą (3), atnešėm (2), sunešėm, maitinblokį, proces, dalim
213	8	3.8	gausim, klaust, uždaryt, pasakom, nuėjom, pasakėm, daryt, eikit

256	11	4.7	jeit, mum, bėgam, technos, gaut, jom, nuvarysit, valgyt, atiduokit, sėsk, valgykit, pešiojais
223	18	8.1	toj, išdaužytoj, tokioj, pasiimkit, blem, atvarèt, apsižvalgom, šian, kūrèm, sėdim, dėt, turėsim, verandoj, rubinėlėj, atiduot (2), mum, jiem
229	13	5.7	važiavom, žaliajam, šnekėjom, atsisėdom, buvom, nugarom, sėdim, dainuojam,
257	10	3.9	planavom (2), darèm (3), susitarsim, pažiūrėjom, šitam, spintoj, šem
234	7	3	stumdyt, žiūrèt, maskvoj, pasislėpus, bunkeryj, išlįst, užstrigus

Lentelėje pateikiamas žodžių, išartų per 90 sek., skaičius, nurodyta, kiek pavartotų redukuotų žodžių yra viename pasakyme (90 sek.) bei kokį procentą viso pasakymo (90 sek.) žodžių sudaro redukuoti žodžiai ir pateikti jų pavyzdžiai.

Pavyzdžiai rodo, kad daugiausia randama morfologinio trumpėjimo atvejų – trumpinamos tos vardažodžių linksnių ir veiksmažodžių asmenų galūnės, kurios lyginant su kitomis tos pačios linksniavimo ar asmenavimo paradigmos formomis yra ilgesnės, dažniausiai, net skiemeniu.

Suaugusiųjų kalbos įprastų pokalbių vidutinis kalbėjimo tempas – 221 ž. / 30 sek., todėl atrinkti tie pokalbiai, kurių kalbėjimo tempas didesnis už minėtąjį įprastinį kalbėjimo tempą.

34 lentelė. Redukcijos koreliacija su greitu kalbėjimo tempu suaugusiųjų pokalbiuose

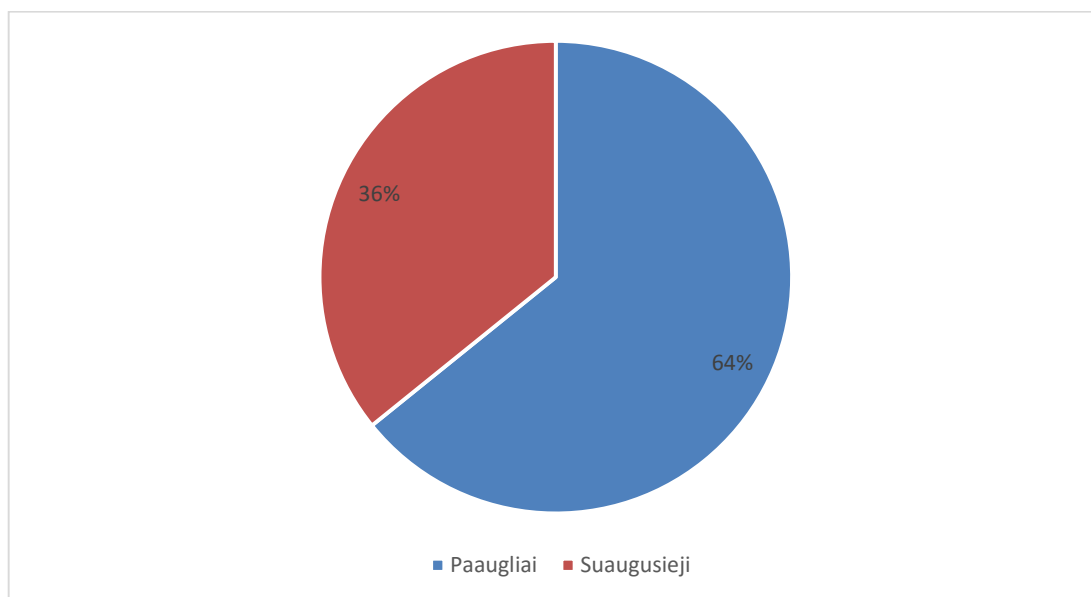
Žodžiai / 90 sek.	Redukuotų atvejų pasakyme (per 90 sek.)	%	Pavyzdžiai
250	14	5.6	Septym, važiavom (2), išvažiavom, dingot, važiuojat, nuvažiavom, lietuvoj (3), spintelėj, anoj, pusėj, važinėt
240	9	3.7	Planuojam, išsiskirt, nusipirkom, tom, gydyt, sakyt, žinot, pačiupinėt, nesergam
274	3	1.1	Važiuojam, kompa, mest
260	8	3.1	Sakyt, girdis, spręst, šitam, sėdėt, nieks, pykstuos, ko (: kodėl)
241	12	4.9	Pasiruošus, eit, šaru, keiskit, pasakokit, norit, galvojat, savim, susitvarkyt, užsispyrus, rašyt, ignoruot
241	5	2	Darysim, galėsim, patvarkyt, girdis, pykstuos
248	2	0.8	Purkšt, lanky
266	8	3	Pasakyt, rėkaut, galvot, augint, maitint, aprengt, žiūrèt, sakyt
267	7	2.6	Vienoj, antram, viens, kem, pem, mirèm, pjaut

243	5	2	Yr, važiuokit (2), pakeiskit, turit
-----	---	---	-------------------------------------

Rezultatai pateikti analogiškai kaip ir paauglių – iš pradžių pateikiamas žodžių, ištartų per 90 sek., skaičius, nurodytas pavartotų redukuotų žodžių viename pasakyme (per 90 sek.) skaičius, po to – kiek procentų pasakymo (90 sek.) sudaro redukuoti žodžiai, galiausiai – pavyzdžiai.

Nustatyta, kad nors suaugusiųjų kalbėjimo tempas greitesnis nei paauglių, tačiau redukuotų atvejų jie pavartoja mažiau.

2 diagrama. Redukcijos atvejai paauglių ir suaugusiųjų greito kalbėjimo tempo pasakymuose

Duomenys rodo, kad greitai kalbėdami paaugliai pavartoja daugiau redukcijos atvejų (64 proc.) negu suaugusieji (36 proc.). Toks skirtumas yra statistiškai reikšmingas, todėl galima teigti, kad greitai kalbėdami paaugliai turi didesnę polinkį redukuoti žodžius, negu suaugusieji. Veikiausiai, kaip jau buvo minėta, toks polinkis susijęs su informacijos kiekiu – kuo greičiau norima pasakyti kuo daugiau informacijos.

Įdomu pasižiūrėti, kaip lėtas kalbėjimo tempas koreliuoja su redukcija. Remiantis jau nustatytu vidutiniu kalbėjimo tempu, būdingu tiek paauglių, tiek suaugusiųjų įprastų pokalbių situacijoms, atskirai buvo žiūrima redukcijos ir kalbėjimo tempo koreliacija paauglių pokalbiuose. Iš visų paauglių pokalbių atrinkti tokie, kurių kalbėjimo tempas mažesnis nei 190 ž. / 90 sek.

35 lentelė. Redukcijos koreliacija su lėtu kalbėjimo tempu paauglių pokalbiuose

Žodžiai / 90 sek.	Redukuotų atvejų pasakyme (per 90 sek.)	%	Pavyzdžiai
154	3	1.9	ūkom, parūkysim (2)
156	6	3.8	gaunam, užsidedam, nusiperkam (2), praleidžiam, negavom
149	6	4	eit, matavaus, pasipykstam, draugaujam
156	5	3.2	einam palydėt (2), žinot
158	4	2.5	surast, susitinkam, išpošlamintėjom, pakęst
138	2	1.4	naudot, panaudot
139	12	8.6	varom (2), apvaryt, viršuj (2), pakelt, sumažint, tavim, turim, prisimint, reik, dyrikė
146	8	5.5	išplaut, išmokt, iškart, gausim, ištaisyt, padaryt, nedaršei, rašyt
100	8	8	greit (2), pasiliksim, pažiūrėt (2), padėt, pakviečiam, būt
137	3	2.2	valgyt, padarėt, pildyt
116	1	0.9	viens
143	7	4.9	reik, pasižiūrėt, perleist, mokėt, dvam (2), triskart
147	7	4.8	šian, einat, kelintam, puslapy, atsiliekam (2), temom
150	8	5.4	paaiškint, duot, nusirašyt (2), nusirašinėt, nesistengt, pasirašyt,

Rezultatai rodo, kad paauglių lėtas kalbėjimas susijęs su mažiau pavartojamais redukcijos atvejais. Galbūt kalbėdami lėčiau paaugliai redukuoja mažiau, nes koncentruoja dėmesį į kalbėjimo turinį, stengiasi informaciją pateikti aiškiai, todėl mažiau redukuoja, neskuba. Toks polinkis dažniausiai gali būti susijęs su informacijos naujumu.

Taip pat iš visų suaugusiųjų pokalbių atrinkti tokie, kurių kalbėjimo tempas mažesnis nei įprastiniams pokalbiams būdingas vidutinis kalbėjimo tempas – 221 ž. / 90 sek.

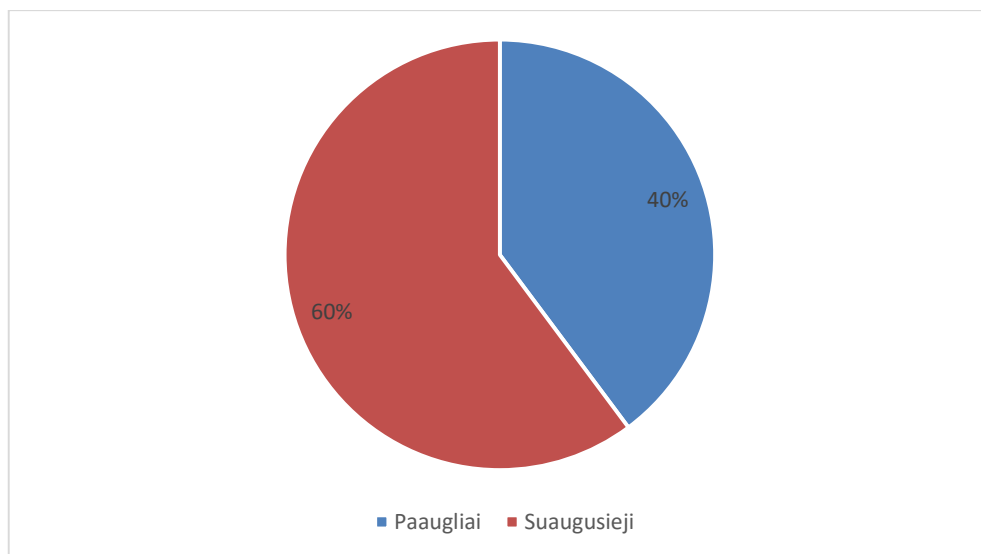
36 lentelė. Redukcijos koreliacija su lėtu kalbėjimo tempu suaugusiųjų pokalbiuose

Žodžiai / 90 sek.	Redukuotų atvejų pasakyme (per 90 sek.)	%	Pavyzdžiai
202	12	5.9	Kortom, buvo, įpilt (2), rodyt, viršuj, sandėly, viens, visą laik, telefo, paragaut, nēr
188	6	3.1	Būt, pasakyt, stovėt, afrikoj, veikt, maksimoj
189	20	10.6	Patikėt, tepēm, susitinkam, išstepsim, galim, afrikoj, gyvent, jiem, būt, stebiuos, trenkus, užblokuot, jum, pasakot, žinokit, ecka, šian (2), pasivaikščiot, pažiūrēt
171	6	3.5	Šaly, viduj (2), daros, būt, skirias
206	15	7.3	Galvot, duot, smegenim, pailsėt, gan, juokės, kitoj (2), aplinkoj, pasakyt, mokinies, galim (2), iškaitaliot, vietoj
190	8	4.2	Visokiom, karpom, ligoninėj, kažkokioj, amerikoj, sakykim, mum (2)
163	10	6.1	Siuntēm, įsirašyt, turit, pakalbėkim, mažiuks, prisijunkit, darom, firmoj, statysim, atitraukt
188	17	9	Turit, paskambinētumēt, ukmergēj, užeitumēt, apklausinēt, apklaust, bendraut, sakykim, dirbt, sėdim, eit, mum (3), pradēt, mokēt, būt

Rezultatai rodo, kad suaugusiųjų lėtas kalbėjimo tempas susijęs su dažniau vartojamais redukcijos atvejais, tačiau veikiausiai, kaip jau buvo minėta, tai susiję su natūralios kalbos ypatybėmis, būdingomis spontaniškai kalbai.

Tikslinga būtų palyginti, koks redukuotų atvejų skirtumas atsiskleidžia paauglių ir suaugusiųjų lėto kalbėjimo pokalbiuose.

3 diagrama. Redukcijos atvejai paauglių ir suaugusiųjų lėto kalbėjimo tempo pasakymuose

Duomenys rodo, kad suaugusiųjų kalboje, lėtai kalbant, redukcijos atvejų rasta daugiau nei paauglių kalboje.

Beje, apibendrinant redukcijos koreliaciją su kalbėjimo tempu, tikslinga pateikti duomenų lentelę, kurioje matyti koks yra vidutiniškas per 90 sek. pasakytų žodžių skaičius ir kieno (paauglių ar suaugusiųjų) redukcijos vartojama daugiau tam tikrai kalbėjimo tempo atžvilgiais.

37 lentelė. Bendras paauglių ir suaugusiųjų kalbėjimo tempo ir redukcijos santykis

	Paauglių pokalbiai		Suaugusiųjų pokalbiai	
	Žodžių skaičius / 90 sek. (vidurkis)	Redukcijos atvejų pasakyme (%)	Žodžių skaičius / 90 sek. (vidurkis)	Redukcijos atvejų pasakyme (%)
Visuose pokalbiuose	183.7 ž. / 90 sek.	52 %	218 ž. / 90 sek.	48 %
Pokalbiuose, kuriems būdingas greitas kalbėjimo tempas	236 ž. / 90 sek.	65 %	253 ž. / 90 sek.	35 %
Pokalbiuose, kuriems būdingas lėtas kalbėjimo tempas	142 ž. / 90 sek.	60 %	187 ž. / 90 sek.	40 %

Rezultatai rodo, kad redukcija susijusi su kalbėjimo tempu ir paaugliai ją vartoja dažniau negu suaugusieji.

Paauglių pokalbiuose statistiškai reikšmingas skaičius skiriantis greitą ir lėtą kalbėjimo tempą – greitam kalbėjimo tempui būdingas didesnis redukuotų žodžių skaičius negu lėtam kalbėjimo

tempui. Suaugusiųjų pokalbiuose atvirkščiai – greitam kalbėjimo tempui būdinga mažiau redukuotų atvejų negu lėtam kalbėjimo tempui. Tokį polinkį galima sieti su keliais aspektais. Viena vertus, paaugliai greitai kalbėdami redukuoja dažniau, nes nori greičiau pateikti informaciją, t. y. stengiamasi per tą patį laiką, pateikti kuo daugiau turinio. O suaugusieji veikiausiai redukciją vartoja tik kaip sakinės kalbos bruožą – vadovaudamieji natūralumu ir ekonomijos principu – trumpi žodžiai lietuvių kalboje vartojami dažniau, o ilgi – trumpinami, nes trumpesni žodžiai laikomi natūralesniais.

12. Išvados

Kalbėjimo tempas priklauso nuo daugelio dalykų. Šiame darbe jis buvo skaičiuojamas dvejais aspektais – skiemenimis, ištartais per 90 sek., ir žodžiais, ištartais per 90 sek. Buvo imami 3 kalbos segmentai iš kiekvieno pokalbio pradžios, vidurio ir pabaigos (po 90 sek. iš vieno kalbėtojo atskirų segmentų). Buvo tiriama socialinių kintamųjų – amžiaus, lyties ir pokalbio situacijos – įtaka kalbėjimo tempui ir redukcijos koreliacija su kalbėjimo tempu. Atliktas palyginimas su suaugusiaisiais kalbėtojais.

1. Amžius – kalbėjimo tempą lemiantis veiksnys. Spontaniškos paauglių kalbos tyrimas ir kontrolinis suaugusiųjų kalbėjimo tempo tyrimas parodė, kad kalbos tempas su amžiumi didėja. Lėčiausiai kalba jauniausieji (11–13 metų) informantai, kiek greičiau vyresni (14–16 metų) paaugliai ir greičiausiai suaugusieji (30–40 metų).

2. Pokalbio situacija – reikšmingas kalbėjimo tempo kintamasis. Nuo temos pobūdžio, jos rimtumo ir asmeniškumo, taip pat nuo sukeltų emocijų priklauso ir kalbėjimo tempas. Kalbant ir tuo pat metu užsiimant papildoma kognityvine veikla (žaidžiant ar atliekant kokius darbus) tempas būna lėtesnis nei įprastiniuose pokalbiuose ar tuose, kur kas apkalbama. Greičiausias kalbėjimo tempas būdingas apkalboms. Pastebėtina, kad pokalbio situacijos vienodai reikšmingai veikia tiek paauglių, tiek suaugusiųjų kalbos tempą.

3. Lyties aspektas kalbėjimo tempo reikšmingai neveikia. Tai pasakytina tiek apie mergaičių ir berniukų, tiek apie moterų ir vyrų kalbos tempą.

4. Atliekant tyrimą išryškinta daugiau pokalbio tempą galimai veikiančių kintamųjų, tokių kaip diskurso žymikliai, garsiniai pertarai, žodžio skiemenų skaičius ir kt. Atliekant tolesnius tyrimus juos būtų vertinga pastudijuoti nuodugniau.

5. Redukcija – su kalbėjimo tempu koreliuojantis reiškinys. Paaugliai redukuoja daugiau negu suaugusieji ir toks jų skirtumas yra statistiškai reikšmingas.

6. Atlikus visų turimų pokalbių analizę paaiškėjo, kad redukcijos vartojimo skirtumas išryškėja atsižvelgiant į kalbėjimo tempą: paaugliai greitai kalbant redukuoja daugiau nei lėtai kalbėdami, suaugusieji atvirkščiai – greitai kalbėdami redukuoja mažiau negu lėtai kalbėdami.

13. Literatūra ir šaltiniai

1. Apple, William, Lynn A. Streeter and Robert M. Krauss. 1979. Effects of pitch and speech rate on personal attributions. *Journal of Personality and Social Psychology* (37), 715–727.
2. Arends R. I. Mokomės mokyti. - Vilnius: Margi raštai, 1994.
3. Bacevičiūtė Rima, 2010, Lietuvių kalbos žemaičių tarmės ypatybės vakarų aukštaičių kauniškių šnektose. – *Respectus Philologicus* 18 (23), 235–243.
4. Balčiūnienė, Ingrida ir Miklovytė, Inga. 2010. Lietuvių vaikų ir suaugusiųjų kalbos vidutinis pasakymo ilgis. *Res Humanitariae* (X), 302–313.
5. Balbonas, D. ir Daunys, G. 2005. Fonemų klasifikavimas panaudojant garso ir vaizdo informaciją. *Elektronika ir elektrotechnika. Nr. 5(61)*
6. Berlyne, Daniel E. 1960. *Conflict, arousal and curiosity*. New York: McGraw-Hill
7. Bielinienė, Regina. 2000. Iškalbos menas. P. 208.
8. Bromberger, S., and Halle, M. 2000. “The ontology of phonology revised” in *Phonological Knowledge: Conceptual and Empirical Issues*, edited by N. Burton-Roberts, P. Carr, and G. Docherty Oxford U. P., Oxford.
9. Butcher, A. 1981. “Phonetic correlates of perceived tempo in reading and spontaneous speech,” *Work in Progress*, University of Reading, Vol. 3, p.105–117.
10. Ceplytis, L. 1974: Analiz rečevoj intonacii, Ryga: Zinatne.
11. Carter K., Allyson, Clopper G. Cynthia. 2002. Prosodic Effects of Word Reduction. *Language and speech* 45 (4), 321–353. Indiana University
12. Crystal, T. H., and House, A. S. 1990. “Articulation rate and the duration of syllables and stress groups in connected speech,” *J. Acoust. Soc. Am.* 88, 101–112.
13. Čapkova, Sofia ir Megyesi, Beata. 2002. A Comparative Study of Pauses in Dialogues and Read Speech.
14. Čekuolytė, A. 2010. Jaunimo požiūris į angliškus žodžius suaugusiųjų kalboje, *Kalbos kultūra* 83, 322–341
15. Dabašinskienė, Ineta. 2009. Šnekamosios lietuvių kalbos morfologinės ypatybės. *Acta Linguistica Lithuanica*, LX, 1–15.
16. Dankovičová, J. 1999. “Articulation rate variation within the intonation phrase in Czech and English,” *Proc. 14th Int. Congress of Phonetic Sciences (ICPhS)*, San Francisco, Vol. 1, p. 269–272.
17. Dechert, Hans. 1980. *Temporal variables in speech*. New York: Mouton
18. Feldstein, Stanley and Sioan, Barbara. 1984. Actual and stereotyped speech of extraverts and introverts. *Journal of Personality* (52), p. 188–204.
19. Feldstein, Stanley, Dohm, A. Faith and Crown, L. Cynthia. 2001. Gender and Speech Rate in the Perception of Competence and Social Attractiveness. *The Journal of Social Psychology* (141:6), 785–806.
20. Fónagy, Ivan and Klara Magdics. 1960. Speed of utterance in phrases of different lengths. *Language and Speech* (3), 179–192.

21. Fougeron, C., and Jun, S.-A. 1998. "Rate effect on French intonation: Prosodic organization and phonetic realization," *J. Phonetics* 26, p. 45–69.
22. Gaivenis, Kazimieras ir Keinys, Stasys. 1990. *Kalbotyros terminų žodynas*.
23. Gillam, R. B., Marquardt, T. P., Martin, F. N. (2011). *Communication sciences and disorders: from science to clinical practice. Second edition*. Sudbury, Mass: Jones and Bartlett Publishers.
24. Girdenis, Aleksas ir Lakienė, V. 1975. Šiaurės žemaičių kalbėjimo tempas. *Kalbotyra*, t. 27 (1), 71–75.
25. Girdenis, Aleksas. 2003. Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai. P. 387.
26. Goldman-Eisler, Frieda. 1961. The significance of changes in the rate of articulation. *Language and Speech* 4(4), 171–174.
27. Goldman-Eisler, Frieda. 1968. *Psycholinguistics: Experiments in spontaneous speech*. London: Academic Press
28. Grinaveckis Vladas, 1959, Galūnių trumpėjimas lietuvių kalbos tarmėse. – *Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai VIII*, 97–113.
29. Hilton, Nanna Haug, Anja Schuppert & Charlotte Charlotte. 2011. Syllable reduction and articulation rates in Danish, Norwegian and Swedish. *Nordic Journal of Linguistics* 34(2), 215–237.
30. Hudson, Roxanne F., Holly B. Lane & Paige C. Pullen. 2005. Reading fluency assessment and instruction: What, why, and how? *The Reading Teacher* 58(8). 702–714
31. Jacikevičius A. Žmonių grupių (socialinė) psichologija. - Vilnius: Žodynas, 1995.
32. Jacewicz, Ewa, Robert A. Fox, Caitlin O'Neill, and Joseph Salmons. 2009. Articulation rate across dialect, age, and gender. *Language Variation and Change* 21(2), 233–256.
33. Jacewicz, Ewa, Robert A. Fox, and Lai Wei. 2010. Between-speaker and within-speaker variation in speech tempo of American English. *Journal of the Acoustical Society of America* 128(2), 839–850.
34. Kardelienė, Laimutė. 2006. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų kalbėjimo edukaciniai bruožai. *Pedagogika*, 161–166.
35. Kaukėnienė, Lidija. 2002. Lietuvių bendrinės kalbos nekirčiuotų balsių spektrai. *Kalbotyra LI* (1).
36. Kazlauskienė, Asta ir Veličkaitė, Kristina. 2003. Pastabos dėl lietuvių kalbėjimo tempo. *Acta Linguistica Lithuanica*, (XLVIII), 49–57.
37. Kazlauskienė, Asta. 2004. Kalbėjimo tempas ir funkciniai stiliai. Specialybės kalba: sistema ir vartoseną. Mokslinės konferencijos darbai. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras. 56–59.
38. Kazlauskienė, Asta. 2013. Kai kurie akustiniai lietuvių kalbos ritmiškumo parametrai. *Baltistica*. XLVIII (1). p. 19–36
39. Kendall, T. 2010. Considering the Storage, Management, and Processing of Spontaneous Speech Corpora: New Methods and New Findings. Special Panel: Production and Perception of Spontaneous Speech
40. Kendall, T. 2013. *Speech Rate, Pause, and Sociolinguistic Variation: Studies in Corpus Sociophonetics*. Palgrave Macmillan.

41. Kohler K.J. 1998: *The disappearance of words in connected speech*. – ZAS Working Papers in Linguistics 11, 21-34. Prieiga per internetą: http://www.ipds.unikiel.de/kjk/pub_exx/kk1998_1/phonwor1.pdf (žiurėta 2016-04-04)
42. Kohler, K. J., and Rodgers, J. 2001. "Schwa deletion in German read and spontaneous speech," *Arb. Inst. Phonetik Dig. Signalverarbeitung Universität Kiel*. AIPUK 35, 97–123.
43. Koreman, J. 2003. "The perception of articulation rate," *Proc. 15th Int. Congress of Phonetic Sciences (ICPhS)*, Barcelona.
44. Koreman, J. 2005. Perceived speech rate: The effects of articulation rate and speaking style in spontaneous speech. *Acoustical Society of America*. _DOI: 10.1121/1.2133436_, 582-596
45. Koženiauskienė, Regina. 2001. Retorika. Iškalbos stilistika. 461.
46. Lass, N. J. 1970. "The significance of intra- and intersentence pause times in perceptual judgments of oral reading rate," *J. Speech Hear. Res.* 13, 777–784.
47. Logan, J. Kenneth, Byrd, T. Courtney, Mazzocchi M. Elizabeth, Gillam B. Ronald. 2011. Speaking rate characteristics of elementary-school-aged children who do and do not stutter. *Journal of Communication Disorders* (44), 130–147.
48. Lukošūnienė, Laimutė. 2001. Vaikų sakytinė kalba kaip kultūrinės kompetencijos apraška. *Pedagogika* (53), 82–88.
49. Palionis J. 1999: Kalbos mokslo pradmenys. Vilnius: Jandrija.
50. Pabrėža, Juozas. Galūnių redukcijos ryšys su kirčio atitraukimu šiaurės žemaičių tarmėje. 1984. *Baltistica XX* (2).
51. Pellegrino, Franimutlbos mokslo pradmenys. Vilnius: Jandrija. inės kompetencijos apraška. *Ped-speech information rate. Language* 87(3). 539rate
52. Pfau, T. and Ruske, G. 1999. Creating hidden Markov Models for fast speech. 407–410
53. Quené, Hugo. 2007. On the just noticeable difference for tempo in spontaneous speech. *Journal of Phonetics* (35), 353–362.
54. Quené, Hugo. 2008. Multilevel modeling of between-speaker and within-speaker variation in spontaneous speech tempo. *Journal of the Acoustical Society of America* 123(2), 1104–1113.
55. Raymond W. D., Dautricourt R., Hume E. 2006: Word-internal /t, d/ deletion in spontaneous speech: modelling the effects of extra-linguistic, lexical, and phonological factors. – *Language variation and change* 16, 55 – 97. Prieiga per internetą: <http://journals.cambridge.org/download.php?>
56. Rodero, Emma. 2012. A comparative analysis of speech rate and perception in radio bulletins. *Text & Talk* 32ext & Talk radio bullet
57. Rose, Ralph Leon. 1998. THE COMMUNICATIVE VALUE OFFILLED PAUSES IN SPONTANEOUS SPEECH. The dissertation.
58. Rosinas Albertas, 1996, *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai: funkcijos ir semantika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
59. Santos, F. H., O.F. A. Bueno & S.E. Gatehrcole. 2006. Errors in nonword repetition: bridging short- and long-term memory. *Brazilian Journal of Medical and Biological Research* (39), 371–385.

60. Schnoebelen, Tyler. 2009. The social meaning of tempo. Unpublished manuscript. Palo Alto, CA: Stanford University.
61. Smith, Bruce L., Bruce L. Brown, William J. Strong, and Alvin C. Rencher. 1975. Effects of speech rate on personality perception. *Language and Speech* 18(2), 145–152.
62. Stefanie Voigt & Anja Schüppert. 2012. Articulation rate and syllable reduction in Spanish and Portuguese.
63. Sturm, A. Jennifer and Seery, H. Carol. 2007. Speech and Articulatory Rates of School-Age Children in Conversation and Narrative Contexts. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*(38), 47–59.
64. Subačius, Vaidotas. 2014. Tarminės ypatybės Antano Tatarės veikale „Pamokslai išminties ir teisybės“. Magistro darbas (vadovė: doc. dr. Regina Rinkauskienė)
65. Sušinskaitė, Benita. 2007. Kalbinis sąmoningumas ir kalbinis pasaulėvaizdis girdinčiųjų ir sutrikusios klausos bendruomenėse. Magistro darbas (valstybinis kodas 61204H114)
66. Tauroza, Steve & Desmond Allison. 1990. Speech rates in British English. *Applied Linguistics* 11.90 d Li
67. Tsao, Ying-Chiao & Gary Weismer. 1997. Interspeaker variation in habitual speaking rate: Evidence for a neuromuscular component. *Journal of Speech, Language and Hearing Research* 40, 858–866.
68. Trouvain, J., and Grice, M. 1999. “The effect of tempo on prosodic struc-J. Acoust. Soc. Am., Vol. 119, No. 1, January 2006 Jacques Koreman: Perceived speech rate 595ture,” *Proc. 14th Int. Congress of Phonetic Sciences (ICPhS)*, San Francisco, Vol. 2, pp. 1067–1070.
69. Trouvain, Jürgen, Koreman, Jacques, Eriquez Attilio ir Braun Bettina. 2001. Articulation rate measures and their relation to phone classification in spontaneous and read german speech. Proceedings of the Workshop Adaptation Methods for Speech Recognition. 155–158.
70. Trouvain, J. 2004. Tempo Variation in Speech Production. Implications for Speech Synthesis.
71. Utterback, Ann S. 2000. *Broadcast voice handbook*. Chicago: Bonus Book.
72. Vyšniauskienė, I. 2012. Polilingvali Vilniaus jaunimo raiška: socialinės tapatybės paieškos". *Kalbotyra* 64, 140–157
73. Zellner, Brigitte. 1994. *Pauses and the Temporal Structure of Speech*. in E. Keller (Ed.) *Fundamentals of speech synthesis and speech recognition*. (pp. 41-62). Chichester: John Wiley.
74. Zellner, B. _1998_. “Temporal structures for fast and slow speech rate, *Proc. 3rd ESCA/COCOSDA Workshop on Speech Synthesis*, Jenolan Caves, pp. 143–146.
75. Zinder, L. R. 1979. Obščiaja fonetika. Maskva. Visšaja škola.
76. Žukauskienė R. Fizinė, verbalinė ir netiesioginė agresija: skirtumai tarp lyčių // *Psichologija*. – Vilniaus universitetas, 1999. Nr. 19.

Spontaniškos kalbos tempas: socialinių ir kalbinių veiksmų tyrimas

Santrauka

Raktiniai žodžiai: kalbėjimo tempas, socialiniai kintamieji, pokalbio situacija, amžius, lytis, redukcija

Kalbėjimo tempas sudėtingas kalbos reiškiny, apimantis tiek kalbinius, tiek socialinius aspektus, tačiau yra beveik netyrinėtas lietuvių kalbotyros objektas. Šio darbo tikslas yra ištirti, kiek kalbėjimo tempas ir jo kitimas priklauso nuo socialinių kintamųjų (pokalbio situacijos, amžiaus ir lyties) ir redukcijos.

Šiame darbe atliekami du savarankiški kalbėjimo tempo tyrimai – pagrindinis su paaugliais ir kontrolinis su suaugusiais. Socialiniams kalbėjimo tempo kintamiesiems matuoti pasirinkta skaičiuoti skiemenis, ištartus per 90 sek., o kalbiniam kalbėjimo tempo kintamajam (redukcijai) – žodžius, ištartus per 90 sek. Iš vieno pokalbio imti 3 segmentai – pradžios, vidurio ir pabaigos – po 30 sek. – nes kalbėjimo tempas gali kisti ir norėta reprezentuoti kuo tikslesnius vidutinio kalbėjimo tempo rezultatus.

Pokalbio situacijos buvo išskirtos į 3 grupes – įprastus pasikalbėjimus, apkalbas ir kalbėjimą, kurio metu atliekama papildomų kognityvinių pastangų reikalaujanti veikla. Tyrimo rezultatai rodo, kad įprastų pasikalbėjimų vidutinis kalbėjimo tempas – 190.2 žodžiai / 90 sek., apkalboms būdingas greičiausias (205 žodžiai / 90 sek.) kalbėjimo tempas, o kalbėjimui, kurio metu atliekama papildomų kognityvinių pastangų reikalaujanti veikla – lėčiausias (157 žodžiai / 90 sek.). Tokia tendencija pasitvirtino ir suaugusiųjų kontroliniame kalbėjimo tempo tyrime – įprastų pasikalbėjimų vidutinis kalbėjimo tempas 221 žodžiai / 90 sek., apkalboms būdingas greičiausias (230.7 žodžiai / 90 sek.), o kalbėjimui, kurio metu užsiimama papildomų kognityvinių pastangų reikalaujančia veikla – lėčiausias (202 žodžiai / 90 sek.).

Amžiaus veiksnys taip pat daro įtaką kalbėjimo tempui – jaunesnieji (11–13) paaugliai kalba lėčiau negu vyresnieji (14–16) paaugliai. O vyresnieji paaugliai kalba lėčiau negu suaugusieji. Lyties kinamasis kalbėjimo tempo neveikia.

Kalbinis veiksnys – redukcija – laikoma viena ryškiausių spontaniškos kalbos tendencijų ir siejama su greitakalbe, informacijos kiekiu ir patogumu. Redukcija koreliuoja su kalbėjimo tempu, leisdamas viename pasakyme sutalpinti daugiau turinio ir pasakyti jį greičiau.

Social and Linguistic Variables in Spontaneous Speech Tempo

Summary

Key words: speech tempo, social variables, conversational situation, age, gender, linguistic reduction

Speech tempo is a complex phenomenon, which includes both social and linguistic variables. As it is not a very popular field of research in Lithuania, the aim of this work is to study how far the speech tempo and its change depend on social variables (conversational situations, age and gender) and reduction.

In this work two independent researches of speech tempo have been carried out – the main one deals with teenagers and the controlling one looks into the adult group. One way which has been chosen to measure social variables of the speech tempo is to count syllables spoken in 90 sec., and another way to see how speech tempo is influenced by reduction is to count words spoken in 90 sec. Taking into account the fact that speech tempo is a variable phenomenon and the aim of this work is to represent the average speech tempo as accurate as possible, three conversational segments of 30 sec. (beginning, middle and ending) from all conversations have been taken into consideration.

Conversational situations have been divided into three groups – casual conversations, gossip and talk when people are engaged in activities, which require additional cognitive resources. The results of this study show that the average speech tempo of casual conversations is 190.2 words per 90 sec., the speech tempo of gossiping could be described as the fastest – 205 words per 90 sec., and the speech tempo of the conversation where people are engaged into activities requiring additional cognitive resources is the slowest – 157 words per 90 sec. The controlling research of adult speech tempo confirmed the same tendency – the average speech tempo of a casual conversation is 221 words per 90 sec., the speech tempo of gossiping is the fastest – 230.7 words per 90 sec. and the speech tempo when people are engaged in activities requiring additional cognitive resources is the slowest – 202 words per 90 sec. The results of this study show that adults talk faster in all cases.

People's age also influences the speech tempo. Younger teenagers (11–13) talk slower than the older ones (14–16). But both groups of teenagers talk slower than adults. The gender does not influence the speech tempo.

The linguistic factor – reduction – is considered to be one of the strongest tendencies of spontaneous speech and is related to patten, quantity of information and convenience. Reduction correlates with speech tempo allowing to put more content in one utterance and to produce it faster.